

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**19. YÜZYILDA AYINTAP'TA MİSYONERLİK
FAALİYETLERİ VE KURULAN MÜESSESELER
(EĞİTİM VE SAĞLIK)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semra KIZKIN

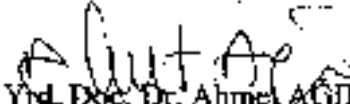
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR

GAZİANTEP
TEMMUZ 2011

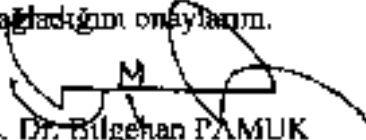
T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
19. YÜZYILDA AYINTAP'TA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE KURULAN
MÜESSESELER (EĞİTİM ve SAĞLIK)

Tez Savanma Tarihi: 14.07.2011

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AĞIR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Bilgehan PAMUK
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

(Unvanı, Adı ve SOYADI)
İkinci Tez Danışmanı (varsa)

Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÖVAR
Tez Danışmanı

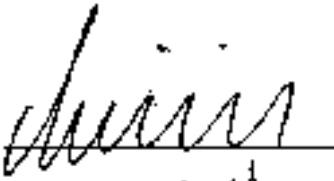
Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

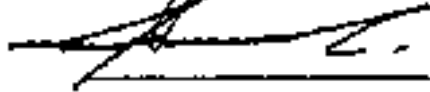
Jüri Üyeleri:

Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÖVAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSU

ÖZET

19. Yüzyılda Ayıntap'ta Misyonerlik Faaliyetleri ve Kurulan Müesseseler (Eğitim ve Sağlık)

Kızkın, Semra

Yüksek Lisans Tezi Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Ünüvar

Temmuz 2011 Sayfa Sayısı: 119

İlk zamanlar Hristiyanlığı tanıtmak, yaymak ve Hristiyanlığa yeni inananlar kazandırmak amacıyla kullanılan misyonerlik kavramı daha sonraki tarihlerde örgütlü bir kurum olarak gelişmiştir. Dini yönüyle ortaya çıkan bu kavram ve faaliyetler 18. ve 19. yüzyıllarda dini yayma düşüncesi yanında ticari, siyasi ve kültürel amaçlı olarak toplumu yönlendirme faaliyetine başlamıştır. Çok milletli ve dinli olan Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıklar, iç karışıklıklar ve dış etkenlerle açıkça devletten ayrılma faaliyetleri içerisinde girmişlerdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde nüfusunun yüzde yirmiye yakını Ermeni olan Ayıntab kazası ayrılıkçı Ermenilerin en büyük destekçileri ve teşvikçileri arasında yer alan Amerikan misyonerlerinin oldukça faal olduğu Anadolu kentlerinden biri olmuştur. Din adı altında faaliyet gösteren misyonerler ülkelerinin desteğine, teşvikine ve güçlü pozisyonuna dayanarak Ermeni halkını isyana yönlendirmek için her türlü vasıtayı kullanmışlardır. Okullarında Ermeni tarihi okutarak gençlere milliyetçilik ihtirası aşılamış, kiliselerde ise mezhep farkı gözetmeden ayrılıkçı vaazlar vermişlerdir. Böylece Ayıntap ve çevresinde bir arada huzur içinde yaşayan halk arasına fesatlık tohumları ekilmiş, Birinci Dünya Savaşına kadar sürecek olan bir düşmanlık süreci başlamıştır.

Anahtar kelimeler: Hristiyanlık, Misyonerlik, Osmanlı Devleti, Azınlık, Ayıntap

ABSTRACT**19. Century Missionary Activities and Established Social Institutions in Ayıntap.
(Education and Health)**

Kızılcın, Semra

Master's Thesis Department of History

Supervisor: Asst. Assoc. Dr. Süleyman Ünüvar

JULY 2011 Page Count: 119

First time to introduce Christianity spread believe that to give the new concept used in the missionary, organized as an institution developed at a later date. Religious aspects of these emerging concepts and activities 18 and 19 next century ,the idea of religious dissemination of commercial, political and cultural orientation activities for the purpose of the society began. Multi-national and religious minorities living with in the Ottoman Empire, internal turmoil and external factors have engaged in activities clearly state separation. Nearly twenty percent of the population in the last quarter of 19. Century, The Armenian Ayıntab district and incentives are among the biggest supporters of the separatist Armenians, is very active in the American missionaries has been one of the cities of Anotolia. The support of missionaries operating in the country under the name of religion and promoting a strong position, based on the Armenian People have used every available means to direct the uprising. Schools in the history of the Armenian nationalist passion instilled by the reading to young people, churches, regardless of the separatist sect gave sermons. Thus, a combination of pistachio and living peacefully in the vicinity of the seeds planted in public bad ideas began a hostility process that will last until 1st World War.

Key words: Christianity, The missionary, The Otoman Empire, The Minority, Ayıntap

ÖNSÖZ

Tez olarak Ayıntap'ta Misyonerlik Faaliyetleri ve Kurulan Müesseseler (Eğitim ve Sağlık) adlı konuyu aldım. Bu konuyu almamdaki amaç Türkiye'de ve özel olarak Ayıntap'ta 19. Yüzyılda faaliyet gösteren misyonerlik faaliyetlerinin sadece din alanında değil, diğer alanlardaki çalışmalarını da ortaya çıkarıp bu alanda akademik ve objektif bilgileri ortaya koymaktır. Misyonerlik çeşitli dinlerin kendi inanç ve öğretilerini yayma çabasıdır. Ancak misyonerlik tarihin hiç bir zamanında tek basına bir din meselesi olarak algılanmamıştır. Tarih boyunca birçok din, inanış ve mezhep farklı yollarla da olsa misyonerlik faaliyetleri içerisinde yer almış kendi inanç ve öğretilerini diğer toplumlara yayma gayesi içerisinde olmuşlardır. Birçok inanç sistemi misyonerlik faaliyetlerinde bulunsa da misyonerlik denildiği zaman aklımıza ilk olarak Hristiyan misyonerliği gelmektedir. Bunun başlıca nedeni yüzyıllar boyunca Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerini yoğun ve organize şekilde yürütmesidir. Bir toplumu temel değerlerinden uzaklaştırmak o toplumun tarih sayfasından silinmesi için atılan ilk adımdır. Misyonerlik faaliyetleri sonucunda ulaşılacak istenen sonuç hedef olarak seçilen toplumu kendi öz benliğinden uzaklaştırmak ve o topluma Hristiyan kültür ve değerlerini empoze etmektir. Anadolu, Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan bir konumda yer alması ve dünyanın değişik medeniyet ve kültürlerine ev sahipliği yapması, kısaca jeopolitik ve jeostratejik konumu sebebiyle yüzyıllardan beri pek çok tehditlere maruz kalmıştır. Bu tehditlerden en tehlikelisi eğitim ve sağlık alanında yürütülen misyoner faaliyetlerdir. Osmanlı zamanında özellikle duraklama ve gerileme devrelerinde batıya uyum sağlama çabaları içerisinde misyoner faaliyetlerle karşı karşıya kalmıştır. Protestan, Katolik, Ortodoks misyonerler amaçlarını gerçekleştirmek için özellikle Osmanlı Devleti'nin buhranlı dönemlerinden faydalanmışlar, bu dönemler onlar için bulunmaz fırsatlar olmuştur. Bu çalışmamızda misyonerlik faaliyetlerinin, Osmanlı Devleti'nin yıkılması sürecine olan etkilerini ele aldık. Misyonerlik faaliyetlerinin azınlıklar üzerindeki etkilerinden, yabancı okulların misyonerlik faaliyetlerindeki rolünden ve öneminden bahsettik. Tezimizin esas konusu olan Ayıntap'ta 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetleri ve kurulan sosyal müesseseler üzerinde durmaya çalıştık. Bu çalışmamda beni maddi manevi destekleyen anne ve babama, yardımları ve katkılarından dolayı tez danışmanım ve saygı değer hocam Yrd. Doç. Dr. Süleyman Ünüvar'a teşekkürü bir borç bilirim.

Temmuz 2011
Semra KIZKIN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ABSRTACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
KISALTMALAR	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
 BİRİNCİ BÖLÜM.....	 Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
GİRİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.1. GİRİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2. Hristiyanlık ve Misyonerliğin Tarihsel Süreç İçindeki Gelişimi	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2.1. Hristiyanlık ve Hristiyanlığın Tarihsel Süreçteki Gelişimi.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2.2. Hristiyanlığın Katolik Mezhebi.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2.3. Hristiyanlığın Ortodoks Mezhebi.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2.4. Hristiyanlığın Protestan Mezhebi	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.3. Kavram Olarak Misyon ve Misyonerlik	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.3.1. Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
 İKİNCİ BÖLÜM	 Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
2.19. YÜZYILDA OSMANLI TOPLUM YAPISINDA AZINLIKLAR	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
2.1. Osmanlı Devleti'nin Toplum Yapısında Azınlıklar	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

- 2.2. Misyonerlerin Osmanlı Ülkesine Geliş Gayeleri ve Faaliyetleri **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 2.3. Osmanlı Devleti'ndeki Azınlık ve Yabancılarla İlgili Hukuki **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- Düzenlemeler.....**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 2.4. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Misyonerlik Faaliyetleri..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
2. 4. 1. Osmanlı Devleti'ndeki Katolik Misyonerlik Faaliyetleri.. **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 2.4.2. Osmanlı Devleti'ndeki Protestan Misyonerlik Faaliyetleri. **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- ÜÇÜNCÜ BÖLÜMHata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 3.19. YÜZYILDA AYINTAP'TA NÜFUS HAREKETLERİ VEHata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- MİSYONERLİK FAALİYETLERİ.....Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 3.1. 19. Yüzyılda Ayıntap**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 3.2. 19. Yüzyılda Ayıntap'ta Nüfus Hareketleri**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 3.3.19. Yüzyılda Ayıntap'ta Misyonerlik Faaliyetleri ve Kurulan Sosyal **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- Müesseseler**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 3.3.2. Ayıntap'ta Fransız Misyonerler Tarafından Kurulan Eğitim **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- Kurumları**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 3.3.3. Ermeni Eğitim Kurumları.....**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 3.3.4. Ayıntap'ta Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Kurulan Sağlık **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- Kuruluşları.....**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
- 3.3.5. Ayıntap'taki Misyonerlik Faaliyetlerinde Basının Rolü **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMHata! Yer işareti tanımlanmamış.

**4. MİSYONERLER TARAFINDAN KURULAN MÜESSESELERİN
DENETİM ALTINA ALINMA ÇALIŞMALARI Hata! Yer işareti
tanımlanmamış.**

4.1.Okulların Denetim Altına Alınma Çalışmaları ...Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

SONUÇ.....Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KAYNAKÇAHata! Yer işareti tanımlanmamış.

EKLER.....Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

ÖZGEÇMİŞ.....Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

VİATE.....Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR

ABCFM :	American Board of Commissioners for Foreign Missions
BFMPC :	Board of Foreign Mission of the Presbyterian Church Presbyterian
SEV :	Sağlık Eğitim Vakfı
OTAM :	Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi
T.T.K. :	Türk Tarih Kurumu
G. Ü. :	Gaziantep Üniversitesi
a.g.e. :	Adı Geçen Eser
a.g.m. :	Adı Geçen Makale
S :	Sayı
s :	Sayfa
c. :	Cilt
çev. :	Çeviren
Yay. :	Yayımları

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

Türkiye’de misyonerlik ve Hristiyanlaştırma faaliyetleri, bu güne kadar çok ele alınmış konulardandır. Türkiye ve dünyanın gündeminden hiçbir zaman düşmeyen misyonerlik faaliyetlerinin kökeni, eskilere dayanmaktadır. Misyonerler tarafından çok önem verilen Türkiye’yi, Hristiyanlığın yayılması ve Şark Meselesi’nin çözüme kavuşturulması açısından “Asya’nın Anahtarı”¹ olarak gören misyonerler, faaliyetlerini daha çok Türkiye topraklarında gerçekleştirmişlerdir. Hristiyanlığın, Hristiyan olmayan halklara yayılması olarak tanımlanan ve bu yönde faaliyetlere başlayan misyonerlik çalışmaları, günümüzde şekil değiştirmiştir. İnsanları Hristiyan yapmak amacından daha önemli ve etkili olmak üzere, onları Hristiyan kültürünü benimsemiş bireyler yaparak bu sayede, o ülkede emperyalist emellerin gerçekleştirilmesini sağlayacak bir ortam yaratılması hedeflenmiştir.² Hazırlamış olduğumuz tez çalışmasında bazı amaçlar vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bu çalışmamızda amacımız, Osmanlı topraklarında 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda yoğun olarak yapılan misyonerlik faaliyetlerinin Ayıntap’taki yansımalarını ve yapılan Hristiyanlaştırma faaliyetlerini ortaya çıkarmaktır. 19. yüzyılda Ayıntap’ta misyonerlik faaliyetleri ve misyonerlerin dinî, siyasî, sosyal ve kültürel hedefleri, izledikleri yöntemleri, kurmuş oldukları okulları, sağlık ve yardım kuruluşları belgeler ışığında ortaya çıkarılmak amaçlanmıştır.

2. Ayıntap 19. yüzyılda başta Amerikalı misyonerler olmak üzere Fransız ve İngiliz misyonerlerinin hedefi olmuştur. Merkezi Türkiye Misyonunun merkezi olan Ayıntap Ermeni azınlıklar başta olmak üzere Yahudi, Rum, Keldani, Kıpti vb.

¹ Halit Ertuğrul. (2002). *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*. Nesil Yayınları, İstanbul, s.65.

² Bayram Küçükoğlu. (2003). *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*. Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, s.130.

azınlıkların yaşadığı bir şehirdir. Misyonerlik ve Hristiyanlaştırma faaliyetleriyle bu azınlıkların nasıl uyutulduğu ve etki altına alındığı ortaya çıkarılmak istenmiştir.

3. Hristiyanlığın yayılmasında önemli bir bölge olan Ayıntap, misyonerlerin sosyal ve kültürel kurumlarını kurduğu bir misyon istasyonu olmuştur. Amerikalı, Fransız ve İngiliz misyonerler ve azınlıklar bölgede birçok okul açarak Ermeni ve diğer azınlıkları bir yandan Hristiyanlaştırmaya bir yandan da Türklere karşı kin ve nefretle kışkırtmaya çalışmışlardır. Hazırlamış olduğumuz bu çalışmada bu okullar tek tek ele alınarak sinsi emelleri ortaya çıkarılmak amaçlanmıştır.

4. Misyoner okullarında okutulan derslerle, azınlıklara milliyetçilik ve bağımsızlık fikirleri aşılanmaya çalışılmış, müslüman gençler de bu okullara kabul edilerek öz benlikleri yıpratılmaya, dinî duyguları istismar edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla Türk gençlerinin uyarılması ve bu konuda bilinçlendirilmesi hedeflenmiştir.

5. Sözde, yardıma muhtaç halka insanî yardım adı altında açmış oldukları hastanelerde ve yetiştirme yurtlarında Hristiyanlık öğretileri ve vaazları verilmiştir. Önce ev kiliselerinde sonra da açmış oldukları kiliselerde İncil okutulmuş ve pazar ayinlerinde yoğun olarak Hristiyanlaştırma propagandası yapılmıştır. İslâm dinini geri plana atıp kendi dinî öğretilerini yaymak isteyen bu faaliyetlere karşı toplumun bilgilendirilmesi ve uyarılması amaçlanmıştır.

19. yüzyılda Ayıntap'ta misyonerlik faaliyetleri ve kurulan sosyal müesseseler (Eğitim ve Sağlık) adlı tez çalışmamız, araştırma yaklaşımına uygun olarak bu konu hakkında yazılmış kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Ankara'da bulunan Milli Kütüphane'deki Salnâme-i Vilâyet-i Haleb belgeleri incelenmiş, Gaziantep'te bulunan kütüphaneler taranmış, Belleten ve diğer birinci ve ikinci elden yazılmış kitap ve makaleler incelenmiştir. Elde edilen kaynaklar zaman ve mekân göz önüne alınarak bir sistem içinde bütünleştirilerek yorumlanmıştır. Elde edilen verilerin tarafsız bir şekilde araştırmamızda kullanılması için büyük bir titizlik gösterilmiştir. Elde edilen kaynakların geçerli ve güvenilir olması için, toplanan her veri önem sırasına göre tenkit süzgecinden geçirilmiştir. Araştırmanın sağlam kaynaklara dayandırıldığını göstermek ve bilginin doğruluğunu ispatlamak ve aynı konuda daha fazla bilgi almak isteyenlere yol göstermek için dipnotlar kullanılmıştır. Dipnotlarda sayfa altlarında giriş bölümünden itibaren başlanarak numaralandırılmıştır. Dipnotlarda kitap; önce yazarın adı ve soyadı, basım yılı, eserin adı ve basım yeri, son olarak bilginin hangi sayfadan alındığı belirtilmiştir. Birden

fazla çalışmasından faydalanan yazarların kaynakları dipnotlarda gösterilirken eser adlarının kısaltılması yapılmıştır.

Çalışmamız dört bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde tez çalışmamızın amacı, yöntemi ve kullanılan kaynaklar hakkında bilgiler verilmiştir. Konuya tam anlamıyla vâkıf olabilmek için önemli olan kavramlar açıklanmıştır. Hristiyan ve misyoner kavramları açıklanarak Hristiyanlık mezhepleri tek tek ele alınarak irdelenmiştir. Hristiyanlık ve misyonerliğin tarihî süreç içinde gelişimi, Hz. İsa'dan itibaren başlayan Hristiyanlaştırma ve misyonerlik faaliyetleri anlatılarak konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Misyonerlerin çalışma yöntemleri, izledikleri misyon ve hedeflerine değinilmiştir. Misyonerlik faaliyetleri amacıyla Avrupa'da kurulan misyon teşkilatları ve gizli örgütlenmeleri ortaya çıkarılmıştır. İkinci bölümde 19. yüzyılda Osmanlı toplum yapısından bahsedilerek, Osmanlı topraklarında rahat ve huzur içinde yaşayan azınlıklar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Misyonerlerin neden Osmanlı Devleti topraklarını hedef bölge olarak seçtikleri, geliş amaçları, yürüttükleri faaliyetler anlatılmıştır. Yine aynı bölümde Osmanlı Devleti'nin başta Fransız İhtilâli'nin getirmiş olduğu milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerinin ülke haklarına olan etkisini zayıflatmak, toprak bütünlüğünü sağlamak, bünyesinde barındırdığı tebaanın huzur ve güvenini tenim etmek amacıyla yapılan hukukî düzenlemelerden bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti topraklarına gelerek ülkeyi bir ağ gibi saran Katolik ve Protestan Hristiyanların dinî, siyasî, sosyal, kültürel faaliyetleri belgeler ışığında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde çalışmamızın esas konusu olan 19. yüzyılda Ayıntap'ta misyonerlik faaliyetleri, Ayıntap'ın tercih ediliş sebepleri, bu amaçla kurulan sosyal ve kültürel müesseseler üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Antep hakkında genel bir bilgi verildikten sonra misyonerlerin faaliyetlerinde izledikleri yöntemler ve dinî, siyasî, sosyal, kültürel hedefler anlatılmıştır. Çalışmamızın hedefine ulaşması ve gerçeklerin gün yüzüne çıkarılması amacıyla Ayıntap'ta yapılan misyonerlik faaliyetleri başta Salnâme-i Vilâyet-i Haleb ve bu konuda esaslı çalışmalar yapan kaynaklar kullanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde misyonerlerin faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla kurmuş oldukları sosyal ve kültürel müesseselerin devlet tarafından denetim altına alınma gayretleri anlatılmıştır. Denetimler konusunda izlenen yöntemler, çıkarılan yasalar ve kurulan teşkilatlar hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Misyonerlik faaliyetleri ile ilgili dikkate değer çalışmalar mevcuttur. Ayıntap'taki misyonerlik faaliyetleri ile ilgili Hale Şıvgın'ın "19. Yüzyılda Gaziantep" (1997) adlı eseri dikkate değer bir kitaptır. Uğurȯl Barlas da bu konuda eserler yazmıştır. Ayıntap'ta kurulan bir misyonerlik kurumu olan Tıp Fakóltesi ve azınlık okulları ile ilgili önemli bilgiler veren eseri "Gaziantep Tıp Fakóltesi Tarihi ve Azınlık Okulları" (1971) adlı eseridir. Yine aynı yazarın Antep'te basın tarihi ile ilgili bilgiler veren eseri "Gaziantep Basın Tarihi" (1972) adlı kitabıdır. Bu konuda Uygur Kocabaşoğlu'nun "Anadolu'daki Amerika" (2000) adlı kitabı 1820 yılından itibaren Osmanlı ülkesindeki Amerikan Protestanlarının faaliyetleri etrafıca ve belgelere dayanılarak anlatılmıştır. Necmettin Tozlu'nun yazmış olduğu "Költür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar" (1991) adlı kitabın ilk bölümünde misyonerlik hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin ışığında Türkiye'deki yabancı okullar ve Amerikan okulları hakkında da detaylı bilgiler vermektedir. Bunların Türk költürüne etkisini inceleyen eser bu konuda araştırmacılar ışı tutmaktadır. Yabancı ve azınlık kavramlarının öğrenilmesi ve bunların açmış oldukları okullar hakkında bilgi alınması için M. Hidayet Vahapoğlu'nun yazmış olduğu "Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar" (1992) adlı kitap da dikkate değerdir. Yine misyonerlerin açmış oldukları okullar ve yabancı okulların Türk toplumuna etkilerini etrafıca anlatan Halit Ertuğrul'un "Költürümüzü Etkileyen Okullar" (2002) adlı eseri bu konuda bakılması gereken önemli bir eserdir. Azınlık ve yabancı okullar hakkında bilgi veren, özellikle de Amerikan okullarına değinmesi açısında Ayten Sezer'in yazmış olduğu "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri" (1999) adlı çalışması misyonerleri amaçları ve kullandıkları metotlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Osmanlı Devleti'nde özellikle Protestan misyonerlerinin faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı göz önüne alınacak olursa bu konuda Ömer Turan'ın "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri" (1999) adlı çalışması önemli bilgiler vermektedir. İlknur Polat Haydaroğlu'nun yazmış olduğu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar" (1993) adlı kitap da yabancı okullar konusunda detaylı bilgiler verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Amerikan Okulları üzerine yaptığı incelemesi de dikkate değer bir çalışmadır. Adnan şışman'ın yazmış olduğu "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Költürel Müesseseler" (2002) adlı eseri de bu konuda araştırma yapmak isteyen akademisyenlerin başvuracağı önemli bir eserdir. Ayhan Öztürk ve Özgür Yıldız'ın birlikte yazmış oldukları "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye'deki

Faaliyetleri” (2007) adlı eser Amerikan Board teşkilatının Anadolu’daki faaliyetleri ve Atatürk’ün misyonerliğe bakışı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bayram Küçükoglu’nun yazmış olduğu “Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri” (2003) adlı kitabı misyonerlik faaliyetlerinin dünü bugünü ve yarını hakkında belgeleriyle birlikte ayrıntılı bilgiler vermektedir. Necdet Sevinç’in yazmış olduğu “Osmanlı’dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri” (2009) adlı eseri, yabancı ve azınlık okulları, kiliseler ve yardım kuruluşları hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin bu azınlık ve yabancı okulları denetlemek ve kontrol altına almak için yürüttüğü faaliyetler anlatılmaktadır.

1.2. Hristiyanlık ve Misyonerliğin Tarihsel Süreç İçindeki Gelişimi

1.2.1. Hristiyanlık ve Hristiyanlığın Tarihsel Süreçteki Gelişimi

Hristiyanlık kelimesinin kökü, Grekçe “khristos” kelimesine dayanmaktadır. İbranîce’deki “maşiah”³ kelimesinin karşılığı olarak Grekçe’de kullanılmaktadır. Hz. İsa’nın sıfatı olarak “Mesih” anlamını ifade etmektedir. Khristos kelimesinden de “Mesih’e bağlı olan” anlamında “khristianos” kelimesi türetilmiştir. Türkçe’de kullandığımız Hristiyanlık kelimesinin batı dillerindeki karşılığı christianisme’dir. Terimsel olarak Hristiyanlık, Hz. İsa’ya ve İncil’e tâbi olan tüm Hristiyanların dinine verilen genel bir isimdir.⁴ Hristiyanlık aynı zamanda Hz. İsa’nın yaşamını, kişiliğini, öğretilerini ve tanrısal görevini temel alan, Eski ve Yeni Ahit’ten oluşan Kitab-ı Mukaddes’i kutsal metin olarak kabul eden din olarak bilinmektedir.⁵

Hristiyan isminin ilk defa ne zaman kullanıldığına dâir kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bu konuda çeşitli rivayetler vardır. Yeni Ahit’e bakıldığında Khristianos ismi sadece “Resullerin işleri” kısmının (11:26, 26:28) bölümlerinde ve Aziz Petrus’un Birinci Mektubu’nun (4:16) bölümünde olmak üzere üç yerde geçmektedir. Bu bölümlerde Hristiyan isminin ilk defa Antakya’da kullanıldığı ve tarih olarak 60’lı yıllara denk geldiği ortaya çıkmaktadır. Yeni Ahit’in bazı kaynaklarında ise bu ismin ilk olarak ikinci yüzyılın başlarında Antakya’da kullanılmış olduğuna dair rivayetler vardır. Bir başka rivayete göre de o bölgede vali olan Bellin 106 yılında İmparator Taragand’a yazdığı mektupta oradaki

³ Maşiah, İbranîce Hristiyan demektir. Ayrıntılı bilgi için bkznz. www.ihlsozluk.com

⁴ Ali Erbaş. (2004). *Hristiyanlık*. İnsan Yayınları, İstanbul, s.11

⁵ Ayhan Öztürk, Özgür Yıldız. (2007). *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye’deki Faaliyetleri (1820-1938)*. Arka Oda Yayınları, Kayseri, s.11.

Hristiyanlara nasıl işkence yaptığını anlatmaktadır. Mektupta şöyle yazmaktadır: *“Hristiyan olmakla suçlanan kişi üzerinde şu usulü denedim. Adamların Hristiyan olup olmadıklarını kendilerine soruyordum. Hristiyan olduklarını ikrar ederlerse onları ölümle tehdit ederek ikinci ve üçüncü kez aynı şeyi tekrarlıyordum. Hristiyanlıklarında ısrar ederlerse idam cezasını yerine getiriyordum.”*⁶

Hristiyanlık ismi ilk defa 60 yılında veya 106 yılında kullanılmış olsa bile bu ismin Hz. İsa zamanında kullanılmadığı kesin olarak söylenebilmektedir. Çünkü Hz. İsa’nın dünyadan ayrıldığı tarih 30 yıllardır. O dönemde genellikle Şakirtler, Kardeşler, İnananlar gibi isimler kullanılmıştır.⁷

Miladın Birinci Yüzyılı ortalarından itibaren Mesihçi düşünceyi merkeze alan görüşlerden dolayı Hristiyanlara Mesihçiler adı verilmiştir.⁸ Kur’an-ı Kerim’de Hristiyanlık, Nasara kelimesi olarak geçmektedir. Yaygın olan kanaate göre Hz. İsa’nın doğum yeri olan, Kudüs yakınlarındaki Nasıra kasabasıdır. Hz. İsa bütün yaşamı boyunca Nasıralı adıyla anılmıştır. Nasırıya veya Nasuriyeye mensup olanlar anlamında kullanılan “Nasranî”, Hz. İsa’nın yolundan gidenlere de “Nasıralılar” denilmiştir.⁹ Hristiyanlık, aynı zamanda üç büyük mezhep olan Katolik, Ortodoks ve Protestan mezhepleri ve daha küçük çaptaki birçok mezhep ve tarikattan meydana gelen diğer cemaatlerin tümünün üst ismine verilen bir isimdir.¹⁰ Hristiyanlığın yayılmaya başladığı tarih olarak kabul edilen M.S. 30 yıllarında Hz. İsa kendisinin Mesih olduğunu ileri sürerek, Yahudi anlayışının dışında bir dini anlayışı yerleştirmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Hz. İsa yaklaşık 3 yıllık tebliğ döneminde Hristiyanlık, Havârilere tarafından kabul görmüştür. Hz. İsa’dan sonra devreye giren Havariler, farklı bölgelerde bu yeni dinî ve öğretilerini yaymaya çalışmışlardır.¹¹

Hristiyan inanışına göre Hz. İsa Matta İncil’inde Havârilere *“imdi, siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları Baba ve oğul ve Ruhülkudüs ismi ile vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin; ve işte ben bütün günler dünyanın sonuna kadar sizinle beraberim, bu İncil milletlerin hepsine şahadet olmak üzere bütün dünyada vazedilecektir ve son o zaman gelecektir.”*¹² denilmektedir. Bu sözler Hristiyanlığın yayılmasında Havârilere bir referans olarak telâkki edilmiştir.

⁶ Erbaş, a.g.e., s.13.

⁷ Erbaş, a.g.e., s.14.

⁸ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.10.

⁹ Erbaş, a.g.e., s.12.

¹⁰ Erbaş, a.g.e., s.13.

¹¹ Erbaş, a.g.e., s.26.

¹² Ayten Sezer. (1999). Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.5 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.181.

Hristiyanlığın yayılmasında etkili olan misyonerler de Matta ve Markos İncil'lerinde yer alan Hz. İsa'nın göğe yükselmesi öncesi talebelerine yaptığı konuşmada geçen 7 temel emri görev bilmişlerdir. Hz. İsa'nın bu sözleri söyleyip söylemediği kesin olmamakla birlikte bu 7 emir şunlardır: al, git, tanıklık yap, ilan et, talebeler edin, onları vaftiz et ve eğit.¹³

Hristiyanlığın inanç esaslarının ve teolojisinin oluşması uzun yıllar almıştır. Hz. İsa ve Havârîleri döneminde, sadece tebliğ ile uğraşmış ve ibadetlerde Yahudi geleneklerine uyulmuştur. İbadetler bile Yahudi mabetlerinde yapılmıştır. Bu sebeple de ilk Hristiyanlara “Yahudi–Hristiyanlar” denilmiştir. Fakat Yahudiler yeni çıkan bu harekete büyük tepki göstermişler, dönemin Kudüs valisini kışkırtarak Hz. İsa ve Ona inananlara dünyayı dar etmişlerdir.¹⁴ Yeni Ahit'in Resullerin işleri kitabının ilk bölümünde, Aziz Pavlus öncesi dönemde Hristiyanlığın ilk yayılışı anlatılmaktadır. Bu metinlerde anlatıldığına göre yeni hareketin merkezi Kudüs'tür. Hz. İsa'dan sonra dağılan talebeleri, yeniden bir araya gelerek Yahudi dinini sürdürmüşlerdir. Havârîlerin isimleri sıralanırken en başta yer alan Simon Petrus Hristiyanlığın yayılmasında en etkili isim olarak kabul edilmiştir. Petrus ilk Mesih topluluğunun en büyük önderlerinden birisidir. Onun önderliğinde diğer Havârîlerin de gayretleriyle Mesih'e inananların sayısı yavaş yavaş artmıştır.¹⁵ İlk misyoner kabul edilen, Hz. İsa'dan yaklaşık 3 yıl sonra Şam yolunda iken Hz. İsa'nın kendisini İncil'i tüm insanlara yaymakla görevlendirildiğini iddia eden Aziz Pavlus'tur. İlk Hristiyan teoloğu ve misyoneri olan Aziz Pavlus Antakya'dan başlayarak Anadolu, Yunanistan ve Makedonya'ya Hristiyanlık öğretilerini yaymaya çalışmıştır.¹⁶ Bu seyahatleri konu alan anlatılar ve çeşitli topluluklara, kişilere gönderdiği mektuplar Yeni Ahit metinlerinde bulunmaktadır. Bu mektuplarda, Hristiyanlık öğretilerinin nasıl yayıldığı ile ilgili çeşitli bilgiler, hedefler ve yöntemler anlatılmaktadır. Bu bilgiler ve yöntemler Yeni Ahit öğretilerini hayatlarına temel alan Hristiyan misyonerleri bağlayıcı bir özellik taşımaktadır.¹⁷

¹³ Şinasi Gündüz. (2005). Misyonerlik. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.30, s.193.

¹⁴ Erbaş, a.g.e., s.8.

¹⁵ Erbaş, a.g.e., s.27.

¹⁶ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.18.

¹⁷ Gündüz, a.g.m., s.194.

1.2.2. Hristiyanlığın Katolik Mezhebi

Hız. İsa tarafından dünyaya takdim edilen ve Hız. İsa üzerine kurulan din diye tanımlanan Hristiyanlığın başlıca ibadet yerine kilise adı verilmektedir. Dinî ve fizikî olarak bir cemaat, bir ibadet yeri ve bir müessese olarak ortaya çıkan kilise; gahal, ekklesia, church, katakomp, chapel gibi isimlerle de ifade edilmektedir. Aslı Yunanca olan akklesia'dan gelen kilise kelimesi, her şeyden önce Hız. İsa'ya inanan Hristiyan cemaatinin tamamını ifade etmektedir.¹⁸

“Evrensel” anlamına gelen Katoliklik, kendisini tüm Hristiyanların temsilcisi kabul eden ve sayı bakımından en çok ve en büyük olan Hristiyanlık mezhebidir. Büyük çoğunluğu Batı Avrupa'da olmakla birlikte Latin Amerika, Siyah Afrika, Kuzey Amerika, Asya ve Arap dünyasına yayılmış durumdadır. Ülkemizde de Katolik mezhebine mensup olanlar vardır. Fakat bunlar genel Hristiyan nüfusa oranla daha azdır. Ülkemizdeki Hristiyanlar genel olarak Rum, Ermeni, Süryânî¹⁹ ağırlıklı olmakla birlikte bunlar Ortodoks mezhebi içinde sayılmaktadır.²⁰ Katolik mezhebini, Roma Katolik Kilisesi temsil etmektedir. Merkeziyetçi, dogmatik ve geleneği ön plana çıkaran Katolik kilisesinin ruhani lideri Papadır. Papalığın merkezi Vatikan'dır.²¹

Katolik mezhebinin başlıca özellikleri şunlardır.

1. Tüm Katolik dünyasının dinî lideri papadır. Papa, Aziz Petrus'un halefi, Hız. İsa'nın ise vekilidir. Kararları tartışılmaz, zira o, yanılmaz otoritedir.
2. Roma Kilisesi, diğer kiliselerin ruhanî merkezidir ve hepsinden üstündür. Kilise dışında kurtuluş yoktur. İncil'i yorumlama yetkisi kiliseye aittir.
3. Kutsal ruh, Baba ve Oğul'dan neşet etmiştir.
4. Hız. İsa'da ilahî ve insanî iki tabiat vardır.
5. Hız. İsa gibi Meryem de günahsızdır, aslî suçtan uzaktır, Tanrı yanında resimlerine ve kutsal emanetlerine saygı gösterilmektedir. Adlarına hemen her gün ayin düzenlenmektedir.

¹⁸ Erbaş, a.g.e., s.35.

¹⁹ Türkiye'de Midyat, Mardin, Gaziantep ve Diyarbakır bölgelerinde, Suriye'de ise Şam'da yaşayan Sami ırkından Hristiyan bir topluluktur. İlk Hristiyan topluluğu olmalarından dolayı kendilerine Süryânî-i Kadim (Eski Süryânîler) adı verildi. İlk dini merkezleri Antakya'dır. Bknz. *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. (1972). c.11, Meydan Yayınevi, İstanbul, s.670.

²⁰ Erbaş, a.g.e., s.40.

²¹ Erbaş, a.g.e., s.41.

6. İnsan aslî suçu üzerinde taşıyarak dünyaya gelmektedir. Bundan ancak vaftiz olarak kurtulabilmektedir. Vaftiz su dökülerek yapılmaktadır. Vaftiz olmadan ölen kimse cehennemlik sayılmaktadır.
7. Günah çıkarma çok önemlidir. Ergenlik çağına giren her Hristiyanın yılda bir defa günah çıkartması 1215 yılında toplanan Lateran Konsili'nde karara bağlanmıştır.
8. Yedi sakrament vardır. Ruhban sınıfı evlenemez, ruhban sınıfı dışında evlenenler boşanmamalıdır. Kilisede yapılmayan nikâh sahih değildir. Boşandıktan sonra evlenmek zina sayılmaktadır.
9. Son yargı gününü, cennet, cehennem ve arafı kabul etmektedir.²²

Katolik mezhebinin bu katı kuralları ve Hz. İsa'yı Tanrılaştıran bu öğretisi tartışılmadan günümüze kadar gelmiştir. Bunun yanında Katolik inancındaki birçok dogmalar, papanın gücünü güç katarak günümüze kadar tartışmasız bir dini önder olarak gelmesini sağlamıştır.

1.2.3. Hristiyanlığın Ortodoks Mezhebi

Yunanca “doğru” anlamına gelen orthos ve “düşünce, inanç” anlamındaki doxa kelimelerinden meydana gelen Ortodoks terimi, genel anlamıyla bir dinin öğretilmesine, doktrin ve dogmasına, herhangi bir öğretinin ilkelerine, geleneksel olarak doğru kabul edilen düşünce veya görüşlere uygun inanç ve bu inancı benimseyenlere verilen isimdir. Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki tartışma ve zıtlasmalar sonucu Doğu Kilisesi yapılan konsillere katılmayı bırakmıştır. 1054 yılında Batı Kilisesi'nden kesin olarak ayrılarak Ortodoks ismini almıştır.²³

Ortodoks kiliseleri kendi başpiskoposlarınca yönetilen otosefal ve bir ana kiliseye bağlı olan otonom kiliseler olarak ikiye ayrılır. 14 otosefal kilise vardır. Bunlar, İstanbul, İskenderiye, Antakya, Kudüs, Bulgar, Sırp, Moskova, Rumen patriklikleri, Gürcistan Katalikosluğu, Kıbrıs, Yunan, Polonya, Arnavutluk, Çekoslovakya kiliseleridir. Otonom kiliseler ise 6 tanedir. Bunlar, Finlandiya, Japon, Çin, Estonya –Litvanya, Macar, Makedon kiliseleridir.²⁴

Ortodoks mezhebinin başlıca özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Ruhanî başkanları patrik veya başpiskoposlardır. Papanın üstünlüğünü kabul etmemektedirler.

²² Erbaş, a.g.e., ss.42-43.

²³ Erbaş, a.g.e., s.44.

²⁴ Erbaş, a.g.e., s.45.

2. İnançla ilgili konularda piskoposlar meclisi kararlarını geçerli saymaktadırlar.
3. Ekümenik konsiller olarak kabul edilen ilk yedi konsilin kararları emredici güçtedir. İznik ve I. İstanbul Konsilleri kararları îman esasları arasında yer alırken, diğerleri ilahiyatla ilgili düşünceler olarak kabul edilmektedir. İlk yedi konsil dışındaki konsilleri kabul etmemektedirler.
4. Kutsal Kitap dışında kilise babalarının da ikinci derecede saygınlığı olan metinlerdir.
5. Kiliselerde yanılmaz, hata yapmaz bir otorite yoktur. İlahî varlık ve hidâyet sırrı konularının kavranılamayacağı ve ifade edilemeyeceği kanaatindedirler. İbadetleri ruhsal ve mistik karakterdedir. Sır kilisesi olarak antik dinlerin mirasçısı görünümündedir.
6. İkonlar, semâvi varlıkların vücutsuz ruhlarını temsil etmektedirler. Bu sebeple önlerinde secde edilmekte, öpülmekte, okşanmakta ve tanzim edilmektedir. Hz. İsa'nın, Meryem, melekler ve veliler ile birlikte ibadet ettiklerine inanmaktadırlar.
7. Çocuklar vaftiz edilmekle veya organlarını miron yağıyla yağlanmasıyla şeytanî kuvvetlere karşı korunmuş, mühürlenmiş sayılmaktadır.
8. İbadetleri sabah, gündüz, akşam ve gece vakitlerinde yapılmaktadır. Bu esnada Hz. İsa'nın cemaate gelişinin sembolü olarak Kutsal Kitap'tan parçalar okunmaktadır. Kutsal ekmek ve şarap dağıtılmaktadır. Advent, Paskalya, Havârî ve Meryem oruçları tutulmaktadır.
9. Papazlar evlenebilmekte, fakat keşişler, piskoposlar ve patrikler evlenememektedir. Boşanmaya bazı şartlarla izin verilmektedir.²⁵

Katolik mezhebinin özelliklerine nazaran Ortodoks Mezhebi ilkelerinden de anlaşılacağı üzere biraz daha az dogmatik bir yapıda olup kuralları daha esnektir. Hristiyanlığın ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı M.S. 30'lu yıllardan itibaren başta Hz. İsa ve Havârîler olmak üzere bu dini benimseyen birçok Hristiyan bu dini yaymak ve tüm dünyayı Hristiyanlaştırmak gayesiyle faaliyet göstermişlerdir. Bu amaçla yapılan faaliyetlere misyonerlik, görevlendirilen kimselere de misyoner

²⁵ Erbaş, a.g.e., ss.45-46.

denilmiştir. Misyonerlik zamanla, Hristiyanlık dini içinde ortaya çıkan Katolik, Ortodoks ve Protestanlık mezheplerini yaymaya yönelik bir hareket halini almıştır.²⁶

1.2.4. Hristiyanlığın Protestan Mezhebi

16. Yüzyıldaki Reform hareketleri sonucu ortaya çıkan Protestanlık Hristiyanlığın üç ana mezhebinden biridir. Protestanlık aynı zamanda Luther'ciliktir.²⁷ Protestan terimi ilk defa 1529'da Spire'de toplanan bir politik mecliste, kendilerini Roma Katoliklerinden ve Ortodoks Doğu Kilisesinden bilerek ayrı tutan Hristiyan kiliseleri ve toplulukları için genel bir ad olarak kullanılmıştır.²⁸

Hristiyan Teoloğu olan Martin Luther, 1517'de 95 maddelik itiraz tezini Wittenberg Kilisesinin kapısına asarak Katolik Kilisesine isyan etmiştir. Böylece Luther ile başlayan hareket, Jean Calvin ve Aultrich Zwingli ile devam ederek Protestanlık mezhebinin doğmasına sebep olmuştur.²⁹

Protestanlık mezhebinin özelliklerini şu şekilde sırlamak mümkündür:

1. Papa tek otorite değildir ve yanılmazlığı yoktur. Hristiyanlığı bilen herkes otoritedir. Papanın dünyevî hiçbir yetkisi yoktur ve papa, İmparator'dan üstün değildir.
2. Kilisede hiyerarşi olamaz papanın ve piskoposların Hristiyanlar üzerinde onlara hizmet dışında yetkileri yoktur.
3. Tanrı'nın ruhaniyetinde herkes eşittir. Bu nedenle lâikle ruhban arasında hiçbir fark ve ruhbanın laik olana üstünlüğü yoktur.
4. Ayrı bir kilise hukuku olamamıştır. Hristiyanlıkta cemaat tüzel bir kişilik değil, ancak bir inananlar topluluğudur. Katolik inancına göre ise cemaat hem tüzel hem de Hz. İsa'nın kişiliğinde bütünleşmiş mânevi bir birliktir.
5. Cemaat, papaz olarak kimi seçerse kutsama işini yani vaftiz, evharistiya gibi ayinleri o yapmaktadır.
6. Ruhani imparatorluğunda tanrı bizzat hüküm sürmektedir. Bu sebeple günahları ancak O, bağışlayabilmektedir. Tanrı dışında hiç kimsenin böyle bir yetkisi yoktur. Dünyevî iktidar tanrı tarafından verilmiştir.

²⁶ Adnan Şişman. (2002). Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler. *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, c.6 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.173.

²⁷ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.12.

²⁸ Erbaş, a.g.e., s.47.

²⁹ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.11.

Bu yüzden dünyevî egemen Tanrı'nın görevlisidir. Bu sıfatla O, kötülerini cezalandırmak, dindarları korumak ve Hristiyanlık öğretisinin benimsetilmesini denetlemekle görevlidir.

7. Dini korumada başvurulacak tek kaynak Kutsal Kitap'tır; Konsil kararları ve Kilise dogmaları değildir.
8. Kutsal Kitap'ı yorumlamak kilisenin tekelinde değildir. Onu okuyup anlayabilen herkes yorumlayabilmektedir. Kutsal Kitap esastır. İbadetin büyük bir bölümünü oluşturan vaazlar, Kutsal Kitap'tan çıkarılmaktadır.
9. Sakramentlerden ilk ikisini (vaftiz ve evharistiya) kabul etmektedir.
10. Günah affının mecburiliğini ve kilise mensuplarının günah çıkarma yetkisine sahip olduklarını kabul etmezler.
11. Kiliselerde resim, heykel ve tasvirlerle yer vermemektedir.
12. Anglikanlar hariç, haç bulundurmamakta ve haç çıkarmamaktadırlar.
13. İbadet ve ayinlerini ana dillerinde yapmaktadırlar. Vaazları, ayin ve ibadetin bir bölümü olarak görmektedirler.
14. Araf'a ve ebedi cezaya inanmamaktadırlar.
15. Meryem konusunda diğer mezheplere katılmamaktadırlar. Ona önem vermemektedirler.
16. Azizleri kabul etmemektedirler. Azizler için kiliselerde özel ayinler yapmamaktadırlar.
17. Teslis bütün Protestanlarda vardır. Bu konuda diğer Hristiyan kiliselerinden bir farkı yoktur.
18. Katolik ve Ortodokslar gibi ruhani başkanları yoktur.
19. Bir tek mezhep yerine çeşitli mezhepler halinde faaliyet göstermektedirler.
20. Katoliklerin aksine Protestan rahipleri evlenebilmektedirler.³⁰

Protestanlar, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ortaya koymuş olduğu dogmaların önemli bir ölümünü ret ederek Hristiyanlığa yeni bir yorum getirmişlerdir. Böylece papanın gücünü zayıflatmışlardır. Papa tartışılmaz önderdir, düşüncesi yıkılmıştır.

³⁰ Öztürk, Yıldız, a.g.e., ss.12-13-14.

1.3. Kavram Olarak Misyon ve Misyonerlik

Latince asıllı bir kelime olan Mission terimi, Misso kelimesinden alınmış ve Missionary, Missionarie, Missionör şeklinde İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerine uyarlanarak kullanılmıştır.³¹ Göndermek anlamına gelen mitttere fiilinden türetilmiştir.³² Misyonun sözlükteki anlamı ise yetki, vekâlet, özel görev anlamına gelmektedir.³³ Bu kavram, özel görev, özel görevli kurul, dinî görev ve yetki anlamlarına geldiği gibi aynı zamanda misyonerlerin, Hristiyan olmayan ülkelere bu dini yaymak için kurdukları teşkilata verilen isim olarak da kullanılmaktadır.³⁴ Kilise hukukunda mission, bir görevi yerine getirmek amacıyla vazifelendirilen delegasyonun gücünü ifade etmektedir.³⁵

Misyonerlik aynı zamanda amaçlı ve şuurlu bir din yayıcılığıdır. Kelime zamanla özellikle de 17. Yüzyıldan itibaren başka ülkelere ticarî, siyasî amaçlarla gönderilme anlamlarına gelecek şekilde de kullanılmıştır. Aynı zamanda “ tarih, toplum, kültür araştırmacısı” ve hatta casusun da öncüsü sayılmıştır. Bunlar dünyanın bütün bölgelerine yayılmışlar ve en ücra yerlerde faaliyet göstermişlerdir. Gittikleri bölgelerin dinî durumlarını, nüfuslarını, dillerini, kültürlerini, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını en ince ayrıntısına kadar araştırmışlardır. Bu bilgileri hem dinî merkezlere hem de bağlı oldukları devletlere raporlar halinde bildirmişlerdir.³⁶

Misyonerler, istasyonlar ve uç istasyonlar şeklinde teşkilatlanmışlardır. İstasyonların temsilcileri yıllık olarak faaliyetlerini gözden geçirmek ve yeni faaliyet planları hazırlamak amacıyla toplantılar düzenlemiş, bu faaliyet raporlarının birleştirilmesiyle yıllık faaliyet raporları oluşturmuşlardır. Misyonerler bu raporlarında her istasyondaki yerli yardımcı misyoneri, cemaat ve pazar okulu mensuplarını öğretmen ve öğrencilerini, hastane ve dispanserlerini doktor ve hastalarını sayılarıyla ve ayrıntılı olarak anlatmışlardır. Bu misyonerler kendi merkezleri ile sürekli irtibat halinde olmuşlar, bulundukları yerlerdeki idareciler

³¹ Erdal Açıkses. (1999). Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme İki Merkezden Örnekler). *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.6, Editör: Güler Eren, Y. Türkiye Yayınları, Ankara, s.192.

³² Şişman, a.g.m., s.329

³³ Açıkses, a.g.m., s.192.

³⁴ Sezer, a.g.m., s.181.

³⁵ Şişman, a.g.m., s.173.

³⁶ Necmettin Tozlu. (1999).Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.7. , Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.329.

kendi devletlerindeki diplomatlar ve diğer devletlerin, uluslararası kuruluşların temsilcileri ile temas halinde olmuşlardır.³⁷

Yemen’de faaliyet gösteren Wayman Bury³⁸ daima tabancasının yanında fotoğraf makinesini, mikroskobunu ve cep defterini yanında bulundurmaktadır. Bölgelerin haritalarını çıkarır resimlerini çeker uygun gördüğü yerlerde kuyular açtırmaktadır. Yemen toprağında açtırdığı kuyudan çıkanları inceler notlar alır ve gerekli yerlere raporlar göndermektedir.³⁹

Misyonerlik örgütlü bir teşkilattır. Hiyerarşik bir yapılanmaları vardır. Her birim bir üst birime karşı sorumludur. Böylece sistemli ve organize olmuş bir yapı sergilemektedir. Misyonerler kendilerine ait bir tüzükle, yönetmelikle teşkilatlanmaktadır. Bunların bir de ahidnâmeleri vardır. Yönetici, para işlerine bakan bir görevli, teftiş heyeti, mütevellî heyeti, büro işleriyle ilgilenenler şeklinde ayrılarak işbölümü yapmaktadırlar.⁴⁰ Misyonerler ilk önce yöreyi tanıma ve kültürel yapının, idarenin, insanının tanınması faaliyetlerine girişmektedirler. Halkı tanımak için öncelikle dillerini öğrenmektedirler. Misyoner bölgelerine geziler düzenleyerek buralarla ilgili raporlar hazırlamaktadırlar.⁴¹ Ünlü Amerikalı William Goodell’in yazmış mektubunda yazdıklarına göre misyonerler için, gittikleri bölgede halkın dillerini öğrenmek oldukça önemliydi. Misyonerler bazı dilleri bölgelere gitmeden önce, bazılarını da bölgeye gittikten sonra öğrenmişlerdir. Özellikle misyonerlerin çocukları misyon bölgesinde doğduğu için ikinci kuşaktan itibaren yürütülen faaliyetlerde daha etkili ve verimli olmuşlardır.⁴² Misyonerlerin hedefi, sadece dini alanla ilgili değildir. Her türlü siyasî, iktisadî, sosyal ve idarî alanlar da misyonerlerin hedefleri arasındadır. Misyonerler gerektiğinde kurulu düzene karşı ihtilâl bile yapmaktadırlar. Voltaire, misyonerlerin Roma İmparatorluğunu bu şekilde yıktıklarını bunların “ koyun postuna girmiş ejderhalar” olduğuna dünyayı 1400 yıl kana boyadıklarına inanmaktadır.⁴³

³⁷ Ömer Turan. (1999).Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri. *Osmanlı Ans.*, c.6, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.205.

³⁸ Yemen’de faaliyet gösteren ve esas ismi G. Wayman Bury iken niyetini ve kimliğini gizleyerek Abdullah Mansur takma ad kullanma yoluna giden misyonerdir. Bknz. Metin Hülâgü. (2001). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, s.61.

³⁹ Tozlu, a.g.m., s.330.

⁴⁰ Tozlu, a.g.m., s.331.

⁴¹ Tozlu, a.g.m., s.331.

⁴² Açıkşes, a.g.m., s.193.

⁴³ Tozlu, a.g.m., s.330.

Misyonerlerin dinî amacı, ilk önce Hıristiyanlığı yaymaktır. Misyonerler gittikleri ülkelerde ilk önce yerli kültürü ayrıntılı olarak öğrenirler, milletlerin maddî ve manevî değerlerini bozmaya, eritmeye, genç nesilleri dinden, manevî değerlerden uzaklaştırmaya çalışırlar.⁴⁴ Siyasî amaçları ise Hıristiyanlık dışında, ilahî ve batıl dinlerin egemen olduğu millet ve topluluklarda, eğitim ve kültürel sahalarda çöküntü ve yıkma faaliyetleri yapmak, etkin farklılıkları bünyesinde barındıran devletlerdeki sürtüşmeleri körükleyerek bu milletleri devlet bünyesinden kopartmaya çalışmaktır.⁴⁵

Misyonerlik faaliyetleri ilk zamanlar genellikle din adamları vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu durum zamanla değişmiş, son yüzyıllarda ruhban olmayan kişiler de bu faaliyetlerde aktif görev almışlardır. Çoğu zaman bir doktor, bir öğretmen, bir hemşire bazen bir barış gönüllüsü olarak faaliyet göstermişlerdir. Misyonerlere göre amaca ulaşmak isteniyorsa her yol denenmelidir. Kendilerini İncil'in bir neferi bir hizmetkârı olarak görmektedirler. Amaçları kendi deyimleriyle dinsiz dünyayı Hıristiyanlaştırmak ve yeryüzünde güçlü bir Hıristiyan topluluğu meydana getirmektir.⁴⁶ Kilise, pazar ve kahvehanelerde doğrudan; okul, hastane ve basın yayın yoluyla dolaylı olarak insanları kendi inançları istikametinde etkileyerek faaliyet göstermişlerdir.⁴⁷

Misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için en çok kullandıkları araçlardan biri hastaneler ve sağlık kuruluşlarıdır. Onlara göre *“insanın olduğu yerde acılar da vardır. Doktora ihtiyaç olan yerde de misyonerlik için uygun bir fırsat vardır.”*⁴⁸ Bu sebeple misyonerler kabul görmek için ülkenin en çok ihtiyacı olan konularda misyonlar teşkil etmişlerdir. Bu yolla halkla ilişkiler kurarak başarılar sağlamaya çalışmışlardır. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti, Doğu ve Orta Doğu ülkelerinde önemli sağlık problemleri vardır. Tedaviler halâ geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Hasta sayısı oldukça kabarıktır. Tıbbî misyonla halkla sıcak ilişkiler kurulur. Bir misyoner doktor bu durumu şöyle değerlendirmektedir. *“Eğer bir Hıristiyan gitse de onlara İncil'den bahsetse mutlaka taşlanırdık. Fakat kıymet itibarıyla bir peniden daha az olan ölçülük ilaç, yirmi cahil Arap Müslüman'ın gerçeği işitmesinden daha basit ve müessir olur.”*⁴⁹

Misyonerler için hastanelerin önemini belirten, Türk Misyonları Yardım Cemiyeti'nin yayınladığı bir kitapta bu konuda şu ifadeler yer almaktadır. *“ Tıbbî*

⁴⁴ Şişman, a.g.m., s.173.

⁴⁵ Şişman, a.g.m., s.174.

⁴⁶ Sezer, a.g.m., s.181.

⁴⁷ Turan, a.g.m., s.205.

⁴⁸ Sezer, a.g.m., s.182.

⁴⁹ Tozlu, a.g.m., s.334.

*misyonlar İncil öğretiminin öncüleridir. Bunlar başka bir evangelizm ağacı dikilmesi imkânsız olan yerlerde fidan yetiştirebilirler. Doktor, diğer misyonerlerle ne bir münasebeti olan ne de münasebeti isteyen birçok insanı doğrudan doğruya kabul edebilir. Bir hekim nerede olursa olsun bir dispanser açtığı zaman şifa verici mahareti yüzünden kendisine başvuranlarla kuşatılır. Bu yobaz bir İslam mollası veya bir fakir onun elini öpecek; kör, topal, mefluç insanların can çekişen ana babaların Hz. İsa'ya hazin yakarışlarını andıran bir sesle ona yalvaracaklardır.”*⁵⁰ Hristiyan inanişına göre İsa, tanrısal gücünün bir bölümünü hastaları iyileştirmek amacıyla kullanmıştır. Bu sebeple tıbbî bakım ve yardım misyonerler “ olmazsa olmaz” faaliyetlerdir.⁵¹

Misyonerlerin hastanelerle birlikte açtıkları yabancı dil kursları çok sayıda dispanser, sağlık ocakları ve yetimhâneleri vardır. Bu vasıtalarla bir taraftan topluluklara Hristiyanlığı yaymış diğer taraftan da onları kendi din ve kültürlerinden uzaklaştırmak için çaba sarf etmişlerdir.⁵² Katolik misyonerler faaliyet gösterdikleri bölgelerde birçok hastane, sağlık kuruluşu ve yetimhâneler kurmuşlardır.

Misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için en çok kullandıkları araçlar arasında okullar da önde gelmektedir. Onlara göre esas gaye eğitim ve öğretim yoluyla öğrencileri Hristiyanlaştırmaktır. Bunun önemini misyoner Henry H. Jessup şu sözlerle ifade etmektedir. “*Misyonerliğin başarısı için temel şart okullardır, haddizatında bu da gaye olmayıp vasıttadır. Şu da bir hakikâttir ki misyonerlerin yâhut İncil'in başka yollarla sokulmaya imkân bulamadığı birçok yerlerde İncil okul vasıtasıyla sokulabilmiştir.*”⁵³ Katolik Cizvitlere göre misyoner faaliyetlerinin yapıldığı ilk yer okuldur. Eğitim-öğretimle hayat standartlarını yükseltmekte, mezunlara uygun iş bulmaktadırlar. Çalışmalarını tüm halk kesimlerine götürmektedirler. Yoksul, yetim çocuklara yurtlar açarlar, onları eğitmektedirler. Bu faaliyetleri önce azınlık çocukları için yapmaktadırlar. Sonradan yerli Müslümanların çocuklarını da okullara yuvalara çekmektedirler.⁵⁴ Misyonerlerin en temel çalışmaları bu yolla yürütülmektedir. Eğitim hem ideallerin verildiği, aşılandığı hem de kültürel transformasyonun sindire sindire yapıldığı alandır. Halka da bu yolla nüfuz edilmektedir. Gençliğe el atılmaktadır. Ayrıca eğitim aracılığıyla, Türklerin düşmanlıklarını uyandırmadan Hristiyanlaştırma çabalarına devam edebilme

⁵⁰ Sezer, a.g.m., s.182.

⁵¹ Berna Arda. (2010). *Gaziantep Kültür Dergisi*. Yıl.5, S.27, Gaziantep Yayınları, Temmuz Ağustos, Gaziantep, s.18.

⁵² Sezer, a.g.m., s.182.

⁵³ Sezer, a.g.m., s.182.

⁵⁴ Tozlu, a.g.m., s.333.

imkânlarına kavuşmuşlardır. Misyonerlerin eğitime ne denli önem verdiklerinin en iyi kanıtı Board'ın kıdemli ilişkiler sekreteri Peder N. G. Clark'ın 1888'de Londra'da toplanan Protestan Misyonerleri Yüzüncü Yıldönümü Konferansı'nda sunduğu bildiride “*Bunca yıllık deneyim ve gözlemlerden aldığımız iki ders oldu. İncil'in öğretilmesi ve daha zeki, kişilikli, etkili Protestan Hristiyanlar yetiştirmek için ilkokul düzeyinde yapılan eğitimin zorunluluğu ayrıca papaz, vaiz, öğretmen ve diğer yerli çalışanları yetiştirmek için de orta düzeyde eğitim gereklidir.*”⁵⁵ Bu söz eğitime verilen önemi açıkça ortaya koymaktadır. Misyonerler, yeni şartlara göre okullarını, programlarını gözden geçirmekte, yeni gelişmeleri dikkate alarak yeniden düzenlemekte, erkekleri olduğu kadar kızları da eğitmektedirler. İlk zamanlar misyoner idareleri kızların okumasına karşıdır. Gerekçeleri, kızlar okuyup yazarlarsa erkeklerle mektuplaşırlar. Bu onlara göre cemiyet için ve anne babalar için bir lekedir. Bu yüzden kızların eğitimi 13 yaşında dondurulmaktadır. Fakat zamanla bu aşılr ve kadınlar önemli görevlere getirilir ve eğitilir. Gedikpaşa Ermeni Okulu ile Üsküdar Kız Lisesi bu tür çalışmaların yapıldığı yerler olarak kurulur.⁵⁶

Azınlıklara dönük en temel çalışmalar okullar yoluyla yapılmıştır. Robert Koleji bu konuda aşılamayacak bir rekora sahiptir. Kolejin kuruluşu ve bütün varlığı Amerikan misyonuna aittir ve kolej uzun mücadeleden sonra vücut bulmuştur. Kolej sadece dinî eğitim vermemiş, modern eğitimin bütün gelişmelerini takip etmiştir. Yunan, Ermeni, Keldanî, Marunî vb. azınlıkları şuurlandırmış ve yönetmiştir. Bulgarları devlet haline Kolej getirmiştir. E. Gold “*Robert Koleji olmasa Bulgaristan olmazdı.*”⁵⁷ demektedir. Misyonerlerin çalışmaları sürekli batılı devletlerce desteklenmektedir. Avrupa devletleri kendi siyasî, sosyal, iktisadî vb. menfaatler için misyonerleri desteklemiş ve onları isyana teşvik etmişlerdir. Bu teşvik ve tahrikler sonucu Osmanlı tebaası olan Gayrı Müslim halk, devlete karşı din, mezhep ve millî mücadeleye başlamışlardır.⁵⁸

Güçlenen Avrupa devletleri İngiltere, Fransa, Çarlık Rusya Osmanlı Devleti'ni kendi ekonomik ve siyasî çıkarları için azınlıkları bir atlama tahtası olarak kullanmak istemiştir. Balkanlar'da Anadolu'da, Filistin'de, Arap Yarımadası'nda Afrika'da çeşitli ulusları, dinî azınlıkları destekleyerek ve onları kışkırtarak ayaklanma ve isyanlar çıkarmışlardır. İngilizler, Fransızlar, Ruslar ve daha sonra da

⁵⁵ Tozlu, a.g.m., s.334.

⁵⁶ Tozlu, a.g.m., s.335.

⁵⁷ Tozlu, a.g.m., s.332.

⁵⁸ Tozlu, a.g.m., s.332.

Amerikalılar başta Rum ve Ermeni olmak üzere öteki azınlıkların dini himayesini istemişlerdir. Arkasından ekonomik, siyasî ve kültürel bazı imtiyazlar elde etmişler, birçok yerde kiliseler ve misyonerlik kurumları açmışlardır.⁵⁹

1.3.1. Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik

Misyonerliğin tarihi Hristiyanlığın doğuşuna kadar götürülmektedir. Hz. İsa'nın *"İmdi siz gidip bütün milletleri şakirt edinin. Onları Baba, Oğul, ve Kutsal Ruh ismi ile vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin."*⁶⁰ Bu söz misyonerlik tarihinde Hristiyanlığı yayma konusunda bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Hz. İsa'nın havârlilerine söylediği bu söz üzerine bu dine inananlar, dünyada ulaşabildikleri her yerde Hristiyanlığı yaymayı kendilerine bir emir ve görev saymışlardır. Dünyaya Hristiyanlığı tanıtmak ve yaymak demek olan misyonerlik günümüze kadar 7 aşama geçirmiştir.

- 1) Havârliler Dönemi (33-100)
- 2) Kiliselerin Kurulma Dönemi (100-800)
- 3) Ortaçağ Dönemi (800-1500)
- 4) Reformasyon Dönemi (1500-1650)
- 5) Reformasyon Sonrası Dönem (1650-1793)
- 6) Modern Dönem (1793-1965)
- 7) Diyaloglar Dönemi (1965 ve sonrası)⁶¹

Havârliler, ilk misyonerler olarak kabul edilmektedir. Aziz Pavlus ve Aziz Petrus ilk misyonerlerdir. Hristiyanlık, birçok ülkeye onların vasıtasıyla ulaştırılmıştır.⁶² Aziz Pavlus Hristiyanlığı yaymak amacıyla Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'da kiliseler kurmuş ve onları teşkilatlandırmıştır. Havârliler ve yardımcılarının çabalarıyla Hristiyanlık bütün Roma dünyasına, 10. yüzyıla gelindiğinde ise İsveç, Bohemya ve Danimarka'ya kadar yayılmıştır. Alman ve İskandinavların da Hristiyanlığı benimsemesi ve Roma Katolik Kilisesi'nin Avrupa'ya hâkim olmasıyla Hristiyanlığın bütün dünyaya yayılması için harekete geçilmiştir.⁶³ Aziz Pavlus, Hristiyanlaştırma yolundaki stratejisini şöyle açıklamaktadır: *"Ben özgürüm, kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye*

⁵⁹ Ali Tuzcu. (1993). Merzifon'da Ermeni Ayaklanmaları. *Belleten*, c.LVII. , T.T.K.

S.220, Aralık, 1994, Ankara, s.796.

⁶⁰ Şişman, a.g.m., s.173.

⁶¹ Öztürk, Yıldız, a.g.e., ss.18-19.

⁶² Tozlu, a.g.m., s.329.

⁶³ Sezer, a.g.m., s.181.

herkesin kölesi oldum. Yahudileri kazanmak için Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim kutsal yasanın denetimi altında olmadığım halde yasa altında olanları kazanmak için onlara yasa altında imiş gibi davrandım. Yasaya sahip olmayanları kazanmak için yasaya sahip değilmişim gibi davrandım. Güçsüzleri kazanmak için güçsüzlerle güçsüz oldum. Ne yapıp edip bazılarını kurtarmak için herkesle her şey oldum”⁶⁴ Paulus’un bu stratejisi, kendisinden yüzyıllarca sonra yaşayan Makyavelli’nin “davaya giden her yol mübahtır” ilkesini akla getirmektedir. Paulus, Makyavelli’den çok önce bu anlayışı prensip edinmiş ve kendisini rehber edinenlere bunu miras bırakmıştır.⁶⁵

Pavlus sonrası dönemde Hristiyanlık Roma İmparatorluğu’nda hızla yayılmaya başladı. 3. yüzyıl sonuna gelindiğinde Hristiyan öğretisiyle karşılaşmamış bölge hemen hemen yok gibidir. Hristiyan misyonerler aracılığıyla Suriye, Anadolu, Kuzey Afrika ve Avrupa’nın Akdeniz sahilleri büyük oranda Hristiyanlaştırıldı.⁶⁶ 3. yüzyılın sonlarında meydana gelen en önemli olaylardan birisi, Gregor adında bir misyonerin çabaları sonucu Ermenilerin Hristiyanlaştırılmasıdır. Hristiyanlık tarihinde toplu olarak Hristiyan olan ilk kavmin Ermeniler olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁷

Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin asıl dönüm noktası, İmparator Konstantinos döneminde, Hristiyanlığın Roma’nın serbest dini haline gelmesiyle birlikte yaşandı. Roma’nın siyasî ve askerî gücünü arkasına alan Hristiyan misyonerleri bir taraftan Hristiyanlığı Hristiyan olmayan bölgelerde yaymaya çalıştılar bir taraftan da Hristiyan Roma’ya ve kilise öğretilerine ters düşen akımlarla ve kiliselerle mücadele ettiler.⁶⁸ Ortaçağ boyunca yürütülen misyonerlik faaliyetlerinde başarılı olunmasında 3 önemli etken vardır.

1. Hristiyan imparatorlukların ve siyasî yönetimlerin kiliseye ve misyonerlere sağladığı destek: Bazı imparatorlar kuzey bölgelerine düzenledikleri seferlerde, yöre halklarıyla yaptıkları antlaşmalara, yörenin Hristiyanlaştırılması ve Hristiyan misyonerlere her türlü kolaylığın sağlanması şartlarını koymuşlardır.

⁶⁴ Harman, a.g.m., s.34.

⁶⁵ Şinasi Gündüz. (2004). *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*. Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi:43, Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat, İstanbul, s.355.

⁶⁶ Gündüz, a.g.m., s.194.

⁶⁷ Erbaş, a.g.e., s.32.

⁶⁸ Gündüz, a.g.m., s.194.

2. Misyon bölgelerinde geliştirilen manastır yaşantısı: Kurulan manastırlarda buraya yerleşen misyonerler hem yöreyi tanıyıp dil, gelenek ve kültür açısından yöre halklarıyla kaynaşmış hem de misyonerlik faaliyetlerini yürütmüşlerdir.
3. Şehitlik anlayışı: Misyon bölgelerinde bazen, yerli halk tarafından Hristiyan misyonerlere yönelik şiddet hareketleri uygulanmıştır. Bazı misyonerler hayatlarını kaybetmiştir. Öldürülen bu misyonerlerin yaşantıları ve mücadeleleri diğer misyonerler için her zaman bir örnek ve birer kahraman olmuştur.⁶⁹

Misyonerlik faaliyetlerinde özellikle bazı tarikatların, manastırların ve dinin yayılması amacıyla kurulmuş cemiyetlerin önemli bir rolü vardır.⁷⁰ 13. y.y.'da Assisili Azizi Francesko tarafından kurulan Franciscain Tarikatı, bu tarikatlara bağlı olan ve genellikle Friar olarak da bilinen keşişler, 16. yüzyıldan itibaren Cizvitler misyonerlik faaliyetlerinde önemli roller üstlenmişlerdir. Cizvitler tarikatına bağlı keşişler manastırlarda yerleşik veya gezgin misyonerler olarak misyon bölgelerinde Hristiyanlığın yayılmasında aktif rol almışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise Agustianlar ve Mesih dervişleri gibi birçok tarikat üyesi bu faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Bu misyoner tarikatları coğrafi keşifler ve sömürge dönemlerinde faaliyet göstermişler, sömürge yönetimleriyle işbirliği içerisinde olmuşlardır.⁷¹

Misyonerlik düşüncesini ilk benimseyenler olarak kabul edilen Franciscainler ve Dominicainler Hristiyan misyoner faaliyetlerinde önemli roller oynamışlar, 16. yüzyıldan itibaren de Cizvitler misyon bölgelerine bağlı manastırlarda misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁷² Misyonerler Hz. İsa'nın kendileri için bir emir olarak kabul ettikleri "*işte ben sizi koyunlar gibi kurtlar arasına gönderiyorum, yılanlar gibi akıllı ve güvercinler gibi sade dil olunuz.*"⁷³ şeklindeki sözlerine çok dikkat etmişlerdir. Esnek politikaları, kurnaz ve inatçı davranışlarıyla faaliyet yürüttükleri ülkelerin özelliklerine göre farklı yöntem ve stratejiler değiştirerek başarı sağlamışlardır. Misyonerler ilk geldikleri yerlerde hemen faaliyete geçmemişler, uygun ortam oluşuncaya kadar sessiz ve ikinci plândaki görevlerini yerine getirmekle yetinmişlerdir. Daha sonra da dini yayma faaliyetlerine

⁶⁹ Gündüz, a.g.m., s.195.

⁷⁰ Gündüz, a.g.m., s.193.

⁷¹ Gündüz, a.g.m., s.195.

⁷² Gündüz, a.g.m., s.193.

⁷³ Açıkşes, a.g.m., s.192.

girişmişlerdir. Misyonerlik temelde dünyanın Hristiyanlaştırılması amacını taşır. Hristiyanlar diğer milletleri dinsiz ve kâfir olarak görürler. Amaç bunların Hristiyanlaştırılmasıdır.⁷⁴

Reformasyon dönemi ve sonrasında (1500-1650) Avrupa’da Hristiyanlıkla alakalı yeni yapılanmalarda birçok millî din anlayışı ortaya çıkmıştır. İngiltere’de Anglikan Kilisesi, İskoçya’da Presbiteryenlik, Hollanda’da Reform Kilisesi, Almanya’da ve İskandinav ülkelerinde Lutheran Kiliseleri ortaya çıkmıştır. Fakat bu dönem başlarında bu kiliseler, Katolik kilisesine karşı var olma mücadelesi içinde olduğu için, misyonerlik faaliyetlerinde çok fazla etkin olamamışlardır. Ancak daha sonraki dönemlerde özellikle sömürge dönemlerinde misyonerlik teşkilatları dünyanın her tarafında misyonerlik faaliyetlerine hız vermişlerdir.⁷⁵

Misyonerlik, sadece Hristiyan inancının ifade edilip duyurulmasını amaçlayan sıradan bir tebliğ olayı değildir. Başlangıçta dini yaymak amacıyla başlayan bu faaliyetler zamanla çok güçlenmiş, özellikle gittikleri ülkelerin siyasî, sosyal, kültürel, ticarî ve ekonomik sahalarına girerek kendi menfaatleri doğrultusunda, emperyalizmin gelişmesine katkı sağlayan bir teşkilat halini almışlardır. Günümüzde Hristiyan misyonerleri, Emperyalizmle ilişkisinin çağrıştırdığı olumsuz anlamdan dolayı misyonerlik yerine başka kelimeler kullanmaktadır. Bunlar arasında en sık rastlananlar evangelizm ve evangelizasyondur. Zaman zaman da şahitlik ve beyan gibi kelimeler de kullanılmaktadır.⁷⁶

Anadolu da Hristiyan misyonerlerinin istilâsına uğramıştır. İlk gelen misyonerler 1220 yılında Franciscainlerdir. Franciscainler 13. y.y başlarında Assisi’li Aziz Franceso’nun kurduğu Hristiyan tarikatıdır. Bu tarikatın keşişlerinin sayısı on yıl içinde beş bine ulaşmıştır. Anadolu’ya 1220 ve 1653 yıllarında olmak üzere iki defa gelmişlerdir. Franciscainlerden sonra Dominicain’ler, Capucin’ler, Cizvit’ler Anadolu’ya misyonerlik faaliyetleri amacıyla gelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğuna Avrupa’dan gelen misyonerler ve geliş tarihleri şu şekilde olmuştur.

- 1) Franciscain’ler (1220-1653)
- 2) Dominicain’ler (13. y.y)
- 3) Capucin’ler (1551-1598)

⁷⁴ Tozlu, a.g.m., s.329.

⁷⁵ Gündüz, a.g.m., s.195.

⁷⁶ Gündüz, a.g.m., s.193.

- 4) Cizvit'ler (1583)
- 5) Sain Francoise'ler (1584)
- 6) Riformalit'ler (1630)
- 7) Lazarist'ler (1783)
- 8) Filles de La Charitee rahibeleri (1838)
- 9) Freres de Ecoles Chretiannes'ler (1842)
- 10) Notre Dama da Sioan rahibeleri (1857)
- 11) Gürcü rahip ve rahibeleri (1861)
- 12) İtalyan İvrea rahibeleri (1869)
- 13) Franciscain rahibeleri (15 Kasım 1872)
- 14) Dominicain rahibeleri (19.y.y.'ın ikinci yarısı)
- 15) Assomptioan rahip ve rahibeleri (1862)
- 16) Calais'li Franciscain rahibeleri (1886)
- 17) Mariste'ler (1892-1893)
- 18) Petites Soeurs de Pauvres rahibeleri (1892)
- 19) Notre Dame de Lourds rahibeleri (1896)
- 20) Salesin'ler (1903)⁷⁷

Misyonerlikle ilgili bazı eserlerde Anadolu “İncil ülkesi” anlamına gelen “Bible Land” olarak geçmektedir. İncil’de yer alan birçok yer ismi Anadolu’da bulunmaktadır. Hristiyanlığı yaymayı amaçlayan misyonerlerin gözünde Anadolu İncil ülkesi olarak görülmüştür.⁷⁸

Haçlı Seferleri ile aşılamayan Müslümanlar, Doğu Roma İmparatorluğu’nu yıkmış ve bu topraklara sahip olmuşlardır. Misyonerlere göre bu toprakların hâkimiyet altına alınıp Hristiyanlaştırılması çok önemlidir.⁷⁹ Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler özellikle İstanbul ve Kudüs gibi şehirleri merkez edinmişlerdir. Bu durum çok dikkat çekici ve manidardır. Osmanlı Devletinde başlatılan misyonerlik faaliyetlerinin amaçlarından biri kutsal yerleri ele geçirmektir. Misyonerler açısından Şark Meselesi’nin halledilmesi, Anadolu’nun yeniden Hristiyan yapılması, Roma ve Bizans kiliselerinin birleştirilmek istenmesi, İstanbul’un misyoner faaliyetlerinde merkez seçilmesinde önemli bir şehir haline

⁷⁷ Öztürk, Yıldız, a.g.e., ss.19-20.

⁷⁸ Şişman, a.g.m., s.173.

⁷⁹ Turan, a.g.m., s.204.

getirmiştir.⁸⁰ Özellikle Kudüs çok önemlidir ve Kudüs Müslümanların elinden kurtarılmalıdır. Hz. İsa bu bölgede yaşamış, Haçlı Seferleri sırasında pek çok asker ve komutan bu topraklarda kalmıştır. Haçlı seferlerinde Avrupalı devletlerin yenilmiş olmaları da misyonerlerin Müslümanlara karşı faaliyetlerini artırmada önemli etkenler olmuştur.⁸¹ Osmanlı Devleti'ndeki Protestan misyonerler, Müslümanları ve öteki mezhepleri Hristiyanlaştırmaya; Katolikler, Ortodoks Hristiyanları Vatikan'a bağlamaya; Ortodoks misyonerler ise dindaşlarının kendi kiliselerinden uzaklaşmasını engellemeye çalışmışlardır.⁸² Osmanlı Devleti'ndeki Katolikler Fransa, İtalya ve Avusturya tarafından, Protestanlar İngiltere, Almanya ve Amerika tarafından, Ortodokslar ise Rusya tarafından korunmaktadırlar.⁸³

Protestan, Katolik, Ortodoks misyonerler amaçlarını gerçekleştirmek için özellikle Osmanlı Devleti'nin buhranlı dönemlerinden faydalanmışlar, bu dönemler onlar için bulunmaz fırsatlar olmuştur. Merzifon Koleji'nde yapılan bir inceleme sırasında bulunan, kolej müdürü Mr. White'ın İstanbul Bible Hause müdürü Frederic Avadis'e yazdığı mektupta yer alan ifade aynen şöyledir: *“Cenab-ı Hakkın İsa suretinde tecelli ettiği Hristiyanı itikadı Müslümanlara iman ettirmek gerekir. Bu çok ulvi bir hizmettir. Çünkü Hristiyanlığın en büyük ve muntazam rakibi İslâmiyettir. Türkiye de en güçlü Müslüman ülke ve devlettir. Gerekirse bu amaca ulaşmak için beş yüz sene bekleyeceğiz, nihayetinde buna muvaffak olacağız. Mukaddes hizmetimiz nihayete erinceye kadar pek çok şehit kanı akıtacağız.”*⁸⁴ Bu ifade ülkemizdeki misyonerlik faaliyetlerinin ne derece tehlikeli olduğunun açık bir kanıtı olarak dikkate değerdir.

Papalık tarafından 1662'de Vatikan'da ' Propaganda Kongregasyonu' adıyla bir misyoner bakanlığı, Paris'te de giderlerini Papalık Propaganda Dairesi'nin üzerine aldığı 'Dış Misyonlar Papaz Okulu' açılmıştır.

Baron Doitz 1664'te Hristiyanların vicdana getirilmesine işaretle Hristiyan misyonerliğini yapmak için temel teşkil edecek bir kolejin kurulmasını ve orada kendilerine misyonerlik yükümlülüğü verilecek öğrencilere doğu dillerinin öğretilmesini teklif etmiştir. Kilise büyüklerinden biri de Türklerle ilgili misyonerlik

⁸⁰ Tozlu, a.g.m., s.330.

⁸¹ Sezer, a.g.m., s.183.

⁸² Salahi Sonyel. (1999). Hristiyan Azınlıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.143.

⁸³ Salahi R. Sonyel. (1986). Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü. *Belleten*, c.XLIX, Aralık S.195, T.T.K. Ankara, s.652.

⁸⁴ Tozlu, a.g.m., s.330.

vazifesinin Rumların uhdesine verilmesini istemiştir. Fakat bu tasarı tahakkuk ettirilememiştir.⁸⁵

Misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde kurulan en eski ve en güçlü misyonerlik teşkilatı İngilizlere aittir. 1649'da Londra'da kurulan ' Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti' kısa zamanda hızla yayılmış ve İngiltere, Almanya, İsviçre, Danimarka, Amerika ve Rusya'da binden fazla merkez açmışlardır.⁸⁶ Cemiyet 1698, 1792 ve 1803'lerde yeniden düzenlenmiştir. Cemiyet 19. asırda faaliyetlerini arttırarak dünyanın muhtelif bölgelerinde 7000 civarında şube açar. 1787'de Fransız şarkiyatçıları, şarkiyatçılar cemiyetini kurar ve Journal Asiatique'i çıkarmaya başlamışlardır. Amerikalılar Boston'da Amerikan Misyona Dostları Derneği (1810) ile Vaftizci Misyona Birliği'ni (1814) teşekkül ettirmişlerdir. 1855'lere gelindiğinde Amerika'da sayıları 6185'lere varan bir misyoner kurumları topluluğu oluşturmuşlardır. İngiltere'de ve diğer Batılı ülkelerde bu türden yüzlerce cemiyet kurulmuş ve derhal farklı metotlarla çalışmalara başlamışlardır.⁸⁷ Osmanlı topraklarında etkili olan misyoner örgütü, kısaltılmış adı ABCFM ya da Board olarak adlandırılan örgüttür. Board teşkilatının temelleri 19. yüzyıl başlarında ABD'nin New England bölgesinde atılmış ve Amerikan Board kısa zamanda tüm dünyada etkili bir misyoner teşkilatı kurmuş, Afrika, Asya, Hindistan, Çin Avrupa Güney Amerika'da birçok misyon ve istasyonlar dış istasyonlar kurarak genişlemiştir.⁸⁸ ABCFM Amerika'daki Protestan misyoner örgütlerinin en büyüklerinden biridir. Calvinici geleneğin bir temsilcisi olan Puritan akımının bir kanadı olan Congregationalistler⁸⁹ tarafından Boston kentinde kurulmuştur. Osmanlı topraklarında 1870'e kadar tek başına, bu tarihten sonra ise Board of Foreign Mission of the Presbyterian Church – Presbyterian Kilisesi yurtdışı görevler kurulu (BFMPC) ile birlikte çalışmıştır.⁹⁰

Amerika'daki Protestanların misyoner teşkilatları;

- 1) American Board of Commissioners for Foreign Missions (1810)
- 2) American Baptist Missionary Union (1814)

⁸⁵ Muhibbiddin Al – Khatib. (1977). *İslam Âleminde Misyonerlik Faaliyetler*. (Mütercim): Yusuf Uralgiray, Ankara, s.20.

⁸⁶ Sezer, a.g.m., s.182.

⁸⁷ Tozlu, a.g.m., s.329.

⁸⁸ Öztürk, a.g.e., s.24.

⁸⁹ Dindar kimselerin bir Aziz'in manevi koruyuculuğuna sığınarak kurdukları dernektir. 1917'de resmen yayınlanan kilise hukukuna göre congregatio adı, yalnızca dini derneklere verildi. Bknz. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*. (1972). c.3, Meydan Yayınevi, İstanbul, s.44.

⁹⁰ Arda, a.g.e., s.17.

- 3) Methodist Episcopal Missionary Society (1819)
- 4) Board of Reformed Dutch Church (1832)
- 5) Free- Will Baptist Foreign Missionary Society (1833)
- 6) Presbyterian Board of Foreign Missions (1833)
- 7) Protestan Episcopal Board of Missions (1835)
- 8) Evangelical Lutheran Missionary Society (1837)
- 9) Reformed Presbyterian and Associate Presbyterians (1844)
- 10) Southern Baptist Board (1845)
- 11) American Missionary Association (1846)
- 12) American and Foreign Christian Union (1850)
- 13) United Presbyterians (1859)
- 14) American Church Missionary Society (1860)
- 15) Southern Presbyterian Board (1861) olarak sıralanabilir.⁹¹

Yukarıda isimleri verilen Protestan Amerikan misyonerler teşkilatlar 19. Yüzyılda da misyonerlik faaliyetlerinin hızla arttığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Devletlerin nüfuzlarını yaymak için bir araç olarak kullanılan misyonerler, ayrı ayrı her devlet tarafından desteklenmeye başlanınca aralarında bir mücadele başlamıştır. Fransızlar erken başlamalarının verdiği avantajları kaybetmek istemiyorlardı. Bu nedenle hem kendileri gibi Katolik propagandası yapan diğer devletlerin misyonerleri hem de Protestan misyonerlerle mücadele etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Şarkta görevli bir Fransız müfettiş bu durumu şöyle ifade etmiştir. “birçok asırlardan beri, birkaç büyük teşkilatımız rakipsiz olarak faaliyet göstermiş ise de sahneye faal, müstevli, sokulgan ve yapışkan Avusturya ve İngiliz Katolikleri ile Alman, İngiliz ve Amerika Protestanlarının da dâhil olmasıyla durum değişmiştir.”⁹² Bu misyoner teşkilatları ve misyonerler tüm dünyada Katoliklerin karşısına çıkmışlardır. Bu teşkilatlar içinde özellikle Osmanlı topraklarında etkili olan cemiyet 1810 yılında kurulan Amerikan teşkilatı olmuştur.⁹³

American Board of Commissioners for Foreign Missions 1810 yılında Boston’da kurulan ve kısa adı Amerikan Board olan misyonerlik teşkilatı 19. ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde faaliyet gösteren en büyük Protestan misyonerlik

⁹¹ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.23.

⁹² Açıkse, a.g.m., s.193.

⁹³ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.24.

kuruluşudur.⁹⁴ Amerikan Board teşkilatı, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ülkelere yönelik Protestan misyonerliği faaliyetlerini yönetmek için kurduğu bir örgüttür. Board teşkilatının ilk temelleri 19. yüzyılın başında ABD'nin New England bölgesinde atılmış ve teşkilat ilk toplantısını 5 Eylül 1810 tarihinde yapmıştır. Amerikan Board kısa zamanda tüm dünyada etkili bir misyoner teşkilatı kurmuş, Afrika, Asya, Hindistan, Çin, Avrupa, Güney Amerika'da birçok misyon, misyonlarda da istasyonlar ve dış istasyonlar kurarak genişlemiştir.⁹⁵ Congregational, Dutch, Reformed, Presbyterian kiliselerinin ve Amerikalı zenginlerin katkılarıyla kurulan ve sözde bir din ve hayır kurumu olan bu misyonerlik teşkilatı ABD'nin ekonomik ve siyasi yayılmacılığının öncüsüyü.

American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) diye de anılan Board teşkilatına daha sonra “ The American Board of Commissioners for Foreign Missions Near East Relief” adındaki bir hayır kurumu da katılacaktır.⁹⁶ Amerikan Board'un örgütlenmesinde temel idari birim ülke değil misyondur. Bir ülke de birden fazla misyon olabilir. Mesela Çin'de Foochow Misyonu, Kuzey Çin Misyonu, Shansi Misyonu ve Güney Çin Misyonu olmak üzere dört ayrı misyon bölgesi vardır. Board'ın dünya genelinde bulunan misyon bölgeleri şunlardır.

Afrika'da: Güney Afrika Zulu Misyonu (1835), Orta Batı Afrika Misyonu (1880), Rhodesian Misyonu (1893); Asya'da: Micronesia Misyonu (1852) Japon Misyonu (1869), Filipinler Misyonu (1903); Hindistan'da: Marathi Misyonu (1813), Ceylon Misyonu (1816), Madura Misyonu (1834); Çin'de: Foochow misyonu (1847), Kuzey Çin Misyonu (1854), Shansi Misyonu (1882), Güney Çin Misyonu (1883) ; Avrupa'da: İspanya Misyonu (1872), Avusturya Misyonu (1872); Güney Amerika'da: Meksika Misyonu (1872)⁹⁷

Tüm dünyada etkili olan ABCFM Anadolu'da etkili olmuş, Anadolu'da Türk Devleti dışında İran, Bulgaristan ve Mısır'da faaliyet göstermişlerdir. Bu bölgelerdeki misyonerler, Papaz Herbert M.Allen idareden, Bay W. W. Peet iş ve hazineden sorumlu tutulmuş olup iş idarecileri ise papaz S. W. Gentle Cackett, Bay Robert Speer, Papaz James L. Barton'dur.⁹⁸

⁹⁴ Turan, a.g.m., s.204.

⁹⁵ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.24.

⁹⁶ Tuzcu, a.g.m., s.797.

⁹⁷ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.25.

⁹⁸ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.26.

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Protestan misyonerlik teşkilatı⁹⁹ Amerikan Board'ın ilk misyonerleri olan Pleny Fisk ve Levi Parsons 1820 yılının ocak ayında İzmir'e gelerek ilk misyonu burada kurmuşlardır. Daha sonra İstanbul, Trabzon, Erzurum, Ayıntap, Sivas, Adana, Merzifon, Diyarbakır, Kayseri (Talas) ve Elazığ'da (Harput) misyoner kuruluşları oluşturmuşlardır.¹⁰⁰ Daha çok Yahudilere ve Müslüman olmayan azınlıklara yönelik olarak çalışan Amerikalı Protestan misyonerler amaçlarına ulaşabilmek amacıyla Osmanlı topraklarını dört misyon bölgesine ayırmışlardır.¹⁰¹ Board teşkilatı Osmanlı topraklarını, Avrupa Türkiye Misyonu¹⁰², Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu olarak ayırmıştır. Ayrıca Bulgar Misyonu, Suriye Filistin Misyonu ve Nasturi Misyonu da Amerikan Board'un faaliyet sürdürdüğü alanlardan olmuş ve Board misyonerlik kuruluşu bu misyon bölgelerinde amaçlarını bir bir gerçekleştirme yollarını aramışlardır.¹⁰³

Avrupa Türkiye'si Misyonu Filibe, Selânik ve Manastır'ı içine almıştır. Bu misyonun amacı Bulgarların bilinçlendirilmesi idi.¹⁰⁴ Batı Türkiye Misyonu'nun merkezi İstanbul, diğer istasyonları İzmir, Tokat, Kayseri, Bursa, Sivas, Yozgat, Edirne olup bu illerin ilçeleri ve köyleri de Board'ın faaliyet yürüttüğü yerler olmuştur.¹⁰⁵ Doğu Türkiye Misyonu, Harput, Erzurum, Van, Mardin ve Bitlis'ten başlayarak Rus ve İran sınırına kadar olan bütün Doğu Anadolu'yu kapsamıştır.¹⁰⁶ Doğu Türkiye Misyununun merkezi Harput'tur.¹⁰⁷ Doğu Türkiye Misyonu'nda 1900 yılında bu beş istasyona bağlı 97 uç istasyon bulunmaktaydı. Bu istasyonlarda 36 Amerikalı, 266'sı yerli olarak 302 görevli faaliyet göstermekteydi.¹⁰⁸ Merkezi (orta) Türkiye Misyonu ise Torosların güneyinden itibaren Fırat Nehri vadisine kadar olan bölgeyi içine almıştır.¹⁰⁹ Antalya, Adana, Ayıntap, Maraş, Urfa, Halep, Tarsus başlıca istasyonlar olup misyonun merkezi Ayıntap'tır. Misyonerlerin yoğun ilgi gösterdikleri Merkezi Türkiye Misyonu'nda eğitim, sağlık ve yardım faaliyetleri ağırlık kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı dönemlerinde son derece örgütlü ve

⁹⁹ Turan, a.g.m., s.204.

¹⁰⁰ Sezer, a.g.m., s.187.

¹⁰¹ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.26.

¹⁰² Sezer, a.g.m., s.187.

¹⁰³ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.26.

¹⁰⁴ Sezer, a.g.m., s.187.

¹⁰⁵ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.28.

¹⁰⁶ Sezer, a.g.m., s.187.

¹⁰⁷ Tozlu, a.g.m., s.331.

¹⁰⁸ Uygur Kocabaşoğlu. (2000). Anadolu'daki Amerika. İmge Kitapevi, Ankara, s.117.

¹⁰⁹ Sezer, a.g.m., s.187.

planlı faaliyet gösteren Protestan misyonerler bunun sonucunda hem mezheplerini yayıyorlar hem de başta Ermeniler olmak üzere Bulgar, Rum vb. azınlıkları Osmanlıdan kopararak emperyalist politikalarını uygulayacak zemin hazırlamışlardır. Misyonerler en fazla yardımı da bu misyon merkezlerine başta da Adana, Ayıntap ve Tarsus bölgelerine yapmışlardır.¹¹⁰

1855’de İngiliz ve Amerikalılar “Hıristiyan Gençleri Derneği”ni kurmuşlardır. Bu derneğin gayesi, gençlerin vicdanlarına İsa’nın inancını aşılaktır. Hıristiyan okulları öğrencileri, Norsfild’de 80 okuldan gelen 250 delegenin bulunduğu bir kongrede, Hıristiyanlık dinini yayacak 100 gönüllü genci hazırlamayı üzerine almıştır. Bu gençlerden de “ Yabancı Ülkelerde Hıristiyanlığı Yaymaya Çalışan Gönüllü Gençler Derneği” kurulmuştur. Bu cemiyet özellikle Müslümanlar arasında yeni kuşağa İncil’i tanıtmak şiarı ile büyük faaliyet göstermiştir. Bu kuruluşun ardından Protestan ülkelerinde misyonerlik dernekleri ve 1895’de de Dünya Hıristiyan Öğrencileri Birliği Derneği kurulmuştur.¹¹¹ Bu dernek bütün ülkelerde öğrencilerin durumları ile ve onlara sevgi ruhu aşılama ile ilgilenir. Bu derneğe öğrencisi ve hocası ile kırk milleti temsil eden yüz bin üye yazılmıştır. Bu muazzam sayıdan faydalanma yolu düşünülmüş ve bu sebeple 1902’de “Genç Misyonerler Derneği” teşekkül etmiştir. Bu derneklerin görevleri kadınlara, kızlara, gençlere misyonerleri dinletmek ve öğretmektir. 1907’de orta yaşlılara din aşılama için birtakım cemiyetlerinin kurulması kararlaştırılmış, bazı teşkilatlar kurulmuş ve faaliyetlere geçilerek neticeleri cemiyet tarafından rapor halinde hazırlanmaya başlanmıştır.¹¹²

Misyonerliğin dinî yönünü kullanarak, sözde Hıristiyanlığı yaymak amacıyla başlatılan misyonerlik faaliyetleri ve misyon teşkilatlarının teşekkül ettirilmesiyle misyonerler, hem üye sayılarını arttırmışlar hem de hızla yayılmışlardır. Osmanlı Devletini içten sinsi faaliyetlerle yıkmaya çalışan Avrupalı büyük devletlerce de desteklenen misyoner teşkilatlar faaliyetlerini ve bundan sonra yapmaları gerekenleri bu devletlerle işbirliği içinde yürütmüşlerdir.

¹¹⁰ Öztürk, Yıldız, a.g.e., ss.30-31.

¹¹¹ Al-Khatib, a.g.e., s.21.

¹¹² Al-Khatib, a.g.e., s.22.

İKİNCİ BÖLÜM

2.19. YÜZYILDA OSMANLI TOPLUM YAPISINDA AZINLIKLAR VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

2.1. Osmanlı Devleti'nin Toplum Yapısında Azınlıklar

Selçuklu Devleti döneminde küçük bir uç beyliği iken dünyanın en güçlü devleti haline gelen Osmanlılar sınırlarını üç kıtaya yaymış, askerî, ekonomik ve siyasî açıdan rakipsiz duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti iyi bir teşkilata, malî açıdan hiçbir devletin erişemediği bir zenginliğe ve kudrete, dünyanın en güçlü ve etkili kara ordusuna ve Akdeniz'e baştanbaşa hâkim olan bir deniz gücüne erişmiştir. Toprakları Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının içlerine kadar yayılmıştır.¹¹³ Osmanlı Devleti güçlü, adaletli, hak dağıtıcı, halkına güven verici vb. özellikleri sebebiyle kısa sürede üç kıtayı hâkimiyeti altına almıştır. Böylece devrinin en adil devleti olmuştur. 18. Yüzyıla kadar süratle topraklarını ve nüfusunu genişletmiş, bunun tabi sonucu olarak da heterojen bir yapı arz etmiştir.¹¹⁴

Toprakları Asya, Avrupa ve Afrika'ya yayılan Osmanlı Devleti'nin nüfusu Tanzimat Döneminde yaklaşık 35 milyon olmuştur. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan halkın büyük çoğunluğunu Müslüman, Arap ve Türkler oluşturmaktaydı. Hristiyan nüfusu oluşturan unsurlar dağınık, küçük ve çok çeşitli unsurlardan oluşmaktaydı.¹¹⁵ Yani Osmanlı nüfusunu oluşturan unsurlar arasında din, dil, mezhep ve soy birliği yoktur. Osmanlı Devleti için bu durum ilerde büyük bir olumsuzluğa dönüşse de bu farklı unsurlar, Osmanlı devlet yönetme kabiliyeti ve adaletli hoşgörülü siyaseti sayesinde idare edilmeye çalışılmıştır. İdaresi altında bulunan bütün insanlara eşit davranmak, onlara hoşgörü ile yaklaşmak Osmanlı padişahlarının ve devlet adamlarının en belirgin vasıflarındandır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Ertuğrul Bey, Osmanlı padişahları olan torunlarına ve çocuklarına, adaletli, merhametli ve lütufkâr olmalarını, İslâm dinini yaymalarını, halka eşit ve adil davranmalarını, âlimleri koruyup onların danışmanlığına önem vermelerini vasiyet etmiştir.¹¹⁶ Ertuğrul Bey'in bu vasiyeti, Osmanlı padişahları ve devlet yöneticilerinin adeta şîarı olmuştur. Sultan II. Mahmut'un *"ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kâvidir ve hepsi hakiki*

¹¹³ Enver Ziya Karal. (1983). *Osmanlı Tarihi*. c.8, T.T.K. Ankara, s.286.

¹¹⁴ Yılmaz Öztuna. (1983). *Büyük Türkiye Tarihi*. c.10, Hayat Yayınları, İstanbul, s.192.

¹¹⁵ Karal, a.g.e., s.286

¹¹⁶ İsmail H. Uzunçarşılı. (1983). *Osmanlı Tarihi*. c.2, T.T.K. Ankara, s.196.

*evladımdır.” sözü ve Zembilli Ali Cemali Efendi’nin “Mademki onlar Osmanlı uyruğu olmayı kabul etmişler, dinimizin gereklerine göre onların can, ırz ve mallarını kendi can, ırz ve malımız gibi korumaya borçluyuz. Bu yolda onları zorlamak dinin temeline dokunur.”*¹¹⁷ şeklindeki fetvası o dönemdeki devlet ve din adamlarının görüşlerini ortaya koyması açısından dikkate değerdir.

13. yüzyılın başından itibaren devletin yükselme dönemine kadar ülke sınırları içinde yaşayan halk ırksal ve dinsel açıdan hiçbir ayrıma tabi tutulmadan, Osmanlı hoşgörüsünden, güçlü bir devletin sağlayacağı her türlü haklardan azami ölçüde faydalanmışlardır. Bu halklarla hayat ve mülkiyet güvenliği, özgürlük, eğitim ve dil serbestliği ve ekonomik refah sağlanmıştır. Osmanlı toplumuna, Osmanlı millet sistemi içinde, ırkî ve dinî hüviyetlerini barış ve düzen içinde koruma fırsatı verilmiştir.¹¹⁸ Fatih Sultan Mehmed 1453’te İstanbul’u fethettiğinde burada bulunan Latin Cemaatine din ve dillerinde serbestlik tanımıştır. Böylece Fatih kendisinden önce var olan geleneği devam ettirerek bu geleneğin belli kurallarla devam etmesine izin vermiştir.¹¹⁹ Fatih Sultan Mehmed İstanbul’u aldığı zaman kentte yaşayan Rumlara ve öteki yabancılara da kendi gelenek, töre ve dinlerini yaşamalarında serbestlik vermiş, Ceneviz ve Venediklere Bizansların verdiği imtiyazları bazı küçük sınırlamalarla aynen devam ettirmiştir.¹²⁰ Haçlılar Filistin’de Müslüman esirlere zulmederken, İspanya’da engizisyon vahşeti had safhada yaşanırken, O. Cromwel’in¹²¹ askerleri İrlandalı Katolikleri katlederken, Fransa’da kralın emriyle Protestanlar yok edilirken Osmanlı Devleti’nde Müslüman, Hristiyan, Yahudi halk yan yana tam bir dostluk içinde yaşamışlardır.¹²² Osmanlı Devleti’nde azınlıklar denilince ilk akla gelenler Rum, Ermeni ve Yahudi toplumlardır. Anadolu, Türkler tarafından fethedilmeye başlandıktan sonra burada yaşayan Ermeniler, Türk idaresine girmişlerdir. Fatih Sultan Mehmed 1461’de Bursa’da yaşayan Ermenileri aileleriyle birlikte İstanbul’a getirmiş, Bursa Metropolitini Ovakim’i Patrik ilan ederek

¹¹⁷ İsmet Parmaksızoğlu. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (1299-1789)*. Başbakanlık Basımevi, Ankara, s.59.

¹¹⁸ Sonyel, a.g.m., s.649.

¹¹⁹ İlknur Polat. (1988). Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme. *Belleten*, c.LII, S.203, T.T.K, Ankara, s.627.

¹²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.197.

¹²¹ İngiltere’nin, İskoçya ve İrlanda’nın koruyucu lordu’dur. Calvinci inançları benimsemiş bir asker siyaset ve din adamıdır. Aynı zamanda bir diktatör olan O. Cromwell 1650-61 yılları arasında İrlanda ve İskoçya’yı egemenliği altına almıştır. Bütün Protestan devletlerle bir ittifak kurmak amacıyla olan O. Cromwell 1658 yılında çok faal geçen hayatında bitkin düşerek vefat etmiştir. Bkz. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*. (1972). c.3, Meydan Yayıncılık, İstanbul, s.85.

¹²² Parmaksızoğlu, a.g.e., s.61.

İstanbul’da bir Ermeni Patrikhanesi kurdurmuştur.¹²³ İstanbul’da birçok Ermeni asıllı mimar, mühendis, doktor, zanaatkâr, sarraf bulunmaktaydı ve Ermenilerin maddi durumları çok iyiydi. Meşrutiyetin ilânından sonra mecliste, meclis başkanvekili başta olmak üzere 9 Ermeni milletvekili vardı. Aynı zamanda 9 bakan, 33 milletvekili, 22 general, 7 büyükelçi, 11 konsolos, 11 öğretim üyesi, 8 doktor general, 41 yüksek dereceli memur¹²⁴ Ermeni görev yapmaktaydı. Bu durum Ermenilerin devletin hemen hemen her kademesinde etkin olduklarının açık bir delilidir. Böylece Ermeni Ruhanî liderleri Ermenilere tanınan ayrıcalıklardan güç alarak dini faaliyetler adı altında müstakil bir Ermeni Devleti için millî hisleri uyandırıcı faaliyetlere girişmişlerdir. Manastır, kilise ve okullarda Osmanlı Devleti’ne karşı sürekli isyan ve düşmanlık tohumları ekilmiştir.¹²⁵ Osmanlı Devleti’nin duraklamasından itibaren yıkılışına kadar devleti parçalamak isteyen başta Rusya, İngiltere, Amerika olmak üzere Avrupalı devletler Osmanlı uyruğu altındaki Ermeni ve diğer azınlıkları kışkırtmışlar ve isyanlar çıkması yönünde onlara destek vermişlerdir. Bu devletler kendi emellerini Osmanlı üzerinde gerçekleştirmek için milliyetçilik duygularını körüklemiş ve Ermenileri maşa olarak kullanmışlardır.¹²⁶

Osmanlı Devleti’nde yaşayan diğer bir azınlık da Rumlardır. Rumlar 1453 yılında İstanbul’un fethiyle başlayan Yeni Çağ’a kadar İstanbul’da “Bizans” , Trabzon ve çevresinde “Pontus” adında iki ayrı devlet halinde yaşamışlardır. Hristiyan Ortodoks mezhebine mensup olan Rumlar Fatih Sultan Mehmed’in 1453 yılında İstanbul’u fethiyle Osmanlı idaresine girmişlerdir.¹²⁷ Hem İstanbul’daki Rumlar hem de Pontus Rumları bu dönemde büyük bir hoşgörüyle karşılanmış, kendilerine esir veya azınlık muamelesi yapılmamıştır. Fatih’in patrik veya patrikhaneye vermiş olduğu ayrıcalık ve haklar öyle geniş tutulmuştur ki Rumlar adeta devlet içinde devlet haline gelmişlerdir. Rum halkı patrikhanenin denetiminde bağımsız olarak dinî hayatlarını yaşamışlar, mahalli idarelerini, vergi toplama düzenlerini, her türlü eğitim teşkilatlarını, ticarî hayatlarını kendileri belirlemişlerdir.¹²⁸ Osmanlı Devleti’nin Rumlara tanıdığı en büyük imtiyaz, İstanbul Rum Patrikhanesi’ni Avrupa ve diğer ülkelerdeki tüm Hristiyanların lideri olarak

¹²³ Karal, a.g.e., s.287.

¹²⁴ Kamuran Gürün. (1983). *Ermeni Dosyası*. T.T.K. Ankara, s.34.

¹²⁵ Gürün, a.g.e., s.53

¹²⁶ Karal, a.g.e., s.290

¹²⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.202.

¹²⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.204.

kabul etmesidir. Böylece Patrik Osmanlı Devleti içindeki ve dışındaki tüm Hristiyan dünyasının dini lideri olmuş, Osmanlı divanında Rum toplumunu ilgilendiren konularda söz hakkına sahip olmuştur.¹²⁹ 1798 yılında Megali İdea (Büyük Ülkü) ortaya atılmış, bunu gerçekleştirmek için Etniki Etery¹³⁰, Mavro Mira¹³¹ gibi teşkilatlar Rumların desteğiyle kurulmuştur. Bu teşkilatlar faaliyetlerini yürütürken Anadolu'da Rum Harekâtı başlamıştır. Amerikalılarca kurulmuş olan Merzifon Amerikan Koleji, uzun yıllar Rum Pontus Devleti'ni kurma çabasında olan Rumlara ve Ermenilere üslük yapmıştır.¹³² Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan bir diğer azınlık da Yahudilerdir. Yahudilerin Hz. Süleyman'dan beri Filistin topraklarında yaşamış oldukları bilinmektedir. Yahudiler, Hristiyan dünyasının Anadolu ve Ortadoğu'ya düzenlemiş olduğu seferlerle Hristiyanların baskı ve zulmüne uğramış, topraklarından atılarak dünyanın çeşitli yerlerine sürülmüşlerdir. Gittikleri Hristiyan memleketlerinde sürekli olarak horlanmış ve bir türlü rahat bırakılmamışlardır. Müslümanlığın yayılıp genişlemesinden sonra İslâm devletlerinin himayesi ve hoşgörüsü altında varlıklarını devam ettiren Yahudiler, Osmanlı Devleti'ndeki hoşgörülü yönetim anlayışına karşı özel bir ilgi duymuşlardır.¹³³

Osmanlı topraklarına gelen ilk Yahudi grup 1470 yılında Almanya ve Polonya'dan gelen Eşkenazi cemaati¹³⁴, ikinci grup İspanya'dan gelen Safaradi'ler üçüncü grup ise Bizans İmparatorluğu döneminde Kırım'dan İstanbul'a gelen ve yerli Yahudiler olarak kabul edilen Karaimler'dir. Osmanlıların Yahudilerle ilk temasları Karaimlerle olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet diğer azınlıklara tanıdığı hakları Yahudi toplumuna da tanımış, Moses Capsali'yi ilk Hahambaşı tayin etmiştir. Yahudiler Hahambaşılarını kendileri seçmişler,

¹²⁹ Parmaksızoğlu, a.g.e., s.64.

¹³⁰ Gizli bir Yunan derneğidir. Çalışma alanını bütün Yunanistan adaları ve Karadeniz'e kadar olan alan olarak benimseyen dernek, 1818 yılında İstanbul'u merkez edindi. Amacı Osmanlı Devleti'nin zayıflığından, iç ve dış düşmanlarla uğraşmasından yararlanarak Rumlarda milli duygular uyandırmak ve onların haklarını korumak sonuçta da Yunanistan'ın bağımsızlığını hazırlamaktı. Bkz. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedisi*. (1972). c.4, Meydan Yayınevi, İstanbul, s.420.

¹³¹ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'da Rum Patrikhanesinde kurulan dernektir. Görevi Yunanlıların Anadolu'ya yerleşmesini sağlamak amacıyla çeşitli illerde çeteler kurmak ve Yunanlılar lehine mitingler düzenlemektir. Bkz. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedisi*. (1972). c.8, Meydan Yayınevi, İstanbul, s.469.

¹³² Ertuğrul, a.g.e., s.18.

¹³³ Ertuğrul, a.g.e., s.57.

¹³⁴ Safaradi ve Eşkenaziler Hz. Musa'nın Tevrat'ı ile şifahi emirlerini içine alan Talmut'a inanırlar. Karaimler ise Hz. Davut'un kitabı Zebur'dan İbranice parçalar okur, kendi sinagoglarında ibadet ederler. Karaimler diğer Yahudi gruplarla sinagoglarını ayırmışlardır, birbirleriyle akrabalık bağı kurmazlar hatta Karaim mezarlığı olmayan yerlerde ölümlerini Türk mezarlıklarına gömerler. Bkz. Vahapoğlu, a.g.e., s.23.

Meşrutiyetin ilanından sonra da Hahambaşılık Nizamnamesiyle Ruhanî, Cismanî ve Genel Meclisler oluşturmuşlardır.¹³⁵

Yahudilerin Osmanlı Devletine karşı tek ciddi isyanları Sebatay Sevi hareketidir. Daha sonra Mehmet Aziz adını alan Yahudi lider, 1666'da Mesih olduğu iddiasıyla ortaya çıkmış, Yahudi Devleti kurmak amacıyla bir gurup insanı peşine takarak isyan etmiştir. İsyan girişimi bir sonuç vermemiş, isyan bastırılmıştır.¹³⁶ Hahambaşılık Nizamnâmesi'yle¹³⁷ kurulan Cismanî ve Genel Meclisler, Lozan Antlaşması'yla kaldırılmıştır. Anacak hahambaşılık halen İstanbul Beyoğlu'nda faaliyet göstermektedir. İstanbul'da 38, İzmir'de 18, Bursa'da 2 tane; Çorlu, Edirne, Gelibolu, Ayıntap, İskenderun, İçel, Kırklareli, Maraş, Çanakkale ve Adana'da birer tane Sinegog bulunmaktadır.¹³⁸ Osmanlının hoş görüşü ve adaletli yönetimi sayesinde bünyesinde barındırdığı azınlıklar ülkede çok rahat bir şekilde yaşamışlar ve her türlü olumsuz muamelelerden uzak kalmışlardır. Bu da misyonerlerin faaliyetlerini arttırmış ve amaçlarını gerçekleştirmede işlerini kolaylaştırmıştır.

2.2. Misyonerlerin Osmanlı Ülkesine Geliş Gayeleri ve Faaliyetleri

Misyonerlerin Osmanlı ülkesine geliş gayeleri önceleri din eğitimi vermek, kendi mezheplerine mümin kazandırmak ve okullarda okuyan ya da dairelerde çalışan gençleri misyonerlik hareketinin gelişmesi için yetiştirmektir. Zamanla bu amaçtan uzaklaşıp dinî amaçlar yanında siyasî, sosyal, ekonomik idarî, içtimaî gayelerin ağır bastığı bir çalışma temposuna girmişlerdir.¹³⁹

Misyonerlerin faaliyet sahası olarak seçtikleri bölgelerin başında İslâm ülkeleri gelmektedir. Bunun sebebi İslâm'ın ortaya çıkışından itibaren hızla yayılması, zamanla her bakımdan önemli olan yerlerin Müslümanların eline geçmesi ve İslâm dininin Hristiyanlar üzerinde de etkili olmaya başlamasıdır. Hristiyanlık âlemi dinî, siyasî, iktisadî, sosyal vb. sebeplerle papa önderliğinde düzenlediği Haçlı Seferleri'yle Anadolu başta olmak üzere Kudüs dâhil tüm Ortadoğu'yu askerî yöntemlerle ele geçirmeye çalışmış ancak çetin bir direnişle karşılaşmışlardır.¹⁴⁰

¹³⁵ Vahapoğlu, a.g.e., s.23.

¹³⁶ Ertuğrul, a.g.e., s.58.

¹³⁷ 23 Şevval 1281 tarihli İrade-i Seniyye ile "Hahamhane Nizamnamesi" çıkarılmıştır. Burada Hahambaşının nasıl seçileceği belirtilmekte ve Musevi cemaatinin ruhani ve cismani meclislerinin ne şekilde düzenleneceği açıklanmaktaydı. Bknz. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*. (1972). c.5, Meydan Yayınevi, İstanbul, s.522.

¹³⁸ Ertuğrul, a.g.e., s.59.

¹³⁹ Polat, a.g.m., s.630.

¹⁴⁰ Şişman, a.g.m., s.174.

Haçlı Seferleri'nden itibaren askerî yenilgiyi kabullenemeyen Avrupalı devletler bu yenilginin öcünü almak için, içerden yapılacak propagandalarla iç kısımlarda müttefikler oluşturmak, Müslümanları Hristiyan yapmak ve Müslümanlarla beraber yaşayan Hristiyanların Müslüman olmalarını engellemek için birçok teşkilatlar kurmuşlardır.¹⁴¹ Türkler, Müslüman olduktan sonra İslâm'ı kendi varlığı için büyük bir tehlike kabul eden Hristiyanlık âlemince damgalı bir halk olarak görülmüştür. Papa II. Pius'un çabalarına karşın Türklerin Hristiyanlığı kabul etmemeleri, siyasî ve dinî nitelikte başlayan Haçlı Seferleri'nde İslâm davasına katkıda bulunmaları Türkleri Batı Hristiyanlarına hiç sevdirmemiştir. Haçlı Seferleri Müslüman ve Hristiyanlar arasında yüzyıllarca süren kin, nefret ve düşmanlık yaratmıştır. Hristiyanlık, İslâm'ı bir sapıklık olarak görüyor, onun İsa'nın verasetini ortadan kaldırmak amacıyla olduğuna inanıyordu. Halifeliği üstlenerek İslâm davasını benimseyen Osmanlı Türkleri Hristiyanlığın bu nefret ve düşmanlığına hedef olmuşlardır.¹⁴²

Misyonerler gittikleri memleketlerde yerli kültürü ayrıntılı olarak öğrenmişlerdir. Bazen bir Müslümandan daha dindar görünmüşler, milletlerin maddî ve manevî değerlerini bozmaya, eritmeye, yeniden şekil vermeye çalışmışlardır. Manevî değerlerini kaybeden kişilere İslâmiyet'in zararlı, çağdışı, gerici, başka dinlerden alınma, uydurma, yetersiz, çelişkilerle dolu olduğunu söylemişlerdir. Hristiyanlığın yegâne düşmanı ve İslâm vahyinin kaynağının şüpheli olduğunu, İslâmiyet'in kılıçla ve zorla yayıldığını, Hz. Muhammed'in yalancı ve düzenbaz, hayat hikâyesi ve hadislerinin uydurulduğu şeklinde iftira ve iddialarda bulunmuşlardır. Hristiyanlığın oruç-namaz gibi vecibelerinin olmadığını, gerçek kurtuluşun kendi dinleri olduğunu söylemişlerdir.¹⁴³ Hristiyanlık âlemi ve din adamları Türkleri Hristiyanlığı kabulü reddettikleri yabancı bir dine katıldıkları ve Hristiyan Batı'nın mücevheri olan İstanbul'u ele geçirerek yıpranmış ve çürük Ortodoks Hristiyan Bizans İmparatorluğu'na son darbeyi vurdukları için onları asla affetmemişlerdi. Anglikan (İngiliz) piskoposu William Barry'nin “ *Türk yönetiminin lanetli suçu, uygarlığı yıkıp yıkıntıları üzerine uzanmakla barbarlıktan başka asla hiçbir şey olmayışı olamayışıdır... O (Türk), insan ırkları arasında tarihte büyük Hristiyan düşmanı olarak görünür.*”¹⁴⁴ William Barry'nin sözü bu kin ve nefreti açıkça ortaya

¹⁴¹ Açıkse, a.g.m., s.193.

¹⁴² Sonyel, a.g.m., s.647.

¹⁴³ Sonyel, a.g.m., s.648.

¹⁴⁴ Tozlu, a.g.m., s.329.

koymaktadır. Hristiyanlığın kutsal saydığı toprakları kurtarma Doğu'nun ekonomik zenginliklerine kavuşma ve yoksulluktan kurtulma gibi düşünce ve gayelerle düzenlenen Haçlı Seferleri'nin sonuçsuz kalması üzerine Batı Hristiyan âlemi kültürel yollarla Doğu'daki ülkelerin ahengini bozarak, gerek dinî gerek siyasî amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Misyonerler, Balkanlar, Suriye, Arabistan, Mısır gibi oldukça geniş bir sahaya yayılan Osmanlı ülkelerine yönelmişlerdir.¹⁴⁵

Osmanlı topraklarında misyonerlik yapmak her Hristiyan gönüllüyü cezpt etmiştir. Bunun sebeplerinden birincisi, Osmanlı Devleti'nin yabancılara karşı son derece adil ve hoşgörülü olması, misyonerlerin hiçbir Hristiyan ülkede bulamadıkları rahatlığı Osmanlı topraklarında bularak her türlü faaliyetlerini özgürce yapabilmeleridir. İkinci sebep de Anadolu'nun jeopolitik ve jeostratejik olarak dünyanın kilit noktalarından biri olmasıdır. Bölgenin Uzak Doğu'ya en kısa şekilde ulaşabilecek iki kilit noktayı Akdeniz'den Kızıldeniz'e ve Akdeniz'den de Basra Körfezi'ne giden yolları elinde bulundurması bu topraklara olan ilgiyi arttırmıştır.¹⁴⁶

İncil'de adı geçen bütün yer isimleri bu coğrafyadadır. Bu yüzden Anadolu'ya İncil ülkesi anlamına gelen “Bible Land” demişlerdir. Osmanlılar Bizans İmparatorluğu'nu yıkarak bu topraklara sahip olmuşlardır. Bu toprakları yeniden Hristiyanların hâkimiyeti altına alınmalıdır. Hristiyanlar diğer milletleri dinsiz kâfir olarak gördükleri için misyonerler temelde dünyanın Hristiyanlaştırılmasını amaçlamışlardır. Fransız konsoloslarından Marguie Bonnac 14.Louis'e yazdığı sefaretnamede *“Türkiye’de mukaddes dinimizin ilerlemesi için üç büyük gaye vardır: Türkler’in Hristiyanlaştırılması, mutezile Rumlarla Ermenilerin birleştirilmesi, cehalet ve kabahğin bu iki kiliseye soktuğu hataların delaletlerin kaldırılmasıdır.”*¹⁴⁷ şeklindeki ifadesi misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerinin amacını kolayca ortaya koymaktadır. Misyonerlik sadece dinî hedefleri olan bir teşkilat değildir. Oldukça geniş ve çok farklı amaçlara sahip bir teşkilattır. Her türlü siyasî, iktisadî, sosyal ve idarî alanlar da teşkilatın amaçları doğrultusunda kullandığı sahalardır.¹⁴⁸ Misyonerlerin İslâmiyet'i yıkma metotları içinde Sünni-Şii, amir-memur ihtilafların körüklenme, toplumu cehalet içinde tutma, halkla devleti birbiriyle uğraşır duruma getirme gibi hususlar da sayılabilmektedir. Bu amaçlarla kullandıkları alanlar eğitim-öğretim, sağlık hizmetleri, sosyal faaliyetler, kadın meselesi, basın-yayın ve politik

¹⁴⁵ Sonyel, a.g.m., s.174.

¹⁴⁶ Ertuğrul a.g.e., s.59.

¹⁴⁷ Tozlu, a.g.m., s.326.

¹⁴⁸ Şişman, a.g.m., s.173.

alanlardır. Misyonerliğin siyasî amacı Hristiyanlık dışında ilahi ve batıl dinlerin egemen olduğu millet ve topluluklarda eğitim ve kültür yoluyla dejenerasyon yapmak, etnik farklılıkları bünyesinde bulunduran devletlerde kışkırtıcı faaliyetlerle bu unsurları devletten koparmaktır.¹⁴⁹ Misyoner çalışmalarına hız veren en önemli güçlerden biri ıslahat hareketleriyle başlayan tavizlerdir. Temel amaç Türklerin hâkimiyetini kırmak, Hristiyanlara üstünlük sağlamak olduğuna göre bu hareketler misyonerlerin işine yaramıştır. Böylece Misyonerlik çalışmaları daha çok kök salmış, genişlemiş ve güçlenmiştir. Fransa, 1740 kapitülasyonlarıyla Katolikleri himaye etme hakkına sahip olmuştur. Protestanları önce İngiltere sonra Amerika korumuş ve kullanmıştır. Ortodoksların hâmisisi Rusya, Panslavizm adına Girit, Anadolu içleri ve İran yöresinde isyanları sürekli desteklemiş ve teşvik etmiştir.¹⁵⁰ 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti zayıflamaya başlayınca özerklik ve bağımsızlık emeline kapılan kimi Hristiyan azınlıklar büyük devletlerle düzen çevirmeye başlamışlardır. Rusya azınlıkları Osmanlı Devleti'ne karşı alet olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Rusya, Akdeniz'in ılık sularına doğru yayılma amacını gerçekleştirmek için özellikle kendileriyle birlikte Ortodoks dinini benimseyen Hristiyan azınlıkların dinî duygularını ve millî emellerini kışkırtarak Osmanlı Devleti'ni içerden yıkmaya çalışmıştır.¹⁵¹

Dinlerini ve mezheplerini yaymak ve kutsal saydıkları yerleri bulmak maksadıyla başlayan misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı 19. Yüzyıldan itibaren sömürgeci Batılı büyük devletlerin emperyalist politikalarına alet edilmiştir. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerler, Batılı ülkelerin Osmanlı ile olan Şark Meselesi'ni (Doğu Sorunu) halletmelerinde misyonerliği bir araç olarak kullandılar.¹⁵² Doğu Sorunu (Şark Meselesi), Viyana Kongresi'nden kalma bir terimdir. Napoleon Bonapart'ın alt üst ettiği Avrupa'ya yeni bir düzen vermek amacıyla düzenlenen bu kongrede özellikle Rus delegeler Osmanlı Devleti'nin Hristiyan halklarının durumuna dikkat çekmek amacıyla bu terimi çok zaman kullanmışlardır. Doğu sorunu, kimi zaman Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korumak, kimi zaman devletin Avrupa'daki topraklarını paylaştırmak kimi zaman da bu imparatorluğu tümüyle ortadan kaldırmak anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan

¹⁴⁹ Tozlu, a.g.m., s.331.

¹⁵⁰ Şişman, a.g.m., s.174.

¹⁵¹ Açıkses, a.g.m., s.194.

¹⁵² Sezer, a.g.m., s.183.

sonra doğu sorunu çok fazla önem kazanmıştır. Bu tarih Osmanlı Devletinin Batı karşısındaki güçsüzlüğünü ortaya koymuş ve büyük bir devletin, diğerine karşı kullanarak, varlığını ve bütünlüğünü koruma politikası başlattığı bir tarih olmuştur.¹⁵³ Esasını Osmanlı'yı yıkarak topraklarını paylaşmak olan Şark Meselesi'nde Batılı devletlerin politikalarından birisi de Hristiyan azınlıkları devletten koparmaktır. Bunun için en fazla misyonerlik faaliyetlerinden yararlanmışlardır. Osmanlı topraklarına gelen misyonerler Müslüman ve Yahudiler arasında etkili olamayınca etkinliklerini ülkedeki Hristiyan azınlıklar üzerine yoğunlaştırdılar. Faaliyetlerini önce Rum ve Ermeniler daha sonra Bulgar, Arap, Kürt ve Nasturî gibi unsurlara karşı gerçekleştirmişlerdir.¹⁵⁴

1810 yılında Amerika'nın Boston kentinde kurulan Amerikan Board of Commisioners for Foreing Mission, kısa adıyla Board'un tüzüğüne göre Amerikalı misyonerlerin esas gayeleri "dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymak" tır. Onlar kendi dininden ve mezhebinden olmayanları Hristiyan yapmak istemektedirler. Kısa zaman sonra devlet kanunları ve dini kuralların buna imkân vermeyeceği anlaşılmıştır. Yönetimi ve Türkleri de karşılırlarına almak istememiş ve ilk anda buna cesaret edememişlerdir.¹⁵⁵ Misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Amerikalıların Ermenileri himayeleri altına almalarındaki en önemli sebep Ermeni-Amerika ilişkisini ve yakınlığını sağlamak, böylece onları Protestan mezhebine kazandırmak ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktır. Amerika Ermeni yaklaşması ticaret vasıtasıyla olmuştur. Osmanlı Devleti'ne gelen ilk Amerikalılar tüccarlardır. 1830 yılında Amerika ve Osmanlı Devleti arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Amerika en ayrıcalıklı devlet statüsüne geçerken, Osmanlı Devletinin hiçbir müdahalesi olmadan Rum ve Ermenilerle her türlü ticarî ilişkiler içine girme hakkını elde etmiştir. Amerikalılar Ermenilerle işbirliğine girerek onları himayeleri altına almış ve hatta onlara vatandaşlık hakkı bile tanımışlardır.¹⁵⁶

Amerikalıların istedikleri şey Ermenilerin varlığının ortaya konması ya da güçlenmesi değildir. Önemli olan Ortadoğu'da yerleşebilmek ve kendilerine sadık bir devlet yaratmak, Rusya açısından da onların Akdeniz'e inişini engelleyecek bir tampon devlet oluşturmaktır. Ekonomik hedefleri de yer altı ve yerüstü kaynaklarını

¹⁵³ Uygur Kocabaşoğlu. (1992). Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri. T.T.K. Ankara, s.65.

¹⁵⁴ Sezer, a.g.m., s.183.

¹⁵⁵ Sonyel, a.g.m., s.651.

¹⁵⁶ Polat, a.g.m., s.629.

ele geçirmektedir. Osmanlı toprakları üzerinde zengin yer altı ve yerüstü kaynakları sık sık misyoner konsoloslar tarafından raporlar halinde ilgili devletlere bildirilmekteydi. Amerika'nın Sivas Konsolosu Mr. Jewet tarafından hazırlanan 4 Kasım 1887 tarihli raporundaki *“Anadolu'nun maden kaynakları zengin ama pek az geliştirilmiştir. Bir başka hükümetin elinde olsaydı, bu maden kaynakları yüzyılın en büyük verimini ve servetini sağlardı. Ama bugünkü koşullarda bunlar hemen hemen hiç değer taşıyor.”*¹⁵⁷ Bu ifade Amerikalıları Ermenilerin koruyucusu durumuna getirmiş ve ekonomik, siyasî çıkar sağlamak adına politik oyunlara ve büyük sorunlara sebep olmuştur.

Ticaret ve tüccarlar yoluyla başlayan, misyonerlik faaliyetleriyle devam eden Ermeni Protestanları himaye politikası, Amerika'nın Osmanlı topraklarını parçalamak ve kendi çıkarları için kullanmak için yapılmış bir düzendir. Amerika için önemli olan Ermeni milleti değil onların kendilerine sağlayacağı imkânlardır. Bu düşünceye en büyük delil Amerika'nın Sivas konsolosu Jewet'in şu sözleridir: *“Ermeniler karaktersiz ve yurt sevgisinden yoksun bir topluluktur. Sıradan bir ermeni göze girmek ve para kazanmak ve hatta intikam almak için casus, muhbir, ve çok zaman da sahte bir muhbir olmaktadır.”*¹⁵⁸ Osmanlı Devleti üzerinde türlü emelleri ve çıkarları olan tüm bu büyük devletler dolaylı ve dolaysız biçimde Hristiyan mezhepleri arasında düzensizlik yaratıyor ve onları çıkarları için kullanarak isyana sürüklemişlerdir. Hristiyan azınlıkların sorunlarıyla ilgiliymiş gibi görünerek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya çalışmışlardır. Düvel-i Muazzama denilen tüm bu devletler Osmanlı Devleti'ne “hasta adam” tabiri ile yaklaşarak ölünce mirasına konmak için birbirleriyle yarışmışlardır. Onun çökmesini çabuklaştırmak için imparatorlukta ve özellikle Balkanlarda yayılmakta olan milliyetçilik akımlarını teşvik etmişlerdir.

2.3. Osmanlı Devleti'ndeki Azınlık ve Yabancılarla İlgili Hukuki Düzenlemeler

Azınlık, içinde yaşadığı toplumun genel yapısından, ırk, dil, din ve kültür olarak ayrılan ve genel nüfusa oranla daha küçük topluluklardır. Osmanlı anlayışına göre azınlık; yaşantısı ve hakları bakımından Müslümanlardan çok farklı olmayan topluluklar olarak ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Osmanlılarda azınlık anlayışı, bir nüfus veya insan ayırımı olmayıp, azınlıkların kimlikleri tanınmaları açısından kullanılmıştır. Azınlıkların tespitinde kişi sayısı veya toplulukların birbirine oranı

¹⁵⁷ Polat, a.g.m., s.633.

¹⁵⁸ Polat, a.g.m., s.632.

¹⁵⁹ Öztuna, a.g.e., s.266.

kastedilmemiştir.¹⁶⁰ Azınlıklar kendilerine tanınan haklarla cemaat işlerinde kamusal alanlarda aile, miras, vb. özel konularda çok geniş haklara sahip olmuşlardır. Müslüman halkın sahip olduğu birçok hak kendilerine de verilmiştir.¹⁶¹ Yabancı kavramı ise, toplumun tümüne yabancı, onun dilini, kültürünü bilmeyen ve o toplumun dışında olan kişi ve toplumlardır. Yabancılar, Osmanlı topraklarına geldiklerinde asla yargılanmamış ve saygısızlığa uğramamışlardır. Yabancılar devlet tarafından hukukî olarak korunmuş ve özel sözleşmelerle bu hakları güvence altına alınmıştır.¹⁶²

Osmanlı döneminde azınlık ve yabancılarla ilgili hukukî düzenlemelerin en önemlisi kapitülasyonlardır. Osmanlı Devleti'nin azınlık ve yabancılarla bir takım haklar ve imtiyazlar olan kapitülasyonlar zamanla devletlerarası antlaşmalarla teyit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş döneminde verilen ve daha sonra da devam eden imtiyazların ilk halkasını daha çok bir ihsan olarak İstanbul halkına Fatih Sultan Mehmed tarafından verilen imtiyazlar oluşturmaktadır.¹⁶³ Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra Rum Patrikliğine Gennadios'u tayin ederek, çıkardığı fermanla şu hakları vermiştir. *"kimse patrike tahakküm itmesün, kim olursa olsun kimse kendisine ilişmesün, kendüsü ve mahiyetinde bulunan papazlar dürlü umumi hizmetlerden müebbeden muaf olsun. Kiliseleri camie tahvil edilmeyecektir. İzdivaç ve defin işleri, sair adet işleri, Rum kilise ve adetlerine göre eskisi gibi yapılacaktır."*¹⁶⁴ Bu fermanla Patrik ve yanındaki nüfuzlu papazlar her türlü vergilerden ve genel hizmetlerden muaf tutulmuştur. Kimse kendilerini rahatsız edemeyecek, kiliselere dokunulmayacaktır. Dinî, hukukî ve cezaî işlemlerde en yetkili kişi olacaklardır. Hristiyan cemaatin lideri olarak, divanda her zaman söz hakkı olacaktır.¹⁶⁵ 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa'ya vermiş olduğu ayrıcalıklar Osmanlı tarihinde ilk ciddi kapitülasyonlar olarak terihe geçmiştir. Bu imtiyazların en önemlisi şöyledir. *"bundan başka kralın uyruklarından hiçbir büyük hükümdarın memleketinde devamlı ve aralıksız olarak on yıl oturmadıkça cizye, haraç, avarız, kabiye ödemeye mecbur değildir ve zorlanmamalıdır."*¹⁶⁶ Bu hakla yabancılar Osmanlı

¹⁶⁰ Öztuna, a.g.e., s.277.

¹⁶¹ Ertuğrul, a.g.m., s.22.

¹⁶² Ertuğrul, a.g.m., s.23.

¹⁶³ Vahapoğlu, a.g.e., s.51.

¹⁶⁴ Ertuğrul, a.g.e., s.75.

¹⁶⁵ Vahapoğlu, a.g.e., s.51.

¹⁶⁶ Ertuğrul, a.g.e., s.75.

ülkesinde on yıl boyunca hiçbir vergi ödemedi rahatça yaşayacaklar ve zenginleşeceklerdir.

Bu kapitülasyonlar daha sonra da artarak devam etmiştir. Padişahlar değiştikçe yenilenmiş, yapılan ilavelerle altında kalkılamayacak duruma gelmiştir. 1740 yılında imzalanan bir antlaşma ile kapitülasyonlar kesin şeklini almıştır.¹⁶⁷ Tanınan dinî, siyasî, iktisadî, sosyal haklar Fransa'dan sonra diğer devletlere de tanınacaktır. Bu haklar Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmeye başladığı dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti aleyhine istismar edilmiş ve devleti çok zor durumlara sokmuştur. Bu ülkeler daha da ileri giderek Şark meselesi, Katolik, Ortodoks ve Protestan halkların savunuculuğu, Hristiyanların ve kutsal yerlerin koruyuculuğu, Gayr-ı Müslimlere tanınan can, mal, ırz ve öğretim eşitliği, muhtar bir Ermeni ve sonuçta bağımsız bir ermeni devletinin kurulması vb. bahanelerle Osmanlı iç işlerine müdahale yollarına gitmişlerdir.¹⁶⁸ Yabancılar tanınan bu hak ve ayrıcalıklar Osmanlı Devleti'nin gücünün doruğunda olduğu bir dönemde verilmiştir. Yükselme devrinde Osmanlı padişahları, dünya siyasî sisteminden uzak durmuşlardır. Diğer devletlerle olan ilişkilerini kendi şartlarını dikte ettirerek geliştirmişlerdir. 19. yüzyılda durum değişmiştir. Gücünü yitiren Osmanlı Devleti 1856 yılında Paris Antlaşması'yla Avrupa siyasî sistemi kapsamına alınmış ve bu çerçevede içinde Düvel-i Muazzama Osmanlı Devleti'nin siyasî bağımsızlığını ve ülke bütünlüğünü korumayı, devletler hukukunun güvencesi altına almıştı. Bunun sonucu olarak kapitülasyonlar kanun hükmü kazanmış ve Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinin Anadolu'yu sömürmesini kolaylaştıran bir yöntem olmuştur.¹⁶⁹

Kapitülasyonlarla ortaya çıkan himaye sistemi Osmanlı uyruğunda olan bir kimsenin yabancı bir devletin hâkimiyeti altına girerek, kendisini himaye eden devletin koruyuculuğunu kabul etmesidir. Osmanlı topraklarında yaşayan bu azınlıklar Avrupa'daki milliyetçilik akımlarından etkilenerek, koruyucuları durumunda olan yabancı devletlerden de destek alarak bağımsızlık elde etme yarışına girmişlerdir. Yabancı devletler de bu sayede Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için bu unsurları ve kapitülasyonları Osmanlı aleyhine her fırsatta kullanmışlardır.

¹⁶⁷ Vahapoğlu, a.g.e., s.51.

¹⁶⁸ Ertuğrul, a.g.e., s.76.

¹⁶⁹ M. Kemal Öke. (1993). Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., c.12, s.204.

Azınlıkların Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri önemli diğer hakların bazıları da Tanzimat Fermanıyla verilmiştir. 19. Yüzyıldan itibaren devleti sarsan ayaklanmalar Balkanlarda yabancı devletlerin kışkırtmalarıyla durmak bilmeyen isyanlar Osmanlı Devleti'ni ciddi olarak tehdit etmeye başlamıştır. 1804'te Sırlar 1820'de Yunanlar ve daha sonra da diğer Balkan milletleri ayaklanarak bağımsızlık yarışına girmişlerdir. Dönemin veziri Mustafa Reşid Paşa, bu tür ayaklanmaların halka daha fazla hürriyet vermekle ve bazı ıslahatlar yapmakla önleneceği kanaatindeydi. Bu düşünceyle 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Fermanla her sınıftan tebaaya güvenlik vaat edilmiş, mal ve can emniyeti ile ırz ve namusun korunmasına ilişkin hükümler getirilmiştir.¹⁷⁰ Tanzimat Fermanıyla devlet içindeki azınlıklar hür bir iktisadî, sosyal ve vicdanî ferahlık içinde oldukları halde yine de hoşnut olmamışlar ve buna tepki göstererek daha fazla hak elde etmeye çalışmışlardır. Tanzimat Fermanı okunduğu sırada Fener Rum Patriği, ferman okunup da kırmızı atlas keseye konunca “inşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz” sözüyle bu hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir.¹⁷¹ Gayr-ı Müslim tebaa Tanzimat Fermanı ile verilen hakların uygulanmadığı yaygarası ile daha fazla imtiyaz elde etmeye çalışmıştır. Ortodokslar, Rusya'dan, Katolikler Fransa'dan, Protestanlar İngiltere'den, devlete baskı yaparak haklarının verilmesi için aracı olmalarını istemişlerdir. Bu durum Tanzimat Fermanı prensiplerine aykırıdır. Çünkü şikâyet mercii Bâb-ı Ali'dir. Buna rağmen yabancı devletler özellikle politik hesapları ve çıkarları için bu istekleri yerine getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine yönelik olan bu hareketler ve müdahaleler kapitülasyonlar neticesinde ortaya çıkmış ve yapılan ıslahatlarla da artarak devam etmiştir.¹⁷²

Tanzimat Fermanı'yla yabancı ülkeler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye başlamışlardır. Avrupa devletleri de Osmanlı Devleti'nin reformlar konusunda samimi ve ciddi olmadığına dair suçlamalara başlamışlardır. Osmanlı Devleti de bu suçlamaların bir iç kargaşaya dönüşmesine engel olmak için Tanzimat Fermanı'nda açıkça belirtilmemiş olan Hristiyan ve Müslüman tebaanın dinî ve siyasî haklar açısından eşit olduğunu ifade eden bir ferman hazırlayarak 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı adıyla ilan etmiştir.¹⁷³

¹⁷⁰ Ertuğrul, a.g.e., s.77.

¹⁷¹ Karal, a.g.e., s.187.

¹⁷² Vahapoğlu, a.g.e., s.47.

¹⁷³ Ertuğrul, a.g.e., s.78.

1856 Islahat Fermanı'nın en önemli sonucu eğitim açısından ciddi sorunlara sebep olmasıdır. Bu fermanla bütün cemaatler sanat, sanayi ve genel eğitim verecek okullarını açmaya yetkili kılınmaktadır. Böylece eğitim ve öğretim haklarından yararlanan Gayr-ı Müslim cemaatler, o zamana kadar açmış oldukları kurum sayısını arttırmışlardır. Batılı devlet ve kuruluşların desteği ile geniş çapta eğitim öğretim faaliyetlerine başlamışlardır.¹⁷⁴ Tanzimat ve Islahat Fermanları'ndan sonra 14 Aralık 1875'de yayınlanan Ferman-ı Adalet¹⁷⁵ toplumda adaleti tesis etmeye yönelik olarak, daha çok da azınlıklar lehine bazı düzenlemeler getirmiştir.¹⁷⁶ Fermanda bütün Osmanlı tebaasının eşit haklara sahip olacağı, yeni hâkimler seçileceği, vilayet meclislerinin yeniden seçileceği, vergilerin eşit şartlarda alınacağı, seçilmek suretiyle köylerde jandarmalar oluşturulacağı, can ve mal emniyetinin sağlanacağı, angaryanın yasaklandığı, Hristiyanlara her türlü işlerinde ve mektep açmalarında kolaylıklar sağlanacağı gibi haklar getirilmiştir.¹⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasası olarak kabul edilen Kanun-i Esasi 23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun-i Esasi'nin "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi" başlığında yer alan 8. ve 26. maddeler arasındaki kısımda kişisel ve kamu hakları ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Bu bölümde Osmanlı taabiyetinde olan herkesin Osmanlı olduğu, basın, din ve mülkiyet hürriyeti, ticaret yapma, şirket kurma, öğrenim hürriyeti, kanun önünde eşitlik, konut dokunulmazlığı olduğu, işkence ve angaryanın yasak olduğu, dilekçe verme hakkı vb. hükümler yer almıştır. Kanun-i Esasi'nin 65. Maddesi siyasi haklarla ilgilidir. Bu madde de "Heyet-i Mebusan'ın miktarı, tebaa-i osmaniyeden her elli bin nüfus zükurda bir nefer, olmak itibariyle tertip olunur" hükmü ile Osmanlı Devletini oluşturan unsurların mecliste nüfusları oranıyla bağıntılı olarak temsil edilmesi ilkesi getirilmiştir. Böylece Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında devamlı olarak azınlıklara mensup milletvekilleri yer almıştır. Bu milletvekilleri Osmanlı aleyhindeki faaliyetlerde büyük role sahip olmuşlar ve zaman zaman büyük karışıklıklara sebebiyet vermişlerdir. Bu azınlık milletvekilleri Osmanlı

¹⁷⁴ Vahapoğlu, a.g.e., s.48.

¹⁷⁵ 13 Zilkade 1292 (14 Aralık 1875) tarihinde yayınlanmış bir fermanıdır. Fermanda bütün tebaanın eşit olduğu, yeni hakimlerin seçileceği, vilayet meclislerinin yeniden seçilerek oluşturulacağı, vergilerin eşit şartlarda toplanacağı, köylerde seçilmek suretiyle jandarma ihdas edileceği Hristiyanlara her türlü işlerinde ve mektep açmalarında kolaylık sağlanacağı gibi haklar getirilmiştir. Ancak bir kısıtlama vardır. Bu haklar sadece sadık uyruklu olanlara uygulanacak, olmayanlara uygulanmayacaktır. Bknz. Vahapoğlu, a.g.e., s.49.

¹⁷⁶ Ertuğrul, a.g.e., s.79.

¹⁷⁷ Vahapoğlu, a.g.e., s.49.

Devleti'nin kendilerine verdiği hakları, devletin parçalanması ve düşmanla işbirliği yönünde kullanarak azınlık olan tebaa ile anlaşmışlardır.¹⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin halkını Müslim, Gayr-ı Müslim ayırt etmeden mecliste temsil edilmeleri için seçtiği bu milletvekilleri Osmanlı toplumundaki azınlıkları devlete karşı kışkırtmak amacıyla faaliyet yürütmüşlerdir. Böylece Osmanlının sonunu hazırlayan etkenler arasında yer alan misyonerlik faaliyetlerinde bu milletvekilleri de aracı olmuşlardır.

2.4. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Misyonerlik Faaliyetleri

2. 4. 1. Osmanlı Devleti'ndeki Katolik Misyonerlik Faaliyetleri

Hristiyanlık dini içindeki mezhepler, Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle birbirinden bağımsız ve birbirine rakip hale gelmiştir. Her mezhep mensubu kendi dinini yaymak için faaliyetlere girişmiştir. Bu mezhepler içinde en önemli olanı Katolik ve Protestanlardır. Katolik ve Protestanlar dinlerini yaymak amacıyla başlattıkları misyonerlik faaliyetlerinde yabancı devletlerin de desteğini almışlardır. Misyonerler girdikleri ülkenin iç huzurunu, sosyal yapısını, siyasetini, eğitimini etkileyerek amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.¹⁷⁹

Değişik etnik köken ve dinî inanca sahip olan Osmanlı Devleti, misyonerlik faaliyetleri için uygundur. Azınlıklara tanınan haklar ve yabancılara verilen kapitülasyonlar misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştıran faktörlerdir. 19. Yüzyılın başından beri devleti sarsan milliyetçi akımlar, bölgesel ayaklanmalar özellikle Balkanlar'daki isyanlar, yabancı devletlerin kışkırtmalarıyla artmıştır. Bu ayaklanmaların önüne geçmek ve devleti ayakta tutabilmek amacıyla ilân edilen Tanzimat Fermanı ile verilen hakların uygulanmadığı yaygarası ile daha fazlasını elde etmeye çalışan Gayr-ı Müslim halklardan Ortodokslar, Rusya'dan Katolikler, Fransa'dan Protestanlar ise İngiltere ve Amerika'dan destek alarak devlete baskı yapmışlardır. Sağlanan bu destekle yabancı devletler amaçlarını gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha fazla müdahale etmeye başlamışlardır.¹⁸⁰ Yürütülen çalışmalarda Fransa ile Avusturya Katoliklerin, Rusya ise Ortodoksların hamisi olarak 1840'dan itibaren Lübnan ve Suriye'deki Müslümanlar arasında meydana gelen olaylardan yararlanarak Katolik ve Ortodoksları himaye etme

¹⁷⁸ Ertuğrul, a.g.e., ss.80-81.

¹⁷⁹ Ertuğrul, a.g.e., s.60.

¹⁸⁰ Vahapoğlu, a.g.e., s.47.

bahanesiyle, nüfuzlarını kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. İngiltere ve Amerika da kendi nüfuz alanını oluşturmak için Protestanları kullanmıştır.¹⁸¹

Katolik mezhebi, Protestan mezhebinin ortaya çıkması ve hızla yayılması karşısında kendisini yeniden organize ederek, Protestanlarla daha etkili mücadele edebilmek için planlı ve teşkilatlı misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır.¹⁸² Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler Katoliklerdir.¹⁸³ Fransa'nın desteği ile kurulan ve çalışmalarını başlatan Cizvitler ve Franciscainler Osmanlı ülkesinde yaptıkları propagandalarla özellikle 17. Yüzyılda etkili olmuşlardır. Bunun sebebi XVI. Lui zamanında Fransa'ya karşı yürütülen yumuşak politika ve hoşgörüdür. Fransa sefirinin desteğinde faaliyetler yürüten Cizvit ve Franciscain misyonerler önce Müslümanlara yönelik olarak çalışmışlar fakat etkili olamadıklarını görünce dikkatlerini Katolik olmayan Hristiyan tebaaya çevirmişlerdir.¹⁸⁴

Katolik misyonerlerce sürdürülen faaliyetler içerisinde ibadethane açıldığı da görülmektedir. Katolik tarikatlarından olan “ Paris Capusen Cemiyeti” vaizi rahip Pacifiko 1621 yılında Osmanlı ülkesine gelerek İstanbul, Rumeli, Kıbrıs, Suriye, Filistin ve Irak'ta Capusen Manastırı tesis etmiştir.¹⁸⁵ Yine aynı yıllarda Fransa kralının isteği üzerine Cizvit rahiplerinin Galata'da oturmalarına izin verilmiştir. IV. Henri, bunların İstanbul'daki Fransız sefirinin himayesi altında bulunmalarını uygun görmüş, Cizvitler bu himaye ve sefirin desteği sonucu İstanbul ile yetinmeyerek Selanik, İzmir, Sakız ve Naksos (Nakşe) adalarına ve Atina'ya yerleşerek faaliyet ve propagandalarına başlamışlardır. Fransız sefiri Filip Harley'in, Cizvit misyonerlerine sağladığı desteğin ana sebebi Cizvitleri İstanbul'a sokmak ve Ortodokslar ile Katolikleri birleştirmektir.¹⁸⁶ Osmanlı ülkesinde Katolik Cizvit ve Franciscain misyonerlerinin en yoğun faaliyet gösterdikleri yerler İstanbul, İzmir, Halep, Suriye, Filistin, Mısır, Irak, Kıbrıs ve Orta Yunanistan'dır. Bu yerlerdeki misyoner teşkilatlar Paris, Tourraine ve Biritanya'dan idare ediliyorlardı.¹⁸⁷ Katolik misyoner ve rahipleri Osmanlı ülkesinde hür oldukları ve himaye edildikleri kadar dünyanın hiçbir yerinde hür değillerdi. Bu durum onların çalışmaları açısından çok iyi bir imkân ve zemin oluşturmaktadır. Bu imkânlardan yararlanan Cizvit misyoner Emile Langard bu

¹⁸¹ Sezer, a.g.m., s.186.

¹⁸² Ertuğrul, a.g.e., s.61.

¹⁸³ Sezer, a.g.m., s.183.

¹⁸⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., ss.117-119.

¹⁸⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s.120.

¹⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.121.

¹⁸⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s.119.

durumu, Hristiyan devletlere sitem ederek şöyle izah etmiştir. “ gönül isterdi ki Katolikler Osmanlı padişahının ülkesinde olduğu gibi İngiltere ve Hollanda’da rahat ve serbest olsunlar”¹⁸⁸ Katolik misyonerlerin başarılı olmasında, Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin iyi olmasının payı çok büyüktür. Fransa, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren misyonerleri de diğer ülkelerdeki gibi maddi ve manevi desteği ile yalnız bırakmamıştır. Bu destek, bizzat Fransa devlet adamları tarafından yapılmıştır. Osmanlı ülkesinde misyoner faaliyetlerde hedef; Rumlar, Ermeniler, Yezidiler, Süryaniler ve kısmen de Yahudiler olmuştur. Katolik propagandası daha çok sağlık eğitim ve sosyal hizmetler alanlarında yürütülmüştür. Çok sayıda okul, yetimhane, fakirhane, sağlık ve bakımevleri kurarak buradaki kişiler üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır.¹⁸⁹

Katolik misyonerler faaliyetlerini gösterdikleri bölgelerde birçok hastane, sağlık kuruluşu ve yetimhaneler kurmuşlardır. Bunlar şunlardır;

- 1) İstanbul Fransız Hastanesi,
- 2) İzmir’de Saint Antoine Katolik Hastanesi,
- 3) Yafa’da Saint Louis Hastanesi,
- 4) Kudüs’te Joeurs Saint Joseph Hastanesi,
- 5) Beyrut’ta Fransız Hastanesi,
- 6) Şam’da Joeurs Saint Vincent Hastanesi,
- 7) Bursa da Les Jeur Saint – Vincent de Paul Hastanesi,
- 8) İzmir’de dispanser, altı eczane, bir tane kreş,
- 9) Kudüs’te çok sayıda sağlık ocakları,
- 10) Yafa, Ramallah, Betlehem, Nazaret, Fenerburnu, İzmit, Musul ve

Cizre’de birer dispanser bulunmaktadır.

Aynı zamanda Fransız yetimhaneleri de bulunmaktadır. Bunlar da şu şekildedir:

1. Yaklaşık bin civarında yetimin barındığı Jeur Saint-Vincent de Paul yetimhaneleri Beyrut, Kudüs, Tropoli, İzmir ve Suriye’de,
2. 210 yetimin barındığı Dame de Nezaireth yetimhaneleri Hayfa ve Nazaret’te,
3. 430 civarında çocuğun barındığı Dame de Jion yetimhaneleri Kudüs’te,

¹⁸⁸ Vahapoğlu, a.g.e., s.28.

¹⁸⁹ Ertuğrul, a.g.e., ss.64-65.

4. Yaklaşık 500-600 çocuğun kaldığı Beyrut, Sayda, Nazaret, Yafa ve Kudüs'te bulunan Joeur Saint Joseph de Apparition yetimhaneleridir.¹⁹⁰

Cizvitler 1583'te İstanbul'da St. Benoit isimli Fransız okulunu, Franciscain Dominicain, Capucin ve Frerler de kendi isimleriyle anılan St. Joseph, St. Michel, St. Louis ve Notre Dame de Sion gibi okullar açmışlardır. Cizvitlerin ülkenin değişik bölgelerinde 37 okulu yaklaşık 6565 öğrencisi ve bu okullarda görevli çoğu Cizvit papazı olan 125 civarında öğretmeni vardır. Franciscainlerin, çoğunluğu Suriye ve Filistin'de olan 1069 öğrencinin okuduğu 16 okulu, Capucinlerin ise 635 öğrencinin öğrenim gördüğü 13 okulu vardır. Özellikle Yukarı Mezopotamya'da faaliyet gösteren Dominicainlerin ise Musul ve Kerkük'te 7 veya 10 rahip ile 12 rahibe 500 civarında da öğrencileri vardır.¹⁹¹ Bütün bu istatistiksel veriler Katolik misyonerlerin Osmanlı ülkesinde eğitimi hedef alarak misyonerlik faaliyetlerini ne derece etkili yaptıklarını ortaya koyan en önemli göstergelerdir.

Fransız misyonerler gibi İtalyan misyonerleri de çoğunluğu İstanbul'da olmak üzere Hatay, Beyrut, Selanik, Bingazi, Humus, Trablus, gibi ülkenin değişik bölgelerinde okullar açmışlardır. İtalyan soyundan gelen İvrea rahibeleri tarafından açılan ilk ve orta öğretim seviyesindeki okullarda verilen eğitimin amacı, İtalyancayı öğretmek ve kendi kültürlerinde nesiller yetiştirmektir. 19. Yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına gelen Alman misyonerleri daha çok kültürel etkinlikler yoluyla Ortadoğu'daki Alman çıkarlarının korunması ve ekonomik kuruluşlarının ihtiyacı olan kadroların yetiştirilmesi amacıyla, başta İstanbul olmak üzere İzmir, Beyrut, Selanik ve Harput'ta ilk ve ortaokul seviyesinde okullar açtılar.¹⁹² Alman misyoner Doktor Lespiyes ve İtalyan misyoner Karen Frerler de 1860'tan sonra benzer çalışmalar yürütmüşlerdir.¹⁹³

2.4.2. Osmanlı Devleti'ndeki Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Katolik misyonerlerden başka Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer bir Hristiyan mezhebi de Protestanlardır. Bu misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları 1840'lardan sonra hız kazandı. Tanzimat döneminde yayınlanan, 1856 tarihli Islahat Fermanı'yla getirilen din ve vicdan hürriyeti ve mezhep değiştirme serbestliğinden en fazla yararlananlar Protestan misyonerler olmuştur.¹⁹⁴ Yapılan

¹⁹⁰ Sezer, a.g.m., s.185.

¹⁹¹ Sezer, a.g.m., s.184.

¹⁹² Sezer, a.g.m., s.185.

¹⁹³ Tozlu, a.g.m., s.332.

¹⁹⁴ Sezer, a.g.m., s.186.

çalışmalar ilk anda dinî ve mezhebî nitelikte gibi görünse de gerçekte Protestan misyonierlerinin Osmanlı topraklarında yürüttüğü faaliyetler daha çok siyasi olmuştur. ABCFM'in faaliyetlerini özetleyen 1880 tarihli Barlett Raporu'nun ilk cümlesi şöyledir: “*Misyonier faaliyetleri açısından Türkiye Asya'nın anahtarıdır.*”¹⁹⁵ Bu fikir Amerikan misyonierlerinde olduğu gibi diğer misyonierlerce de esas alınmış bir fikirdir.¹⁹⁶ Bu açıdan Protestan misyonier faaliyeti demek, Amerika ve İngiltere'nin yayılma ve etkileme politikaları anlamına gelmektedir. Özellikle ilk dönemlerde İngiltere'nin himayesinde yürütülen Protestan misyonier çalışmalarının odak noktası Ortadoğu ve Anadolu olmuştur.¹⁹⁷ Etnik problemlerin olduğu bu bölgelerin hedef alınması oldukça manidardır. Emperyalist devletlerin meşhur taktiği olan parçala yok et veya parçala hükmet politikası Ortadoğu'daki azınlıklar üzerinde çok etkili olmuştur. Açılan okullar yoluyla üzerinde en fazla durulan azınlık topluluğu Ermeniler olmuştur. Ermeniler daha çok Amerika Protestanları tarafından kullanılmıştır.¹⁹⁸

Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'ye hâkim oluşu ve oğlu İbrahim Paşa'nın bu bölgede yaşayan yabancılara, Osmanlılara gösterildiğinden daha fazla müsamahalı davranması, okullaşma faaliyetlerinin hız kazanmasına imkân vermiştir. Beyrut'ta Cizvit papazların açtığı St. Joseph Üniversitesi'nden sonra Amerikan Protestanlarınca Amerikan Koleji kurulmuş, böylece bölgede faaliyet gösteren misyonierlere ait üniversite sayısı ikiye çıkmıştır.¹⁹⁹ Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Protestan misyonier 1815'te Mısır'a gönderilen ‘The Church of Missionary Society’ adlı bir İngiliz örgütüne bağlı bir papazdır. 19. Yüzyıldan itibaren daha çok Mezopotamya ve Ege'de okullar açan İngiliz misyonierler İstanbul, Antakya Harput, Ankara, İzmir, Erzurum, Bursa ve Ayıntap gibi şehirlerde de faaliyetlerde bulunmuşlardır.²⁰⁰ Amerikalılar bölge itibarıyla çok uzak yerlerde olmalarına rağmen Osmanlı Devleti'ne karşı büyük ilgi duymuşlardır. Bu ilginin üç ana sebebi bulunuyordu. Bunlar:

- 1) Ekonomik durum ve imkânlar,
- 2) Politik ve stratejik konum,

¹⁹⁵ Tozlu, a.g.m., s.330.

¹⁹⁶ Tozlu, a.g.m., s.330.

¹⁹⁷ Ertuğrul, a.g.e., s.65.

¹⁹⁸ Karal, a.g.e., ss.128-129.

¹⁹⁹ Ertuğrul, a.g.e., s.66.

²⁰⁰ Sezer, a.g.m., s.186.

3) Misyonerler ve onlar tarafından kurulan eğitim ve hayır kurumlarının varlığıdır.²⁰¹.

İngiliz Protestan misyonerleri daha çok Ortadoğu'ya yönelik olarak çalışırken, Amerikalı misyonerler Anadolu'ya ağırlık vermişlerdir.²⁰² Amerika'nın tüm dünyada ekonomik, siyasî, kültürel yayılmasını genişletmek için 1810 yılında Boston'da "American Board Commissioner of Foreign Mission" kuruldu. Congregational, Dutch, Reformed, Presbyterian kiliselerinin ve zengin Amerikalıların desteğiyle kurulan bu teşkilat kısa zamanda Asya içlerine Çin Hindi'ne, Afrika'dan Güney Amerika'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır.²⁰³

Papaz Levi Parsons ve Papaz Pliny Fisk adındaki Protestan misyonerler 3 Kasım 1819 tarihinde Boston limanından gemiyle hareket etmişler 9 Ocak 1820'de İzmir'e ulaşmışlardır. Andover İlahiyat Okulu'ndan mezun olan Parsons ve Fisk; Türkçe, Arapça, İbranîce, Rumca, Fransızca ve İtalyanca biliyorlardı.²⁰⁴ İzmir'e ayak basan Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı misyonerler önce "sondaj" çalışmaları yaparak işe başlamışlardır. Bu çalışmaların amacı, Anadolu'daki halkın ve din adamlarının durumunu saptamak, Osmanlı Devleti'ndeki insanların ihtiyaçlarını belirlemek, ülkenin eğitime ilişkin özelliklerini belirlemek ve Hristiyan misyonunu tanıtmaktır.²⁰⁵ Bu iki misyoner İzmir'de çalışmalar yaptıktan sonra Anadolu'ya yönelmiş ve bölgeyi tanıma faaliyetlerine girişmişlerdir. Böylece Amerikan Protestan misyonerliği çok kısa zamanda büyümüş ve Osmanlı Devleti'ni istilâ etmiştir.²⁰⁶

Yaklaşık 10 yıl sonra bu kez Eli Smith ve Harrison Gray Otis Dwight adlı iki misyoner yaklaşık 1 yıl sürecek ikinci bir araştırma gezisi yapmışlardır. Amerikan misyonerleri önce İzmir'deki Yahudi dönmelerine el attılar. Onların daha çok nüfuzlarından faydalanmak istemişlerdir. Yahudi tebaa bunu reddedince misyonerler Hristiyan azınlığın yaşadığı bölgelere özellikle Ermenilere yönelmişlerdir. Misyoner E. Smith ve H. G. Otis Dwight'in hazırladıkları rapor "Missionary Reserchers 'in Armenia" (Ermenistan'da Misyonerlik Üzerine Araştırmalar) adıyla Londra'da basılmıştır. Bu araştırmayla şu gerçeğe ulaşılmaktadır. Müslümanların Protestanlaştırılması imkânsızdır. Ancak Hristiyanlar arasında çalışmak suretiyle

²⁰¹ Vahapoğlu, a.g.e., s.67.

²⁰² Sezer, a.g.m., s.186.

²⁰³ Tuzcu, a.g.m., s.797.

²⁰⁴ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.22.

²⁰⁵ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.341.

²⁰⁶ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.22.

düşman toprakların kalbine girme olanağına kavuşmuş olunmaktadır.²⁰⁷ 1830 yılına kadar hazırlık çalışmaları yürüten Board misyonerleri 1830 yılında imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması'yla Türk-Amerikan ilişkilerini resmi hale getirmişlerdir. 1831 yılında Board'ın merkezini İzmir'den İstanbul'a taşımışlardır. Teşkilat, William Goodell başkanlığında çalışmalar yürütmüştür.²⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk kalıcı misyon, 1831 yılında Reverend William Goodell tarafından kurulmuştur. Goodell İncil'i Türkçe ve Ermenice'ye çevirmiştir.²⁰⁹ 1842 yılında Kudüs'te bir Protestan kilisesinin kurulması ile başlayan faaliyetlerde ilk olarak Dürziler²¹⁰ üzerinde durulmuştur. Dürziler Protestanlaştıkları ilk andan itibaren misyonerlerin amaçları doğrultusunda kullanılmışlardır. Daha çok Ortadoğu'ya yönelik olarak faaliyet gösteren İngiliz Protestan misyonerleri Anadolu'da yaygın olarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. İngiliz Protestan misyonerlerinin açtığı hastaneler şu şekilde sayılabilir.

1. İzmir'de British Sea Man's Hospital,
2. Yafa ve civarında Church Missionary Society'nin dispanserleri,
3. Amman'da British Szrian Mission'un hastanesi,
4. Kudüs'te iki hastanedir.²¹¹

Protestan misyoner teşkilatları içinde çok önemli bir konuma sahip olan Amerikan Board, 1830 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine gönderdiği elemanlarının sayısı şu şekildedir. Batı Trakya 6, Kıbrıs 3, Batı Anadolu 98, Doğu Anadolu 102, Suriye 59, Avrupa Türkiye'sine 41 eleman göndermiştir. Anadolu'da Amerikan misyoneri bulunan başlıca şehirler, İstanbul (1831 yılında), Trabzon (1835 yılında), Erzurum (1839 yılında), Ayıntap (1847 yılında), Sivas (1851 yılında), Adana (1852 yılında), Merzifon (1852 yılında), Diyarbakır (1853 yılında), Kayseri-Talas (1854 yılında), Harput (1855 yılında),²¹² Bursa, İzmir, Bitlis, Van,

²⁰⁷ Tozlu, a.g.m., s.331.

²⁰⁸ Açıkse, a.g.m., s.194.

²⁰⁹ Vahapoğlu, a.g.e., s.31.

²¹⁰ Suriye ve Lübnan'da yaşayan ve Müslümanlığın Fatimi-Alevi kolundan ayrılan, özel inanca bağlı bir topluluktur. Özellikle Hevran, Cebel-i Dürüz bölgesinde bulunan ve etnik kökenleri bilinmeyen Dürziler kendilerini Arap sayarlar. Adlarının bu inancın kurucularından Anuşigin Dereze'den geldiği sanılır. Bknz. *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*. c.4, Meydan Yayınevi, İstanbul, s.4.

²¹¹ Sezer, a.g.m., s.186.

²¹² Sezer, a.g.m., s.187.

Mardin, Maraş, Haçin, Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Arapkir, Malatya, Palu, Urfa, Birecik, Elbistan, Tarsus²¹³ olmuştur.

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer Amerikan misyoner teşkilatları 1868’de kurulan “Woman’s Board of Missions” ve “Woman’s Board of Missions of The Interior” adlı kadın misyoner dernekleri ve “American Bible Society” , “The Near East Relief” adlı teşkilat ile “Young Men’s Christian Associat”²¹⁴ , “Young Women’s Christian Associatin” adlı cemiyetlerdir.²¹⁵ Misyonerler yerinden yönetim ve yerli halkça yönetim prensibine göre çalışarak davalarını yerli halka mal etmek istemişlerdir. Halka ekonomik yardım, sağlık ve eğitim hizmetleri sunarak onların itimadını kazanmaya çalışarak faaliyetlerine ‘ İnsanî Hizmetler ’ görüntüsü vermeyi amaçlamışlardır.²¹⁶ Misyonerler siyasî gücü her zaman yanlarında bulmuşlardır. Yeri geldiğinde bunu kullanarak idareyi yönlendirmeyi de bilmişlerdir. Birleşik devletler atadığı elçi, elçilik kâtibi, konsolos ve konsolos yardımcılarını bile bazen bu misyonerler arasından atamıştır. 1894’te misyoner B. D. W. Henter, Harput’a konsolos yardımcısı olarak atanmak ister. Dönemin hükümeti bu isteği reddetmiş, ancak 1900’lerde aynı göreve başka bir misyoner Dr. Thomas H. Norton getirilmiştir.²¹⁷ Amerikan misyoner faaliyetleri Amerikan devlet adamları tarafından da desteklenmiştir. 1901 yılında başkan seçilen T. Roosevelt 1898 yılında şunları söylemiştir: “*Dünya’da herkesten önce ezmek istediğim iki güç İspanya ve Türkiye’dir.*”²¹⁸ T. Roosevelt’in bu sözü, Türkiye ve Türk halkından ne derece nefret ettiğini açıkça göstermektedir. Amerikalı misyonerler mensubu oldukları devletlerden aldıkları destekle ve Osmanlı Devleti içinde kurulan konsolosluklar vasıtasıyla ülke içine rahatça nüfuz etmişler, amaçlarını gerçekleştirmek için uygun fırsatlar bulmuşlardır. Osmanlı Devleti, devletlerarası ilişkileri düzenlemek ve Gayr-ı Müslim tebaasının huzuru için çaba gösterirken ‘besle kargayı oysun gözünü’ misali sırtından vurulmuştur.

²¹³ Vahapoğlu, a.g.e., s.31.

²¹⁴ YMCA ilk defa 1844’te Londra’da George Williams adlı bir İngiliz’in öncülüğünde kurulmuştur. Avrupa’da, Amerika’da, Hindistan’da, Çin’de, Japonya’da, Kore’de, Avustralya’da, Yeni Zelanda’da, Filistin, Mısır ve Afrika’da teşkilatları vardır. Bu teşkilatın amacı bedeneni fikren, manen kuvvetli gençler yetiştirmek ve onları gerek kendilerine, gerek diğer insanlara yardım etmeye teşvik etmektir. Bknz. Kenneth Scott Latourette. (1997). *YMCA Türkiye’de* Toplumsal Tarih, çev: Hülya Balcı, s.29.

²¹⁵ Sezer, a.g.m., s.187.

²¹⁶ Ertuğrul, a.g.e., s.66.

²¹⁷ Tozlu, a.g.m., s.332.

²¹⁸ Tozlu, a.g.m., s.333.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.19. YÜZYILDA AYINTAP'TA NÜFUS HAREKETLERİ VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

3.1. 19. Yüzyılda Ayıntap

Türkiye'nin ekonomi ve sanayi alanında önde gelen şehirlerinden biri olan Ayıntap, kültürel açıdan Anadolu'nun en ileri kentlerinden biridir. Osmanlı Devleti'ne bağlanmadan önce Dulkadiroğulları Beyliği'ne sonra Haleb vilâyetine bağlı bir liva olan Ayıntap, uzun süre çevresine bir eğitim ve kültür merkezi olarak hizmet vermiştir.²¹⁹

Kurulduğu günden beri bölgenin dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik merkezi olan Ayıntap şehri 1830 tarihine kadar ²²⁰ Maraş Beylerbeyliği'ne daha sonra da Haleb vilâyetine bağlanmıştır.²²¹ Osmanlı yönetim yapısına göre vilâyet ve sancaklar ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan kendisine bağlı olan yerleşim merkezlerine merkezlik etmektedirler. Bu durumun aksine Ayıntap, bağlı bulunduğu vilâyetlere merkezlik yapmıştır. Bu durumun birçok sebebi vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Coğrafi konum: Ayıntap; Hitit, Asur, İran, Bizans, İslâm ve Türk İslâm kültür çağlarını yaşamakla birlikte, bu kültürleri etkilemiş ve bu kültürlerden etkilenmiştir.
2. Ayıntap, Hristiyanlığın ilk yayılma merkezlerinden biri olması sebebiyle bölge kültürel yapısını etkilemiştir.²²²
3. 1084 yılından itibaren Türk oymakları Ayıntap'a yerleşmiş ve kısa sürede bölgeye hâkim olmuşlardır. Böylece yerleşik kültürle, yeni gelen kültür unsurları kaynaşarak yeni bir kültür mozaïği doğmuştur.
4. Ayıntap halkı Türk anlayış ve hoşgörüsüne sıkı sıkıya bağlıdır. Bu durum azınlıklara karşı da izlenmiş, böylece Türk ve azınlık kültürleri

²¹⁹ Uğurȯl Barlas. (1971). *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*. Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, s.7.

²²⁰ Hale Şıvgın. (1997). *19. Yüzyılda Gaziantep*. Gaziantep Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Ankara, s.67.

²²¹ Halil Aytetin. (1999). *Antep'te Eğitim Kurumları (19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın ilk Yarısına Kadar)*. Gaziantep. Editör: Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Kültür Yayınları, No:6, s.187.

²²² Gaziantep İl Yıllığı. (1973). s.35

etkileşime girerek bölge, kültürel açıdan yeni bir yapıya doğru gelişme kaydetmiştir.²²³

Tanzimat'ın ilanıyla, başta Amerika olmak üzere batılı birçok ülke azınlıklara yönelmiştir. Bu dönemde Ayıntap da ilgi odağı haline gelmiştir. 1872'de Amerika, Samuel Bicato'yu buraya konsolos olarak tayin etmiştir. Bu durum, Amerika'nın Ayıntap'a verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. 19. Yüzyıldan itibaren Ortadoğu ülkelerinin jeopolitik önemi dolayısıyla bu ülkelerin Anadolu'ya açılan bir kapısı durumunda olan Ayıntap bu dönemde sosyal ve ekonomik hayatın bir merkezi konumuna gelmiştir. Bütün bu sebeplerle Ayıntap sosyal, kültürel, dini ve ekonomik hayatın gelişmesi ve zenginleşmesinde öncü merkez konumuna sahip olmuştur.²²⁴ 1847 yılında ilk defa yayınlanan Devlet Salnâmesi'ne göre mevcut eyalet sayısı 39 olup bu eyaletlere bağlı liva (sancak) sayısı 76 idi. Ayıntap sancağı, Haleb'e bağlı üç sancaktan birisidir. Haleb eyaletine bağlı diğer sancaklar Rakka ve Kilis sancaklarıdır.²²⁵ 1862'de Ayıntap, yine Haleb'e bağlı bir sancak merkezidir. Bununla birlikte 1862'de yayınlanan Devlet Salnâmesi'ne göre Haleb'e bağlı sancak sayısı artmıştır. Bu tarihte Haleb eyaletine bağlı sancaklar şu şekildedir.

- 1) Antakya sancağı
- 2) Rakka sancağı
- 3) Rumkale sancağı
- 4) Birecik sancağı
- 5) Ayıntap sancağı
- 6) Kilis sancağı
- 7) Reyhanîye sancağı
- 8) Zor sancağı
- 9) Beylan sancağı²²⁶

Bundan iki yıl sonra 7 Kasım 1864'te bir Vilayet Nizamnâmesi yayınlanmıştır. Bu Nizamnâme ile Tanzimat'tan bu yana uygulanmakta olan yönetim biçimlerinde birtakım değişikliklere gidilmiştir. İlk uygulama Tuna vilâyetine yapılmıştır. Tuna vilâyeti adıyla geniş bir bölgeyi kapsayan yeni bir eyâlet kurulmuştur. Buradaki uygulama olumlu sonuçlar verince Nizamnâme'nin Anadolu, Arabistan ve devletin geri kalan bölgelerinde de uygulanmasına karar verilmiştir.

²²³ Aytekin, a.g.e., s.187.

²²⁴ Aytekin, a.g.e., s.188.

²²⁵ Vecihi Tönük. (1945). *Türkiye'de İdare Teşkilatı*. Ankara, s.111.

²²⁶ Tönük, a.g.e., s.131.

1865-1866 yılları arasında bütün ülkede 1864 Nizamnâmesi yürürlüğe girmiştir.²²⁷ 1864 Vilâyet Salnâmesi her yerde aynı şekilde uygulanamamıştır. Haleb vilâyeti teşkil edilirken meclis üyelerinin yarısının Müslüman, yarısının Gayr-ı Müslim olması zordu. Çünkü bu vilâyetin büyük çoğunluğu Müslümandı.²²⁸ 1865'te Haleb vilâyeti 7 sancağa bölünmüştür.²²⁹ Ayıntap, Haleb merkez sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak teşkilatlandırılmıştır. Ayıntap kazası Haleb merkez kazasından sonra en büyük kasabadır. Kazada 5001 hane bulunmakta ve bunun 3907'si Müslüman, 1094'ü ise Gayrı Müslimdir. Gayr-ı Müslim hanelerin de 67'si Yahudi geri kalanı Hristiyan idi.²³⁰ Haleb merkez sancağı; Haleb kazası, Kilis, Ayıntap, Bâb-ı Cebul, İdlîb, Cîsr-î Sugur, Harim ve Barisa nahiyesi, Antakya, Reyhanîye kazalarından oluşuyordu. Bu sancağa bağlı kazalar zaman zaman değişikliğe de uğramışlardır.²³¹ 1847 Ayıntap Salnâmesi'ne göre bir sancak merkezi olan Ayıntap 1864'te Vilâyet Nizamnâmesi'ne göre Haleb merkez sancağına bağlı bir kaza merkezi haline gelmiş, bu durum 1918'e kadar sürmüş, 1918'de müstakil bir sancak 1924'te de vilâyet olmuştur.²³² Osmanlı Devleti'nin 1853'te başlayan Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın etkileri, Ayıntap'ta da açık bir şekilde hissedilmiştir. Savaşta Ayıntap bölgesinden de asker talep edilmiştir. Bu amaçla toplanan askerler, çevrede birtakım asayiş bozucu birtakım hareketler yaparak çevreye zarar vermişlerdir. Bu arada Padişah I. Abdulmecid, Ayıntap'a bir ferman göndermiştir. Fermanda, kendisinin de savaşa katılmak istediğini, bunu 28 Muharrem günü ilan ettiği Tanzimat Fermanı'yla bildirdiğini, bazı cephelerde başarı kazanıldığını ve kendisine şeyhülislam ile ulema tarafından gazilik ünvanı verildiğini, hutbenin bu şekilde okunmasını istediğini bildirmiştir.²³³

3.2. 19. Yüzyılda Ayıntap'ta Nüfus Hareketleri

1871 yılı kayıtlarına göre Ayıntap'ın toplam nüfusu 57.976 idi. Bunun 47.599'u Türk-İslam, 9.833'ü Ermeni-Hristiyan, 544' Yahudi'dir. 1883-1884

²²⁷ Musa Çadırcı. (1991). *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara, ss.250-251.

²²⁸ Cevdet Paşa. (1968). *Tezakir*. c.21, Ankara, s.200.

²²⁹ Cevdet Paşa, a.g.e., s.202.

²³⁰ Cevdet Paşa, a.g.e., s.225.

²³¹ Şıvgın, a.g.e., s.68.

²³² Hüseyin Özdeğer. (2005). *Gaziantep. Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.13. , İstanbul, s.466.

²³³ Cemil Cahit Güzelbey. (1966). *Gaziantep Şerri Mahkeme Sicilleri*. 2. Fasikül, c.145, Belge Tarihi Recep Sonu 1270/1854 Mart, s.37.

yıllarında ise toplam nüfus 65.858 kişi olup bunun 58.183'ü Türk, 17.090'ı Ermeni, 152'si Amerikalı ve 533'ü Yahudi'dir. 1886-1887 yıllarında Ayıntap nüfusu 88.686'ya yükselmiştir. Bunun 62.301'i Türk, 24.282'si Ermeni, 701 tanesi Yahudi 1402 tanesi de Amerikalıdır.²³⁴ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 1871 yılı kayıtlarına göre 1871 yılından 1887 yılına gelinceye kadar Ermeni nüfusun bir hayli arttığı gözlenmektedir. Bu duruma birçok sebep gösterilebilmektedir. Ayıntap o dönemlerde bir ticaret ve sanayi merkezidir. Osmanlı Devleti'nde askere sadece Türk gençleri alındığından ve savaşlarda şehit düşen sadece Türkler olduğundan Ermeniler nüfuslarını arttırmışlar ve Ayıntap'ta sanayi ve ticareti ellerine almışlardır. Genellikle şehirde oturan Ermeniler zamanla Türklerin ellerindeki topraklara sahip olmuşlardır. Bu Ermeni tüccarlar kapitülasyonların sağladığı haklarla da devletten her türlü kolaylığı almaktadırlar. Bu ve bunun gibi birçok faktör Ermeni nüfusun Antep'te yoğun olarak artış göstermesine sebep olmuştur diyebiliriz. Salnâme-i Vilâyet-i Haleb'e göre 1895'te Ayıntap Kazası'nın nüfus cetveli şu şekildedir:²³⁵

Halk	İnas (kız)	Zükur (erkek)	Yekûn(toplam)
İslam	33.445	34.567	68.013
Ermeni Katolik	159	170	329
Ermeni Gregoryen	5.514	6.019	11.533
Ermeni Protestan	1.723	1.805	3.527
Yahudi	630	372	723
Yekûn	41.201	42.934	84.135

Tablo 1: Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1313/1895)., s.187.

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb'e göre Ayıntap kazasının 1895'teki nüfus cetveline göre toplam nüfus içinde Katolik Ermenilerin ve Yahudilerin sayısı, Protestan ve Gregoryen Ermeni sayısından azdır. Bu da Ayıntap'ta Amerikan misyonerlerin etkin olduklarını ispatlar niteliktedir. Salnâme-i Vilâyet-i Haleb'e göre Ayıntap kazasının 1899'daki nüfus cetveline göre İslam nüfus, Ermeni (Katolik, Gregoryen, Protestan) nüfus ve Yahudi nüfus sayısı şu şekildedir.²³⁶

²³⁴ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası,(1288/1871)., s.168.

²³⁵ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1313/1895)., s.187.

²³⁶ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1317/1899)., s.207.

Halk	İnas (kız)	Zükur (erkek)	Yekûn(toplam)
İslam	33.336	34.178	67.514
Ermeni Katolik	166	168	334
Ermeni Gregoryen	6.821	5.968	12.789
Ermeni Protestan	1.843	1.843	3.686
Yahudi	370	360	730
Yekûn	42.536	42.517	85.053

Tablo 2: Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1317/1899). s.207.

1899 yılında hazırlanan nüfus cetveline göre toplam nüfus 85.053, bu nüfus içinde 67.514 müslim, 16.829 Ermeni (Katolik, Gregoryen, Protestan), 730 Yahudi nüfus olduğu görülmektedir.

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb'e göre Ayıntap kazasının 1900'daki nüfus cetveline göre İslam nüfus. Ermeni (Katolik, Gregoryen, Protestan) nüfus ve Yahudi nüfus sayısı şu şekildedir.²³⁷

Halk	İnas (kız)	Zükur (erkek)	Yekûn (toplam)
İslam	34.239	34.292	68.531
Ermeni Katolik	189	119	383
Ermeni Gregoryen	6.084	6.258	12.342
Ermeni Protestan	1.908	1.858	3.766
Latin	29	40	69
Kıpti	40	43	83
Yahudi	372	342	714
Yekûn	42.856	43.032	85.888

Tablo 3: Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1318/1900). s.221.

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb'in 1900 yılına ait nüfus cetveli incelendiğinde bir önceki yıllarda nüfus içinde olmayan veya olduğu halde nüfusa dâhil edilmeyen toplam 83 Kıpti ve 69 Latin olduğu görülmektedir. Ayıntap toplam nüfusunda İslam nüfus 68.531, Ermeni nüfus (Katolik, Gregoryen, Protestan) 16.591, Latin nüfus 69, Kıpti nüfus 83, Yahudi nüfus 714 kişidir. Ermeni nüfus içinde Protestan ve Gregoryen Ermeniler daha fazladır. Bu durumu, Amerikalı misyonierlerin Protestanlara yönelik Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinin bir başarısı olarak da görmek mümkündür. Salnâme-i Vilâyet-i Haleb'e göre Ayıntap kazasının 1904'teki nüfus

²³⁷ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1318/1900)., s.221.

cetveline göre İslam nüfus. Ermeni (Katolik, Gregoryen, Protestan) nüfus ve Yahudi nüfus sayısı şu şekildedir:²³⁸

Halk	İnas (kız)	Zükur (erkek)	Yekûn (toplam)
İslam	35.160	33.745	68.905
Ermeni Katolik	186	158	344
Ermeni Gregoryen	6.317	5.604	11.921
Ermeni Protestan	2.008	1.937	3.945
Latin	29	79	108
Yahudi	383	376	759
Yekûn	44.083	41.899	85.929

Tablo 4: Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1322/1904). s.248.

Salnâme-i Vilâyet-i Halep 1904 yılında düzenlenen nüfus cetveline bakılacak olursa İslam nüfus 68.905, Ermeni (Katolik, Gregoryen, Protestan) nüfus 16.170, Yahudi nüfus 759, Latin nüfus 188 kişidir. Burada dikkati çeken husus Ermeni nüfusta bir önceki yıla göre yükselişler olduğudur. Ermeni nüfus gerek doğal nüfus artışı gerekse dışarıdan yapılan göçlerle bir hayli artmıştır. Salnâme-i Vilâyet-i Haleb'e göre Ayıntap kazasının 1906'daki nüfus cetveline göre İslam nüfus. Ermeni (Katolik, Gregoryen, Protestan) nüfus ve Yahudi nüfus sayısı şu şekildedir.²³⁹

Halk	İnas (kız)	Zükur (erkek)	Yekûn
İslam	32.569	37.351	69.920
Ermeni Ortodoks	27	27	54
Ermeni Katolik	28	209	477
Ermeni Protestan	2.222	2.363	4.584
Ermeni Gregoryen	6.500	7.402	13.902
Latin	148	188	336
Süryani	5	4	9
Yahudi	333	364	696
Kıpti	—	16	16
Yekûn	41.802	46.924	89.994

Tablo 5: Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1324/1906)., s.25.

Salnâme-i Vilâyet-i Haleb'e göre Ayıntap'ın nüfusuna bakılacak olursa toplam nüfus 89.994 kişi olup, bunun 69.920'si İslam, 18.963'ü Ermeni (Katolik, Protestan, Gregoryen), 54'ü Rum (Ortodoks), 336'sı Latin, 696'sı Yahudi, 16'sı

²³⁸ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1322/1904)., s.248.

²³⁹ Salname-i Vilayet-i Haleb, Ayıntap Kazası, (1324/1906)., s.250

Kıpti ve 9'u Süryani'dir. 1895'ten 1906'ya kadar verilen Salname-i Vilayet-i Haleb'in Ayıntap nüfus cetvelleri incelendiğinde Ayıntap'ta 12 yılda Ermeni nüfusun bir hayli arttığı görülmektedir. Bu durum, misyonerlik faaliyetlerinde Amerikalıların Ayıntap'ı Merkezi Türkiye Misyonunun merkezi konumuna getirmelerinde büyük bir paya sahip olduğunu da ortaya koyar niteliktedir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Ayıntap'ta ekonomik üstünlük böylece Ermenilerin ellerine geçmiştir.²⁴⁰ 1906'ya gelindiğinde toplam nüfus 89.994 olup bunun 69.920'sini Türk-İslam, 19.378'sini Ermeni-Hristiyan, 696'sını Musevi tebaa oluşturmaktaydı. 1871'den 1906'ya kadar geçen 35 yıl sonunda Türk nüfus % 49.9 artmıştır. Ermeni nüfus ise bu süre zarfında % 96 artmıştır. 1871'de % 17 Ermeni nüfus var iken 1906'da Ermeni nüfus toplam nüfusun % 22'sini teşkil etmekteydi.²⁴¹

Nüfus cetvellerinde görüldüğü üzere özellikle Ermenilerin bu şekilde artış göstermelerinde birçok neden sayabilmek mümkündür. Bu yıllarda Osmanlı Devleti içerde baş gösteren iç ve dış savaş ve karışıklıkların içindedir. Askere sadece Türkler alınmaktadır. Türk gençleri çok uzun süre askerlik yapıyor savaşta birçoğu hayatını kaybederken sağ kalanlar hasta veya sakat oluyordu. Şehirdeki Hristiyan Ermeniler hızla nüfuzlarını artırmakta ve maddi yönden çok güçlenmekteydi. Ermeniler genellikle şehirde yaşamaktadırlar. Köylerde oturanlar da Türklerin ellerindeki toprakları mülk haline getirmektedirler. Ayıntap Şeriyeye Sicilleri'nde Ayıntap'ta bulunan yabancıların hak ve hukukunu koruyan birçok belge bulunmaktadır. Örneğin 1849 tarihli bir belgede Hristiyanların izin almadan kiliselerde tamirat yapabilecekleri, Hristiyan ölümlerin defnine para almak için müdahale edilmemesi, Protestan mezhebine girenlerin mezhep ve taabiyet için verilen müsaadelerin korunması, aykırı hareket edenlerin cezalandırılması hükmü verilmiştir.²⁴² Ayıntap'ta 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancılara verilen imtiyazlar artarak devam etmiştir. Ayıntap'ta bulunan yabancı uyruklu kişiler ruhsatsız olarak büyük fabrikalar açmış, hükümete haber vermeden bazı yerlerde maden kömürü çıkartmışlardır. Böylece faal bir yabancı tüccarlar grubu meydana gelmiş, bunların işleriyle uğraşmak üzere konsoloslar tayin edilmiştir.²⁴³ Ayıntap'a ticaret için gelen Fransızlar ile ilgilenmesi için 1868 yılında Josef Justini Fransız konsoloslu olarak Ayıntap'a tayin edilmiştir.

²⁴⁰ Mehmet Solmaz, Hulusi Yetkin. (1965). Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz. Gaziantep Kültür Vakfı Yayınları, s.55.

²⁴¹ Şıvgın, a.g.e., s.71.

²⁴² Barlas, a.g.e., s.69.

²⁴³ Güzelbey, a.g.e., c.146, Belge Tarihi 1275/1858, s.50.

1872 yılında Ayıntap'ta Amerika adına çalışmak üzere Samuel Bicato görevlendirilmiştir. Böylece yabancı devlet temsilci sayısı ikiye çıkmıştır. 1883-1884 yılları arasında Ayıntap'ta bulunan yabancı temsilciler şunlardır: Fransız Konsolosu, M. Kelyon Figor, Yunan Konsolosu, Dimitraki Sebadidis, İran Konsolosu, Nazar Ağa, Amerika Konsolosu, Dr. Trowbridge²⁴⁴ (Terence)'dir. 1886- 1887 yıllarında ise Fransız konsolosu Mösyö Senmegal, Yunan konsolosu Dimitraki Sebadidis, Amerikan Konsolosu M. Dilman Tenyaiç idi.²⁴⁵ 1883 yılında Ayıntap'a gönderilen bir fermenda yabacılardan iç ve dış ticarete gümrük vergisi alınmaması, Osmanlı uyruklu olanların verdiği vergi ne kadar ise o oranda vergi alınması bildirilmiştir.²⁴⁶ Ayıntap'ta bulunan yabancılara Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu ticari kolaylık sonucu şehirde büyük bir tüccarlar grubu oluşmuştur. Bu tüccarlar daha çok şehirdeki Ermenilerle iş yapmışlardır.²⁴⁷

3.3.19. Yüzyılda Ayıntap'ta Misyonerlik Faaliyetleri ve Kurulan Sosyal Müesseseler

3.3.1. 19.Yüzyılda Ayıntap'ta Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonerler Osmanlı Devleti topraklarına geldiklerinde Osmanlı Devleti ile olan iyi ilişkilerinin zarar görmesini istememişlerdir. Müslümanların Protestanlaşmasının, din değiştirmelerinin zor hatta imkânsız olduğunu anlamışlar, bu yüzden Müslümanları Protestanlaştırmak yerine faaliyetlerini Ermeniler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Ekonomik yönden güçlü hale gelen Ermeniler, yabancı devletlerin de kışkırtmalarıyla siyasî bağımsızlık istemeye başlamışlardır. Bu bağımsızlık fikirlerinin gelişmesinde, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Ayıntap'ta faaliyet gösteren misyoner okullarında okuyan Ermenilerin aldıkları eğitim ve kültürün çok büyük etkisi olmuştur.²⁴⁸ Osmanlı Devleti, 1830'da ABD ile imzaladığı ticaret sözleşmesi ile bu ülke için “en ziyade müsaadeye mazhar memleket” prensibini kabul etmiştir. Bu sözleşme Amerikalılara kapitüler haklardan yararlanma

²⁴⁴ Tilman C. Trowbridge (1831-1888), Michigan'da bir çiftçi ailesinin oğlu olarak doğmuştur. 1852'de Michigan Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, 1856 yılında Amerikan Board misyoneri olarak İstanbul'a gelmiş, 1861'e kadar Doğu Anadolu'da görev yapmıştır. 1868'de Maraş'a giderek oradaki bir ilahiyat okulunda ders vermiş, 1876'da Antep'e gelerek Merkezi Türkiye Koleji'nde doktorluk ve yöneticilik yapmıştır. 20 Temmuz 1888'de Maraş'ta ölmüştür. Bkz. Baytop, a.g.e., s.14.

²⁴⁵ Barlas, a.g.e., ss.12-13.

²⁴⁶ Güzelbey, a.g.e., c.145, Belge Tarihi 1269/1852, s.39.

²⁴⁷ Hulusi Yetkin. (1986) *Gaziantep Tarihi ve Davaları*. Gaziantep Kültür Vakfı Yayınları, Gaziantep, s.35.

²⁴⁸ Şıvgın, a.g.e., s.74.

olanağı vermiştir.²⁴⁹ 1850’de Protestanlara millet statüsü tanınması da Amerikalı misyonierlerin faaliyetlerinin hızla gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Azınlık adı verilen Gayr-ı Müslimlere verilen güvenceler ve imtiyazlar sonucu Osmanlı Devleti’ndeki Ermeniler bu reformların uygulanmasına çalışmışlardır. Ermeniler bunun için Avrupa devletlerinden özellikle Rusya’dan yardım istemişlerdir. Osmanlı Devleti kendisine emperyalist emeller besleyen ülkelere karşı tedbirli davranırken böyle emeller beslemediğine inandığı Amerikalıların Ermenilere ilgisini memnuniyetle karşılamışlardır.²⁵⁰ Osmanlı topraklarında zamanla artan Amerikan varlığının oluşmasında 19. Yüzyılda araç olarak kullanılan iki şey, Amerikan donanması ve misyonierliktir. Donanma işin sert ve soğuk yanındır. Amerikan varlığının kabul edilebilir olması için bir de yüzü sıcak, sempatik ve insancıl bir araç gereklidir. Amerikalı misyonierler için bu sıcak ve insancıl yüz de misyonierlik olarak kabul edilmiştir.²⁵¹ Amerikalı misyonierlerin Anadolu’da en çok faaliyet gösterdikleri bölgelerden birisi Ayıntap olmuştur.²⁵² Amerikan Board teşkilatı Osmanlı Devleti’ni Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu, Merkezi Türkiye Misyonu, olarak üç kısma ayırmışlardır.²⁵³ Bu misyon merkezlerinden biri olan Merkezi Türkiye Misyonunun merkezi Ayıntap’tır. Bu misyonun ana hedefi Ermeniler olmuştur. Misyonierlerin yoğun ilgi gösterdikleri Merkezi Türkiye Misyonunda eğitim sağlık ve yardım faaliyetleri yapılmıştır. Osmanlı Devleti’nin buhranlı ve sıkıntılı yıllarında misyonierler en fazla yardımı bu bölgelere yapmışlardır.²⁵⁴ 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk çeyreği misyonierliğin en parlak dönemidir. Çünkü bu zaman diliminde kapitalizm emperyalizme dönüşmüş ve misyonierlik sistemi de bu dönüşümde görev alan araçlardan biri olmuştur.²⁵⁵

Ayıntap’ta ilk basımevi 1819 yılında şehre gelmiş olan Amerikalı misyonierlerin çalışmaları ile kurulmuştur. İlk matbaa 1822 yılında Malta’dan İzmir’e getirilmiş ve 1831 yılında Ayıntap’a taşınmıştır. 1845 yılına kadar Türkçe İncil basılmış, o tarihten sonra Tıp Fakültesi ve şehirdeki azınlık okullarına kitap, dergi, broşür basımında kullanılmıştır.²⁵⁶ Türkçe İncil basım işi 12 yıl devam etmiş 40.000

²⁴⁹ Arda, a.g.e., s.16.

²⁵⁰ Seçil Akgün. (1992). *Amerikalı Misyonierlerin Anadolu’ya Bakışları*. OTAM, c.3, Ankara, ss.2-3.

²⁵¹ Arda, a.g.m., s.16.

²⁵² İlknur Polat Haydaroğlu. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*. Ocak Yayınları, Ankara, s.134.

²⁵³ Öztürk, a.g.e., s.26.

²⁵⁴ Öztürk, a.g.e., s.30

²⁵⁵ Arda, a.g.m., s.16.

²⁵⁶ Gaziantep İl Yıllığı., s.343.

adet İncil basılmıştır. Dönemin en modern tesisi olan bu matbaa 19. Yüzyıl sonunda yenilenmiş 1915 yılına kadar Ayıntap'ın tek matbaası olmuştur. Bu matbaada birçok gazete, dergi ve kitap basılmıştır.²⁵⁷ 1872 başlarında “ Ayıntap” adıyla yayınlanan ilk gazete burada basılmıştır. 1886 yılında Dr. Trowbridge önderliğinde Türkiye Tıp Departmanı öğrencileri tarafından “ Avadaper” adıyla Latin harfleriyle Türkçe aylık gazete basılmış 1896 yılında basım işi durdurulmuştur. Daha sonra Harzetyen Kardeşler tarafından 1907 yılında aynı isimle Ermenice Türkçe olarak yayına başlayan gazete 1928 yılında kapanmıştır.²⁵⁸ Amerikalıların Antep'e gelerek matbaa kurmalarından 20 yıl kadar sonra Ayıntap kadılığına İstanbul'dan Protestan Amerikalılarla ilgili bir ferman gelmiştir. Bu fermanla şöyle denmektedir: *“Protestanlar da diğer din ve mezhep salikleri gibi devlet himayesinde olduklarından bunların nüfus defterleri tanzimi, evlenme ve ölüm muamelelerinin kendi aralarından seçecekleri inanılır bir adam vekâleti ile yapmaları...”* Ayıntap'a gönderilen bu fermanın önce Ayıntap'taki Katolikler ve Gregoryenler Protestan Amerikalı misyonerlere karşı cephe alarak bir takım karışıklıklar çıkartmaktadırlar. Bu fermanın sonra Protestan Amerikalı misyonerler Ayıntap bölgesinde rahat rahat çalışmaya başlamışlardır.²⁵⁹ Amerikan Board teşkilatının ilk misyonerleri Pleny Fisk ve Levi Parsons 1820 yılının ocak ayında İzmir'e gelmişler ve ilk misyonu burada kurmuşlardır. Daha sonra İstanbul, Trabzon, Erzurum, Ayıntap, Sivas, Adana, Merzifon, Diyarbakır, Kayseri (Talas) ve Harput'ta da misyoner teşkilatları oluşturulmuştur.²⁶⁰ Misyoner Eli Smith 1830'lu yıllarda yayınladığı kitabında *“... ancak Hristiyanlar arasında çalışmak yoluyla düşman topraklarının ta kalbine kolayca girme olanağına kavuşmuş oluyoruz...”*²⁶¹ derken Müslümanların Protestan yapılabilmesinin olanaksızlığını da bilmekteydi. Orta Doğuda kiliseler birliği, ilk olarak İstanbul'da, ikinci olarak da 1848 yılında Ayıntap'ta kurulmuştur. Ayıntap'ta “ Merkezi Amerikan Misyonu” adı ile faaliyetlere başlayan derneğin kurucusu Dr. Azariah Smith'dir. Dr. Azariah Smith 1847-1848 yılları arasında Ayıntap'ta bir Protestan kilisesi ve şehrin yüksek tepelerinden olan “ Öksürük Deliği” isimli tepesinde bir hastane kurarak çevrede etkili olmanın yollarını aramıştır.²⁶² ABCFM'nin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları özellikle Ermenilere yönelik

²⁵⁷ Barlas, a.g.e., s.18.

²⁵⁸ Gaziantep İl Yıllığı., s.343.

²⁵⁹ Barlas, a.g.e., s.12.

²⁶⁰ Sezer, a.g.m., s.187.

²⁶¹ Arda, a.g.e., s.17.

²⁶² Barlas, a.g.e., s.19.

olmuştur. Üç misyon bölgesinden biri olan Merkezi Türkiye Misyonu Sivas'ın güneyi ile Mersin'i, Mersin'le Halep'i birleştiren şerit arasında faaliyet göstermekteydi. Bu misyonun istasyonları Halep, Adana, Antakya, Maraş ve Ayıntap idi. Ayıntap'ın merkezi olduğu, eski adı Güney Ermenistan Misyonuna ilk uğrayanlar 1830 yılında Bağdat'a giden ve giderken de Ayıntap'a uğrayan misyonerlerdir. Bu misyonerler Ayıntap'ta Osmanlıca harfli Türkçe İnciller dağıtmışlardır.²⁶³

Ayıntap'a gelen ilk misyoner hekim, Dr. Azariah Smith'dir. 1847 yılında Ayıntap'a gelen Dr. Smith, karısını tedavi ettiği bir hancı tarafından misafir edilmiş ve üç yıl boyunca bu şehirde yaşamıştır. Dr. Azariah Smith, Ayıntap'ta kaldığı süre içinde hekimlik yanında dinî konular ile ilgilenmiştir. Dr. Smith meteoroloji, eski eserler ve tabiat tarihi konularında araştırmalar yapmış ve bu araştırma sonuçlarını Amerikan Journal of Science dergisinde yayınlamıştır. Dr. Azariah Smith bir yandan dinsel kitaplar satmış bir yandan da Ermeniceyi öğrenmeye çalışmıştır.²⁶⁴ Yale Üniversitesi'nden mezun olan Dr. Azariah Smith aynı zamanda bir Hristiyan Pastör ve Osmanlı Devleti'nde 1820 yılında din, eğitim ve sosyal hizmet alanlarında çalışmalar yapan Protestan misyoner kuruluşu olan Amerikan Borad of Commisioners For Fareign Missions'ın da üyesiydi.²⁶⁵ 28 Mart 1848 tarihinde Van Lennep Ayıntap'a gelmiş böylece misyonerlik faaliyetlerinde ilk somut adımlar atılmıştır.²⁶⁶ Birkaç ay sonra da şehirde sürekli kalmak amacıyla Thomas Johnston Ayıntap'a geldi. Fakat Johnston Ermeni Ortodoks Kilisesi mensupları ve din adamları tarafından yeni doktrine karşı gösterilen düşmanca tavırlar sonucunda iki ay sonra kentten kovulmuştur.²⁶⁷

3.3.1.1. Ayıntap'ta Kurulan Amerikan Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri

Misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için en çok kullandıkları araçlar arasında okullar önde gelmektedir. Onlara göre esas gaye, eğitim ve öğretim yoluyla öğrencileri Hristiyanlaştırmaktır. Katolik Cizvitlerine göre ilk misyonerlik faaliyetleri okulda yapılmaktadır.²⁶⁸ Eğitim, hem ideallerin aşılandığı yerdir, hem de

²⁶³ Arda, a.g.e., s.18.

²⁶⁴ Turhan Baytop. (2003). *Antep'in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi*, 1. Basım, Ayhan Matbaası, İstanbul, s.12.

²⁶⁵ Brian Johnson. (2008). *Şifahane Gaziantep'in Amerikan Hastanesi ve Bağlı Tarihi Kurumları Kısa tarihçesi*. Çev: Handan Cingi, Ofset Yapımevi, s.3.

²⁶⁶ Arda, a.g.e., s.18.

²⁶⁷ Johnson, a.g.e., s.3.

²⁶⁸ Sezer, a.g.m., s.187.

halka bu yolla nüfuz edilir ve onların düşmanlıkları uyandırılmadan Hristiyanlaştırma çabaları devam ettirilebilirdi.²⁶⁹ Osmanlı Devleti'nde eğitim alanındaki değişimler 18. Yüzyıl sonunda başlamış, fakat köklü dönüşümler 19. Yüzyılda yapılmıştır. Bu değişimlerin sebebi Osmanlı Devleti'nin siyasal ilişkilerindeki ve toplumsal yapısındaki ani ve hiç beklenmeyen değişikliklerin olmasıdır.²⁷⁰ Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki gerilemesinden faydalanarak Osmanlı topraklarını paylaşmak ve etki altına almak isteyen Batılı büyük devletler, azınlıkları da kullanarak, ülkenin çeşitli bölgelerinde kültür ve eğitim kurumları kurmuşlardır. Bu devletler eğitim ve kültür kurumları ile kendi etkilerini yaymayı ve kendilerine aracı olacak misyonerleri eğitmeyi amaçlamışlardır.²⁷¹ Kurulan misyoner okulları hangi yabancı ülkenin okulu ise onun dilini yaymayı amaçlıyordu. Çünkü kültüre nüfuz edebilmek ve yerel araçları yetiştirmek için bu gerekiyordu. Misyonerler aynı zamanda kendi dinlerini de yaymak istiyorlardı. Uzun yıllar Ortadoğu'da bu okullarda görev yapan Henry Jessup 1870'de örgütüne yazdığı resmi mektupta; “*Hristiyan misyonerlerin okulunda eğitim yalnız amaç için bir vasıttır. Bu amaç da insanları İsa'ya götürmek, fertler ve milletler Hristiyan oluncaya kadar onları eğitmektir*”²⁷² diyordu. Yabancı ülkeler bu amaçlarını gerçekleştirmek için Osmanlı toprakları üzerinde belirli stratejik bölgelerde birçok eğitim merkezi kurmuşlardır. Bu merkezler İstanbul, İzmir, Van, Harput, Beyrut, Ayıntap ve Merzifon'du.²⁷³ Beyrut'tan Dr. George E. Post ile Dr. Van Dyck, Ayıntap'ta bir kolej ve tıp departmanı açılması için Dr. Smith teklif göndermişlerdir. Doktor Azariah Smith, yeni oluşan Protestan topluluğa daha iyi bir eğitim vermek ve daha etkili olabilmek için Robert Koleji'nden 1850 yılında Zenop Varjebet'i getirterek burada bir okul kurulması için görevlendirmiştir. Varjebet okulunun 35 öğrencisi mevcut olup bu okuldan mezun olanlardan Alexandr Bezciyan ve Çil Hagopyan Karabet Amerikalıların bursu ile Robert Koleji'nde 1852-1856 yıllarında üst eğitim görüp Antep'e dönerek bu okulda öğretmenliğe başlamışlardır.²⁷⁴ 1860 yılından sonra Merkezi Türkiye Misyonunun merkezi Ayıntap olmuştur. 1860'larda 5 istasyon 20

²⁶⁹ Tozlu, a.g.m., s.334.

²⁷⁰ Aytekin, a.g.e., s.190.

²⁷¹ İlhan Tekeli. (1980). *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*. Ankara, s.52.

²⁷² Tekel, a.g.e., s.53.

²⁷³ Aytekin, a.g.e., s.190.

²⁷⁴ Barlas, a.g.e., s.19.

uç istasyon 12 Protestan kilisesi ve 600 kayıtlı üyesiyle Merkezi Türkiye Misyonu öteki iki misyon arasından sıvrilerek ilk sıraya yerleşmiştir.²⁷⁵

3.3.1.1.1. Amerikan İlk ve Orta Okulu

Kurbuzincirli mahallesinde²⁷⁶ 1847 yılında Amerikalı misyoner Dr. Azariah Smith tarafından ilkokul olarak kuruldu.²⁷⁷ Okul 6 öğrenci ile eğitime açılmış ve yalnız erkek öğrenciler okula kabul edilmiştir.²⁷⁸ Okul bünyesinde 1871 yılında bir rüştiye açılmış, rüştiyede kız ve erkek öğrenciler ayrı sınıflarda ders görmüşlerdir. Amerikan Kızlar Okulu sadece kız öğrencilerin okuduğu bir okuldur.²⁷⁹ Okul şimdiki Amerikan hastanesinin hastabakıcılar yatakhânesinin bulunduğu yerde 1859 yılında²⁸⁰ Amerikan Board şirketi misyon heyetinden bayan Progis tarafından kurulmuştur.²⁸¹ Okulda ortalama olarak her yıl 68 gündüzlü, 32 yatılı öğrenci vardı.²⁸² Okul müdürü Dr. Merill ve yardımcısı Bayan Merill'dir. Okul kuruluşundan 33 yıl sonra 1886'da Osmanlı hükümeti tarafından rüşti kız okulu olarak tasdik edilmiştir. Okulda 5 tanesi Türk, 4 tanesi Amerikalı olan 9 kadın öğretmen vardı. Bir tane de Türk yönetim yardımcısı bulunmaktaydı.²⁸³ Okul 1922 yılında resmen kapatılmıştır.²⁸⁴ Lise düzeyinde olan okulun yıllara göre mevcudu şu şekildeydi:

Yıl	Mevcut
1880	171
1890	152
1900	98
1905	81
1907	92
1910	98
1912	92
1916	87
Toplam	5803

Tablo 6: Barlas, (1971:47)

²⁷⁵ Arda, a.g.e., s.18.

²⁷⁶ Barlas, a.g.e., s.49.

²⁷⁷ Aytekin, a.g.e., s.191.

²⁷⁸ Barlas, a.g.e., s.49.

²⁷⁹ Aytekin, a.g.e., s.192

²⁸⁰ Göğüş, a.g.e., s.284.

²⁸¹ Barlas, a.g.e., s.47.

²⁸² Göğüş, a.g.e., s.285.

²⁸³ Barlas, a.g.e., s.46.

²⁸⁴ Barlas, a.g.e., s.47.

Okulun öğrenim süresi 3 yıl olup dili İngilizcedir. Rüştîyenin devamı olarak üç yıl süreli Amerikan idadisi kurulmuştur. Bu idâdi 1889 yılında ilkokul ve rüştiye bölümlerinde ayrılmış Amerikan Erkek Koleji şeklinde eğitime devam etmiştir.²⁸⁵ Amerikan Erkek Koleji 1868 yılında²⁸⁶ Amerikan Board birliği tarafından Kolej Tepe’de kurulmuştur. Önceleri ortaokulu da olan bu okul 1889 yılından sonra sadece lise olarak eğitim öğretime devam etmiştir. 1900 yıllarından sonra koleje Ayıntaplı Türkler de alınmaya başlamıştır. Okulun yüksek kısmında 1886 yılında yaklaşık 600 kişi eğitim görmüştür. Bu 600 kişiye Amerikan Kız Koleji öğrencileri de dâhildir. Okul, 1922-1923 yıllarında kapatılmıştır. Bu okulda Antep Harbi sırasında Türk öğretmenler de görev almışlardır. Bu öğretmenler arasında Celal Kadri Barlas, Ömer Asım Aksoy, İshak Refet Işıtman da bulunmaktaydı. Okulun Amerikalı olan son öğretmeni ise Mr. İseley olmuştur.²⁸⁷ Amerikan İlkokulu Birinci Dünya Savaşı sırasında kapatılmıştır.²⁸⁸ Yalnızca erkeklerin okuduğu Amerikan ilkokulunun öğrenci mevcudu şöyledir:

Yıl	Mevcut
1880	114
1890	269
1900	290
1905	131
1907	170
1910	125
1912	120
Toplam	1216

Tablo 7: Barlas, (1971:49)

Amerikan ortaokulunun o zamanki adı Amerikan rüştiyesi olup, okul Kayacık mahallesinde idi. Okulun amacı kolejin yüksek kısmına İngilizce bilen öğrenci yetiştirmektir.²⁸⁹ Amerikan ortaokulunun 1871 yılından 1912 yılına kadarki mevcudu şu şekildedir:

²⁸⁵ Aytekin, a.g.e., s.191.

²⁸⁶ Göğüş, a.g.e., s.284.

²⁸⁷ Barlas, a.g.e., ss.45-46.

²⁸⁸ Barlas, a.g.e., s.49.

²⁸⁹ M.Oguz Göğüş. (1997). *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep*. Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yayınları, Gaziantep, s.285.

Yıl	Mevcut Kız	Mevcut Erkek	Toplam
1871	132	138	270
1880	371	475	846
1990	317	402	719
1900	259	357	616
1905	219	312	521
1907	310	380	690
1910	313	325	638
1912	289	207	496
Toplam	2210	2596	4806

Tablo 8: Barlas, (1971:49)

Tabloya bakacak olursak 1971 yılında kurulan Amerikan ortaokulu 1880 yılına kadarki 9 yıllık süre içinde mevcudunu 3 katına çıkarmıştır. Bu durum 9 yılda misyonerlerin eğitim faaliyetlerinin bir hayli arttığını göstermektedir. Okula kayıt yaptıranların kız ve erkek olarak birbirine yakın olması ise cinsiyet farkı gözetilmeden okula öğrenci kabul edildiğini göstermektedir

3.3.1.1.2. Merkezi Türkiye Koleji

Amerikan misyonerlerinin Anadolu’da en çok faaliyet gösterdikleri yerlerden birisi de Ayıntap olmuştur.²⁹⁰ Yabancı devletler kapitülasyonlardan yararlanarak açtıkları ve açtırdıkları okulları himaye ediyorlardı. Devletin bu himaye düzenine müdahale etmeyişi okul, yönetici ve öğretmenlerinin misyoner teşkilatlar kurmaları ve himaye eden devletçe atanmaları sonucunu doğurdu.

Amerikan Board tarafından Osmanlı ülkesine gönderilmiş olan Dr. Azariah Smith, Ayıntap’ta önce Merkezi Amerikan Misyonu adında bir teşkilat kurdu.²⁹¹ 1850 yılında Zenop Varjebet, Beyrut’a bağlı bir sağlık kolejinin Ayıntap’ta açılması için görevlendirilmiştir.²⁹² Zenop Varjebet, üst eğitim ve kurulan okulun gelişimi için Amerika’ya yollanmış fakat orada ölmüştür.²⁹³ Ayıntap’ta açılacak olan kolej 1870 yılında Urfa’da toplanan Kilikya Ermeni Protestan Birliği toplantısında kararlaştırılmıştır.²⁹⁴ 1871 yılında Ayıntap’a gelen N. C. Clark, Adana’da toplanan Kilikya ittifadı meclisine katılmıştır. Toplantıda Güney Anadolu’da yüksek bir okul

²⁹⁰ Haydaroğlu, a.g.e., s.134.

²⁹¹ Barlas, a.g.e., s.18.

²⁹² Aytekin, a.g.e., s.192.

²⁹³ Barlas, a.g.e., s.19.

²⁹⁴ Şıvgın, a.g.e., s.74.

açılmasına karar verildi.²⁹⁵ Kurulacak tıp departmanının müdürlüğüne Doktor Trowbridge atanmıştır.²⁹⁶

Kolejin kendi şehirlerinde açılmasını isteyen Maraş ve Besni 1600 altın lira vermeyi, Ayıntaplılar ise okulun arsasını, kerestesini ve bir kısım işçi ücretlerinin karşılanmasını teklif etmişlerdir. Ayıntap'taki misyoner okullarının öğrencilerinin oku ve Protestan cemaatinin uğraşları sonucunda yüksek okulun ve tıp departmanının Ayıntap'ta açılması kararlaştırılmıştır.²⁹⁷ Tıp fakültesinin kurulacağı yerin tespiti için bir heyet oluşturulmuş bu kuruluş için 3 yer üzerinde durulmuştur. 1: Mr. Martin'in teklifi şimdiki Mardin tepe. 2: Mr. Katın'ın teklifi Dülük Baba. 3: Mr. Adams'ın teklifi ise şimdiki yeri olan ve halk arasında öksürük deliği adı verilen tepe olmuştur.²⁹⁸ Okulun arazisi Ayıntaplı Kethüdazade Taha (Göğüş) Efendi tarafından başıslanmıştır.²⁹⁹ Yer tespit edildikten sonra 8 kişilik bir yapım kurulu seçildi. Bu 8 kişinin 4 tanesi Ayıntaplı Ermenilerden 4 tanesi de Amerikalılardan seçildi. Bunlar arasında Mr. Trowbridge, Mr. Katın, Mr. Peri ve Mr. Montgomry bulunuyordu.³⁰⁰

1872 yılında Dr. Trowbridge okul, kolej ve tıp fakültesinin yapımı için yardım toplamak üzere görevlendirilmiştir. 1873 yılına kadar Amerika'da kalan Mr. Trowbridge burada 6.000 altın lira toplamıştır. Ayıntaplılar da kendi aralarında yardım toplamışlardır. Bu yardım 1600 altın lira olup 300 altın lirasını Kürkçüyan Ağa, 100 altın lirasını Nazar Ağa, 120 altın lirasını da Abit Ağa vermiştir.³⁰¹ Merkezi Türkiye Koleji için kuruluş kararı 1874 Mart ayında alındı. Okulun yönetim kurulunu Kilikya birliği belirleyecekti.³⁰² Okul 1874 yılında öğretime başladı. 1875 yılında kolejin büyük bir kısmı tamamlanıp tıp departmanı dâhil diğer bölümler kurularak 3 Ocak 1876'da resmen açıldı.³⁰³

O dönemde öğrenci sayısı 14 idi. Tıp fakültesinin çevre duvarları yapılırken Gregoryen Ermenilerin şikâyeti üzerine inşaat İstanbul tarafından durdurulmuştur. İstanbul Maarif Nezaretinin gönderdiği izinlerle duvar yapımı tamamlanabilmiştir. 7 Ağustos 1877'de Boston misyon merkezine yollanan bir raporda okula iki Amerikalı tıp profesörü tayini istenmiştir. Okulun lojmanlarının laboratuvarlarının ve diğer

²⁹⁵ Barlas, a.g.e., s.20.

²⁹⁶ Barlas, a.g.e., s.22.

²⁹⁷ Barlas, a.g.e., s.21.

²⁹⁸ Barlas, a.g.e., s.22.

²⁹⁹ Gaziantep 2000 Rehberi., s.72.

³⁰⁰ Barlas, a.g.e., s.23.

³⁰¹ Barlas, a.g.e., s.22.

³⁰² Arda, a.g.e., s.18.

³⁰³ Gaziantep 2000 Rehberi., s.72.

sosyal tesislerinin kurulmasıyla okul 1878 baharında tamamiyle tek çatı altında birleştirilmiştir.³⁰⁴ Kolej Osmanlı hükümetinin 15 Ocak 1878 tarihli kararı ile idadi (lise) ve 1914 yılında da yüksek mektep olarak kabul edilmiştir.³⁰⁵ 1876 yılında öğrenci sayısı 53'e yükselmiştir.³⁰⁶ 1878 yılından sonra okula yatılı öğrenciler de kabul edilmiştir. Üç bölümden (hazırlık, fen, tıp) oluşan kolejde eğitim 4 seneydi. Mektep yatılı ve gündüzlü olup, gündüzlü öğrencilerden yılda bir kez, yatılı öğrencilerden ise ayrıca 10 Osmanlı Lirası ücret alınıyordu.³⁰⁷

1878 yılında bazı Ayıntaplı Ermenilerin tıp fakültesinde kadavra üzerinde ders görüldüğünü bildirmeleri ve bazı yanıltıcı bilgiler vermeleri üzerine kolej ve tıp fakültesi kapatılıp mühürlenmiş, fakat bazı Türklerin Tıp departmanının açılması için Ayıntaplılar'ın Maarif Nazırı Münif Paşa'ya aracı göndermeleri sonucu kolej ve tıp departmanı birkaç aylık gecikme ile yeniden eğitim öğretime başlamıştır.³⁰⁸ Ayıntap Amerikan Koleji'nin, Amerikan okulları içinde özel bir yeri vardır. Bu kolej Osmanlı Devleti'nin güneyinde Bağdat, Şam, Lübnan, gibi stratejik olarak önemli olan bölgelere açılan bir kapı durumundadır.³⁰⁹

Amerikan Board Misyoner şirketi ile yapılan antlaşmaya göre yüksek okul ve tıp departmanı şu esaslara göre yönetilecekti.

1. Kolej ve yüksek okul yönetim kurulu 8 kişi olacak, bunlardan 4 tanesi yerli Protestan Ermeniler arasından seçilecekti.
2. Okul hakkındaki rapor ve dilekçelerin bir örneği Boston misyon merkezine ve Kilikya ittifadına gönderilecektir.
3. Yıllık gelir öğretim üyeleri arasında paylaştırılacak, zarar ABD tarafından karşılanacaktır.
4. Eksiklikler Kilikya ittifadı tarafından tamamlanacaktır.
5. Yirmi beş yıllık geçiş devresinden sonra Yale Üniversitesi ile profesör değişimi yapılacaktır.
6. Öğretmen aylıkları ve her türlü ihtiyaçları Board Misyon Teşkilatı tarafından tespit edilip karşılanacaktır.³¹⁰

³⁰⁴ Barlas, a.g.e., s.24.

³⁰⁵ Baytop, a.g.e., s.15.

³⁰⁶ Gaziantep 2000 Rehberi. s.72.

³⁰⁷ Baytop, a.g.e., s.25.

³⁰⁸ Barlas, a.g.e., s.25.

³⁰⁹ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.85.

³¹⁰ Barlas, a.g.e., s.21.

Merkezi Türkiye Koleji kuruluşunu takip eden yıllarda kolejde okuyan öğrenci sayısı 80 ile 100 kişi arasında değişmiştir. Bu sayı sonraki yıllarda değişiklik göstermiştir. Kolej ilk mezunlarını 1880 yılında vermiştir.³¹¹ Okul verdiği mezunlara önemli işler sağlaması nedeniyle bölgede oldukça popüler hale gelmiştir. 1893 yılında 110 öğrenci mezun olmuştur. Mezun olanlar alanları ve sayılarıyla şu şekildedir.³¹²

Meslek Adı	Adet
Öğretmen	32
Tıp öğrenimine devam edenler	5
İlahiyat öğrenimine devam edenler	15
Diğer alanlarda öğrenim görenler	4
Doktor	10
İş hayatına atılanlar	14
Vaiz	9
Eczacı	3
Avukat	2
Dişçi	1
Elektrikçi	1
Mühendis	1
Edebiyatçı	2
Fotoğrafçı	1
Diğer meslek	6
Ölen	4
Toplam	110

Tablo 9: Kocabaşoğlu, (2000:144-145)

Tabloya dikkat edilecek olursa Merkezi Türkiye Koleji'nden mezun olan öğrencilerin büyük kısmı öğretmen, doktor ve din görevlisi olduğu açıktır. Bu durum misyonerlerin faaliyetlerinde eğitim sağlık ve din konusuna ne derecede önem verdiklerini doğrular niteliktedir.

Türkiye'de kurulan Amerikan kolejlerinin üçüncüsü olan Merkezi Türkiye Koleji'nin ilk yıllarında, öğrencilerin hepsi gayr-ı müslim idi. Bunun sebebi olarak Türk ailelerin çocuklarını bir Hristiyan mektebine göndermeyi uygun bulmamaları ve resmi makamların Hristiyan mektebine devam eden öğrencilerin ailelerine baskı yaparak kayıtlarının silinmesine çalışılması gösterilmiştir. 1880'li yılların

³¹¹ Baytop, a.g.e., s.15.

³¹² Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*. ss.144-145.

ortalarından itibaren öteki misyoner okulların da olduğu gibi Merkezi Türkiye Koleji'nde Müslüman öğrenciler itibar etmeye başlamışlardır. Bu okullara aydın ve varlıklı ailelerin çocukları kayıt yaptırmaya başlamışlardır.³¹³

25 Aralık 1890 tarihinde çıkan bir yangında kolej binalarının büyük bir bölümü zarar gördü. Dr. Dular'ın gayretleriyle ve Ayıntaplı Türk ve Müslümanlardan toplanan bağışlarla zarar gören binalar onarıldı.³¹⁴ Kolej 1892 yılından itibaren bölgede meydana gelen olaylar, bazı öğretim üyeleri ve öğrencilerin bölgedeki Ermeni örgütleriyle işbirliği sonucu bir nifak yuvası olarak nitelendirildi.³¹⁵

1906 yılında kolejde 145 öğrenci eğitim görmüştür. Bu öğrencilerin 83'ü yatılı, 79'u gündüzlü olup 14 son sınıf öğrencisi 1 de yüksek öğrenim öğrencisi mevcuttu.³¹⁶ 1908 yılında kolejin yüksek bölümleri Beyrut'a nakledilmiştir. Bu tarihten sonra yalnızca lise bölümünde eğitime devam edilmiş 1915 yılında kolej kapatılmıştır. 1918'de İngilizlerin Ayıntap'a gelmesiyle kolej tekrar Amerikalıların yönetimine geçmiş ve kolej canlandırılmaya çalışılmıştır. Fransız ordusu hastaneyi kendi ihtiyaçları için kolej binalarını da hapishane ve ambar olarak kullanmıştır.

1920 yılında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey (İnönü) Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir: "... *Ayıntap civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır. (lanet olsun sesleri) Bu Amerikan kolejleri bugün Fransızların üssül barekesidir. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssül bareke itti haz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hasılı mektep değil, memleketimiz içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolulur.*"³¹⁷

Merkezi Türkiye Koleji 1921 yılında tekrar açılmış ise de bu uzun sürmemiş 1924 yılında Halep'e taşınarak Anadolu'daki faaliyetlerine son vermiştir.³¹⁸ Savaşın sona ermesiyle kolej binalarının bir kısmı halk tarafından yıkılmıştır. 1987'lerin sonlarına doğru kurulmuş olan Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin dekanlık binası olarak bir süre kullanılmıştır. Ayıntap'taki Merkezi Türkiye Koleji Beyrut'taki Amerikan

³¹³ Uygur Kocabaşoğlu. (1989). *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları*. Arba Yayınları, İstanbul, ss.180-183.

³¹⁴ Baytop, a.g.e., s.16.

³¹⁵ Arda, a.g.e., s.18.

³¹⁶ Baytop, a.g.e., s.17.

³¹⁷ Arda, a.g.e., s.20.

³¹⁸ Baytop, a.g.e., s.20.

Üniversitesi'nin temelini oluşturacak biçimde 20. yüzyıl başlarında Anadolu'yu terk etmiştir.³¹⁹

Merkezi Türkiye Koleji tıp bölümü, öğrencileri için bir uygulama hastanesi niteliği taşımaktaydı. Kolejde eğitim dili Türkçe olup özellikle fen dersleri kitapları İngilizce olduğundan okul aynı zamanda iki dilli idi. Bir ders yılı üç buçuk aylık üç dönem ve dört yıl olup eğitim her yıl ekim ayının ikinci çarşambası başlıyor, temmuzun üçüncü perşembesi sona eriyordu.³²⁰ Tıp bölümü Dr. Trowbridge tarafından yönetilmekteydi. Tıp öğrenimi 4 yıldır. Tıp bölümüne devam eden hekim, eczacı ve diş hekimleri birçok dersi birlikte görüyorlardı. Okulda Yale Üniversitesi'nin ders programları uygulanmaktaydı.³²¹

Merkezi Türkiye Koleji'nde, tıp, eczacılık, dişçilik, ekonomi, edebiyat ve matbaacılık bölümleri bulunmaktaydı.³²² 1880 yılında tıp bölümünde okutulan dersler şunlardır:

1. Yıl (Freshman): Anatomi, Botanik, Pratik Anatomi, Fizyoloji,
2. Yıl (Sophomore): Anatomi, Analitik Kimya, Fizyoloji, Tedavi, Genel Patoloji, Pratik Kimya, Pratik Anatomi, Klinik Çalışması,
3. Yıl (Lunior): Teşhis ve Uygulama, Sindirim ve Solunum Yolları ve Dolaşım Hastalıkları, Cildiye, Genel Cerrahi, Doğum Bilgisi, Klinik ve Hastanede Çalışma, Pratik Eczacılık,
4. Yıl (Senior). Tedavi, Cerrahi, Humma ve Ateşli Hastalıklar, Sinir Hastalıkları, Üreme Organı ve İdrar Yolları Hastalıkları, Batın Cerrahisi, Çocuk Hastalıkları, Göz ve Kulak Jinekolojisi, Adli Tıp, Klinik ve Hastanede Çalışma³²³

Tüm derslerden başarılı olanlar bir üst sınıfa geçebiliyorlardı. Son sınıfı başarı ile bitirenler bir hastalık hakkında tez konusu hazırlar başarılı olurlarsa diploma almaya hak kazanırlardı.³²⁴ Merkezi Türkiye Koleji ilk mezunlarını 1880 yılında verdi. Bu mezunlardan 21 tanesi tıp bölümünde idi. Tıp bölümünden mezun olan bu 21 öğrencinin 7 tanesi Ayıntaplı Protestan Ermeni olup isimleri Nazar Kürkçüyan, Stephan Gulüsyen, Zenop Bezciyan, Ohannes Cemalyan, Ohannes

³¹⁹ Arda, a.g.e., s.20.

³²⁰ Arda, a.g.e., s.19.

³²¹ Baytop, a.g.e., s.21.

³²² Barlas, a.g.e., s.25.

³²³ Baytop, a.g.e., s.21.

³²⁴ Arda, a.g.e., s.19.

Hırlopyan, Kirkor Bogosyan ve Teologos Asoryan idi.³²⁵ Mektebin mali durumu, 1880 yılının ortasından itibaren bozulmaya, öğrenci sayısı düşmeye başlamıştır. Bu tarihte kolejde 78 öğrenci vardı ve bunun 7 tanesi tıp bölümü öğrencisiydi. Dr. Shepart ve eşi hastane ve tıp bölümüne maddi destek sağlamak için Halep'e giderek burada hasta tedavi etmişler, topladıkları parayı Ayıntap'a getirmişlerdir. Ayıntap halkı da 1887 yılının ocak ayında hastaneye 800 dolar maddi yardımda bulunmuşlardır.

Durgunluğun sonucunda 1886 yılında tıp bölümü son sınıf öğrencileri Halep'e taşınmıştır. Dr. Trowbridge'nin 1888'de vefatından sonra okula öğrenci alımı durmuş tıp bölümü 1888-1889 öğretim yılı sonunda kapatılmıştır. 12 yıl sürmüş olan tıp eğitimi son bulmuş, lise bölümünü tamamlayan bazı öğrenciler Beyrut'taki Suriye Protestan kolejinin tıp bölümüne devam ederek diploma almışlardır. Harput Amerikan Koleji'nin bazı mezunları da aynı okulun tıp bölümüne devam ederek hekim veya eczacı diploması almışlardır.³²⁶ 1870 -1888 yıllarında Ayıntap Amerikan Koleji eczacılık bölümü mezunları Ayıntap'ta birçok eczane açtılar. Ayıntap'da eczane açan bu diplomalı eczacılar şunlardır:

- Eczacı Manuel Kendirciyan Keyvan Hamamı karşısında,
- Eczacı Nerses Suburcu caddesinde,
- Eczacı Puzat Suburcu caddesinde eski Şifa eczanesinin yerinde,
- Eczacı Agop Bezciyan Amerikan Hastanesin,
- Eczacı Topal Asador Suburcu caddesinde eski Osmanlı Bankası yanı,
- Eczacı Samuel Hekimyan eski Osmanlı Bankası karşısında,
- Eczacı Annikyan Suburcu Caddesinde eski hükümet konağı karşısında,
- Eczacı Dikwan şehir kütüphanesinin yerinde Eczacı Sabis gaziler caddesi eski Ziraat Bankası karşısında³²⁷

3.3.1.1.3. Kayacık Protestan Okulu

Kayacık Protestan Okulu, Kayacık mahallesinde 1881-1882 yıllarında Amerikalılar tarafından kurulmuştur. Ayıntap Kayacık Protestan okulunda sabahları Alexandr Bezciyan ve Çil Hagopyan Karabet adlı öğretmenler, öğleden sonra ise

³²⁵ Barlas, a.g.e., s.25.

³²⁶ Baytop, a.g.e., s.23.

³²⁷ Barlas, a.g.e., s.26.

Amerikalı öğretmenler ders verirlerdi. Geceleri ise okul müdürü olan Mr. Schneider Ayıntaplı Protestan Ermenilere İngilizce dersi verirdi. Bu okulda okuyan 58 öğrencinin 52 tanesi Kilikya ittiadı bursu ile okumaktaydı. Bu öğrenciler içinde Maraşlı, Diyarbakırlı, Keşaplı ve Nizipli öğrenciler bulunmaktaydı. 1866 yılında okuldan ayrılan bir bölüm, ilmi ilahiye okulu adı altında Maraş'a nakledilmiştir. Okul müdürü Mr. Schneider Bursa'ya, Dr. Frat, Dr. Trowbridge, Pery, Mr. Montgomery de Maraş'a atanmışlardır.³²⁸

3.3.1.1.4. Amerikan Yetim Evi Okulu

Bu okul eski düşkünler evinin bulunduğu yerde Amerikan Board şirketinde görevli olan İngiliz uyruklu Frison tarafından 1894 yılında kurulmuştur.³²⁹ Okul, Amerikan Protestan birliğine bağlı olup 1894 yılında³³⁰ Mardin Tepe'de kurulmuştur.³³¹ Yatılı olan yetimhanede kız ve erkekler birlikte eğitim görmüşlerdir. 73 kız 13 erkek olmak üzere 86 çocuk bu yetimhanede barınmıştır. Yetimhanenin mülkiyeti, Amerikalı Mister Martin adına kayıtlı olduğu için bu yetimhanenin bulunduğu tepeye halk arasında Mardin Tepe adı verilmiştir.³³² Okul, 1920 yılında Fransızlarca³³³ işgal edildiği sırada okulda bulunan çocuklar Kızılhaç tarafından Amerika'ya gönderilmiştir.³³⁴ 1894 yılında kurulan okulun kapatılmasına kadarki mevcut durumu şu şekildeydi.

Yıl	Mevcut Kız	Mevcut Erkek
1894	57	62
1900	73	76
1905	37	59
1907	67	43
1910	45	73
1912	72	44
1916	75	48
Toplam	382	

Tablo 10: Göğüş,(1997:285)

Tabloya bakılacak olursa okula kayıt yaptıranların kız ve erkek olarak birbirine yakın olması cinsiyet farkı gözetilmeden okula öğrenci kabul edildiğini göstermektedir.

³²⁸ Barlas, a.g.e., s.20.

³²⁹ Barlas, a.g.e., ss.50-51.

³³⁰ Göğüş, a.g.e., s.285.

³³¹ Barlas, a.g.e., s.47.

³³² Barlas, a.g.e., ss.50-51.

³³³ Barlas, a.g.e., s.48.

³³⁴ Göğüş, a.g.e., s.285.

3.3.1.1.5. Amerikan Metelik Mektebi (Öğretmen Okulu)

Amerikan Metelik Mektebi 1897 yılında öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Öğrencilerin tamamı Ermeni olan okulun finansmanı, Amerikalılarca karşılanıyordu.³³⁵ Bugünkü Amerikan hastanesinin kapısından girişte sol tarafta harap bir mağara ve odadan büyük bir yer bulunmaktaydı. Burada bir Ermeni kadın bulunmaktaydı. Bu kadın burada öksüz ve kimsesiz çocukları okuturdu. Gelip geçenden bir metelik ister ve "ne yapayım yetimleri besleyip okutuyorum." Demektedir. Okulun Ayıntaplılar arasındaki adı Metelik Okulu olan Kilikya Öğretmen Okulu 1897 yılında öğretime başlamıştır. Her Ermeni her sabah işine giderken bu okul için bir metelik verirdi. Fakat okulun birçok gideri Amerikalılar tarafından karşılanırdı. Bu okulu, Amerikalıların denetiminde Ermeniler yönetirlerdi. Okulun yeri tıp fakültesinin kliniklerinin bulunduğu yerin yanında idi.³³⁶ Bu binalar yakın zamana kadar Gaziantep Devlet Hastanesi olarak kullanılmıştır. Okul 1897 yılında öğretime başlayıp Birinci Dünya Savaşı'na kadar eğitime ara vermeden devam etmiştir.³³⁷

3.3.2. Ayıntap'ta Fransız Misyonerler Tarafından Kurulan Eğitim Kurumları

Fransız okulları, dini kuruluşlarca açılıp işletiliyordu. Bu okullar dini örgütlere göre farklı adlarla kuruluyordu. Osmanlı topraklarında Cizvit, Kapuçin, Dominicain, Franciscain, Hristiyan Frerler, Franciscain Hemşire Okulları ve Soeur Saint Vincent de Paul ou la Charite okulları adlarıyla kurulan okullar faaliyet göstermişlerdir.³³⁸

3.3.2.1. Fransız Saint Joseph Erkek Okulu (Latin Okulu)

1879 yılında kurulmuştur. Orta ve lise bölümlerinden oluşan okulun Ayıntaplılar arasındaki adı, Kendirli Mektebi idi. Okul resmi kayıtlarda Latin Okulu olarak geçmektedir.³³⁹ Okulun öğretim dili Fransızca olmakla birlikte öğrenci velisinin isteğine bağlı olarak öğrenciye İngilizce, İtalyanca ve Türkçe de öğretiliyordu. Okuldan mezun olanlar Düyûn-u Umumiye ve Rejilerde memur olarak çalışabiliyorlardı. Bu okulda 1890'da 144, 1910 yılında 244 öğrenci öğrenim görmüştür.³⁴⁰ Okul Cumhuriyetin ilanından sonra kapatılmıştır.³⁴¹ Yalnız erkek

³³⁵ Aytekin, a.g.e., s.193.

³³⁶ Göğüş, a.g.e., ss.286-287.

³³⁷ Barlas, a.g.e., s.50.

³³⁸ Tekeli, a.g.e., ss.54-55.

³³⁹ Barlas, a.g.e., s.49.

³⁴⁰ Aytekin, a.g.e., s.193.

³⁴¹ Barlas, a.g.e., s.50.

öğrencilerin öğrenim gördüğü okulda 1880-1916 yılları arasında eğitim gören öğrenciler şu şekildedir:

Yıl	Mevcut Erkek
1880	114
1890	144
1900	192
1905	135
1907	115
1910	244
1912	227
1916	176
Toplam	1347

Tablo 11: Barlas,(1971:50)

3.3.2.2. Fransız Saint Joseph Kız Okulu (Latin Kız Okulu)

Okul, 1890 yılında kuruldu. Okul Katolik Hristiyanlar tarafından finanse ediliyordu.³⁴² Okul, şimdiki öğretmen okulunun bulunduğu Kendirli lisesinde eğitime devam etmiştir. Halep salnâmelerinde okul Latin Kız Mektebi olarak adlandırılmıştır. Burada görevli öğretmenler 1887’de Ayıntap rüştiyesine Fransızca dersi konulduktan sonra burada da öğretmenlik yapmışlardır. 1913 yılında İpekçilik Lisesi ve Ticaret İdadisi’nde görev yapmaları için bu okuldan hoca temin edilmiştir. 1921 Ayıntap savaşından sonra bu okul kapatılmış hoca ve öğrencileri Fransız ordusu ile beraber şehri terk etmişlerdir.³⁴³

3.3.3. Ermeni Eğitim Kurumları

Ermeni okulları, eğitim öğretim yönetim ve denetim açısından Osmanlı eğitim kurumlarıydı. Başlangıçta okulların yönetimi özel bir statüye sahip olan komisyonlarca yürütülmüştür. Maarif Nazırlığının kurulmasıyla Ermeni cemaatinin eğitim sistemi merkezi denetime girmiştir. Ayıntap’ta kurulmuş olan Ermeni eğitim kurumlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.³⁴⁴

³⁴² Aytekin, a.g.e., s.193.

³⁴³ Barlas, a.g.e., s.50.

³⁴⁴ Aytekin, a.g.e., s.193.

Okul Adı	Açılış Tarihi	Bulunduğu Yer
Nersisyan Milli Okulu	1847	Çukurca Mahallesi
Hersisyan Okulu	1849	Eyüpoğlu Mahallesi
Hayganuşyan Okulu	1876	Kayacık Mahallesi
Atanaktan Okulu	1884	Kayacık Mahallesi
Vartanyan Okulu	1885	Kayacık Mahallesi
Gırtasiras Okulu	1896	Akyol Mahallesi
Kırstoros Okulu	1899	Eyüpoğlu Mahallesi
Minas (Miryan) Okulu	1900	Alaybey Mahallesi
Osamnasiras Okulu	1902	Sumaklı Mahallesi
Kilise Okulu	1904	Kayacık Mahallesi
Sahak Meşrupyan Okulu	1904	Akyol Mahallesi
Losavoricyan Okulu	1905	Kazanlı Mahallesi
Lasovericyan İlkokulu	1910	_____

Tablo 12: Aytekin, (1999:194), Barlas, (1971:58)

Bu okullarda okuyan öğrenciler yıllara göre sayısal olarak şu şekildedir. 1890 yılında 1138, 1900 yılında 1577, 1910 yılında 2395, 1916 yılında ise 2595 öğrencisi bulunuyordu. Bütün bu okullar Antep harbi sırasında ve harpten sonra tek tek kapatılmıştır.³⁴⁵

Misyonerlerin faaliyetleri, toplumsal iletişimin kuvvetli olduğu alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu alanların başında da taze beyinlere nüfuz etmenin en etkili yolu olan eğitim gelmekteydi. Ayrılıkçı düşünceler misyonerler tarafından kurulan, daha çok Ermeni azınlıkların eğitim gördüğü bu kurumlarda yayılma imkânı bulmuştur. Merkezi Türkiye Misyonu'nun merkezi olan Ayıntap şehrinde ayrılıkçı faaliyetlerde, misyonerler tarafından kurulan okullar ve bu okullarda okuyan Ermeni öğrenciler kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Protestanları ayrı millet olarak tanıması da

³⁴⁵ Barlas, a.g.e., s.58.

misyonerleri faaliyetlerinde daha aktif hale getirmiştir. Böylece Ayıntap'ta kurulan misyoner okulları artarak şehrin her yanını sarmıştır. Misyonerler, ayrılıkçı fikirlerle okullarda okutulan derslerde, Ermeni halkı isyana teşvik etmişlerdir. Görüldüğü üzere bu okullar Birinci Dünya Savaşı ve Antep Savaşı yıllarında tek tek kapatılmıştır.

3.3.4. Ayıntap'ta Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Kurulan Sağlık Kuruluşları

Misyonerlerin amaçlarına ulaşabilmek için en çok kullandıkları araçlardan biri de hastaneler ve sağlık kuruluşlarıdır. Onlara göre *“insanın olduğu yerde acılar da vardır. Doktora ihtiyaç olan yerde de misyonerlik için uygun bir fırsat vardır.”*³⁴⁶

19. yüzyılda imparatorluk dâhil Doğu ve Ortadoğu'da önemli sağlık problemleri vardır. Tedaviler hala gelenekseldir. Tıbbi misyonla halkla sıcak ilişkiler kurulur. Bir misyoner doktor bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. *“eğer bir Hristiyan gitse de onlara İncil'den bahsetse mutlaka taşlanırdık. Fakat kıymet itibariyle bir peniden daha az olan ölçülük ilaç yirmi cahil Arap müslümanın gerçeği işitmesinden daha basit ve müessir oldu”*³⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasi sıkıntılarının olduğu dönemlerde misyonerler tıbbi misyonerlik faaliyetlerini arttırmışlardır. Misyonerler de bu fırsatı iyi değerlendirerek yardım çalışmaları adı altında, amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.³⁴⁸ Amerikan Protestan misyonerler amaçlarına ulaşabilmek amacıyla Osmanlı topraklarını misyon bölgelerine ayırmışlardır. Bu misyon bölgelerinden biri olan Merkezi Türkiye Misyonunun merkezi Ayıntap'tır. Misyonerlerin yoğun ilgi gösterdiği Merkezi Türkiye misyonunda sağlık kuruluşları teşekkül ettirmişlerdir.³⁴⁹

3.3.4.1. Ayıntap Amerikan Hastanesi (A. Smith Memorial Hospital)

Ayıntap Amerikan Hastanesi, Ayıntap'ta Öksürük Deliği adı verilen tepe üzerinde kurulmuş olan binalarda 1878 yılında hizmet vermeye başlamıştır. 1847 yılında Ayıntap'a gelen ve 1851'de tifo ve zatürreye tutularak ölen Dr. Smith adına Yale Üniversitesi'ndeki sınıf arkadaşları 1878 yılında para toplamışlar ve burada

³⁴⁶ Sezer, a.g.m., s.182.

³⁴⁷ Tozlu, a.g.m., s.334.

³⁴⁸ Öztürk, Yıldız, a.g.e., s.99.

³⁴⁹ Öztürk, Yıldız, a.g.e., ss.30-31.

yeni bir hastane kurmuşlardır. Onların arzusu üzerine ve Dr. Smith anısına bu hastaneye Azariah Smith Memorial Hospital adı verilmiştir.³⁵⁰

İlk binası 1878’de yapılan Ayıntap’taki Azariah Smith Hastanesi, Merkezi Türkiye Koleji’nin tıp bölümü öğrencileri için bir uygulama ve staj merkezi olmuştur.³⁵¹ Hastane binasının kapısının üzerine, hastanenin bir misyoner kuruluşu olduğunu belirten ve İncil’den alınan “*Bütün günahları affeden ve bütün hastalıklara şifa veren Allah’tır*” cümlesi yazılıdır. Bu cümle Osmanlı döneminde Arap ve Ermeni harfleriyle yazılıydı.³⁵² Amerikan Hastanesinin ilk doktoru Henry Lee Norris’tir. Dr. Norris, 1876 yılında Ayıntap’ta bir dispanser açtı. Kolejle bağlantılı olan bu dispanserin amacı halka hem tedavi hizmeti sağlamak hem de gelecekte okulda okuyacak öğrencilere doktorlara klinik eğitimi sağlamaktı. Kolej, 1879 yılında hastanenin inşasına başladı. 1880 yılında ilk bölümü, 5 yıl sonra da binanın doğu cephesine iki katlı ek bir bina daha yapıldı. Böylece 30 yataklı bir koğuş ile lojmanı inşa edildi.³⁵³

Aynı yıl, Amerikan Board’un görevlendirdiği Dr. Cyrus Stevens, hem ABCFM’in Merkezi Türkiye Misyonu’nda doktor olarak çalışmak hem de Merkezi Türkiye Koleji’nde cerrahi ve doğum dersleri vermek üzere Ayıntap’a geldi. 1870 yılında 3 öğretim üyesi ve 12 kayıtlı tıp öğrencisi mevcuttu. Amerikan Hastanesi’nin ana doğu binasında, 1880 yılının sonbaharında tıp dersleri ve halka sağlık hizmeti verilmekteydi.³⁵⁴ 1882’de Antep’e bay ve bayan Shepart gelmişlerdir. Dr. Sheparts’lar, Ayıntap Amerikan Hastanesi ve Merkezi Türkiye Tıp Bölümü’nde hekim ve öğretim üyesi olarak görev yapmışlardır. Öğretmenlik ve hastanedeki hizmetlerine ek olarak aynı zamanda kliniğe gelen hastalara bakmış ve evlerdeki yatalak hastalara bizzat giderek onları tedavi etmişlerdir.³⁵⁵ Dr. Fred, Dr. Shepart, Antep Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Amerikan Hastanesi’nde 33 yıl çalışmışlardır.³⁵⁶ 1886 yılından önce kadın hastalar hastanede bakım ve tedavilerini yaptırıyorlardı. Buna İstanbul hükümeti izin vermiyordu. Aynı yıllarda bayan doktorların da hastanede çalışmalarına resmen izin verilmiyordu. 1886’da hastane klinikleri ve fakültenin kapıları kadın hastalara açıldı. Verilen izinle kadın hastalara

³⁵⁰ Baytop, a.g.e., s.25.

³⁵¹ Arda, a.g.e., s.19.

³⁵² Baytop, a.g.e., s.25.

³⁵³ Johnson, a.g.e., ss.22-23

³⁵⁴ Johnson, a.g.e., s.21.

³⁵⁵ Göğüş, a.g.e., s.299.

³⁵⁶ Baytop, a.g.e., s.42.

bayan doktorların bakmaları şartı getirilerek, Amerika'dan bayan doktorlar getirildi. Kadın hastaların yattıkları koğuş için kadın hastabakıcılar temin edilerek bunlar hemşire yardımcısı olarak eğitildiler.³⁵⁷

Hastanenin ilk kadın yöneticisi Miss Stewart Wolker Arnott hemşirelik öğrenimi görmüş bir İskoçyalı idi. 1883 yılında Ayıntap'a gelmiş olan Miss S. W. Arnott 1884'te difteriye yakalanarak ölmüştür.³⁵⁸ Doktor Trowbridge 1888 yılında ölünce yerine Doktor Americu Fuller geçti. Doktor Fuller zamanında beşi Amerikalı beşi de Ermeni asıllı olmak üzere tıp departmanında on profesör vardı. Dr. Americu Fuller'den sonra kolej ve yüksek kısımların yönetimi Doktor Shepart'a geçti. Dr. Martin ise Dr. Shepart'a yardımcı olarak atandı. Cerrahi klinik şefliğinin Doktor Sarkiss tarafından yapıldığı hastanede hemşire olarak Amerikalı Miss Arnott, Miss Tıdil, Miss Walis ve Miss Trowbridge görevlendirilmiştir.³⁵⁹

1884-1885 yılları arasında haftada 3 gün hizmet veren hastanede 2000 civarında hasta tedavi edildi.³⁶⁰ 1888 yılında kolejde ve yüksek kısımlarında 133 öğrenci okumaktaydı. 1886 yılında bu sayı azalmaya başladı. Bunun sebebi; Kolej ve yüksek kısımlarında okuyan her öğrenciden maddi sarsıntı sonucu elli dolar karşılığı ücret alınması, Protestan olmayan azınlıkların çocuklarını okula yollamamalarıdır. Aynı zamanda Ayıntap civarı bölgelerinden gelen azınlıkların çocuklarına da dini bağnazlıkları dolayısıyla engel olmaları ve Osmanlı hükümetinin Ayıntap bölgesinde azınlıklar için açılan bu kolejin ve tıp kurumunun etkinliğini kontrol altına almalarıdır.³⁶¹ 1896 yılına kadar kolejin yüksek kısımlarından 25 yılda 258 öğrenci mezun olmuştur. Bunlardan 56 tanesi yüksek öğretmen, 56 tanesi doktor, 44 tanesi dini bölüm, 35 tanesi ekonomi, 38 tanesi eczacı ve 29 tanesi diş hekimliği bölümü mezunudur.³⁶² 1899 yılında tıp bölümü kapatılan hastaneye 1905 yılında Miss Matın tarafından Amerika'dan gelen yardımlarla yeni bölümler inşa edilmiştir. 1906 yılında kolejde okuyan öğrenci sayısı 316, yüksek kısımlardan mezun olan öğrenci sayısı 284 olmuştur. 1908 yılında bu sayı 300'ü bulmuştur. 1910 yılını takip eden yıllarda hastanede 42.693 tıbbi müdahale yapılmıştır. 462'si büyük ameliyat, 131'i göz, 67 mide ve 63 kemik ameliyatı yapılmış, bu ameliyatlardan 9

³⁵⁷ Barlas, a.g.e., s.27.

³⁵⁸ Johnson, a.g.e., s.25.

³⁵⁹ Barlas, a.g.e., ss.27-28.

³⁶⁰ Johnson, a.g.e., s.25.

³⁶¹ Barlas, a.g.e., s.28.

³⁶² Barlas, a.g.e., s.29.

tanesi ölümle sonuçlanmıştır. ³⁶³ Ayıntap Amerikan Hastanesi'nde 1910 yılında yapılan tıbbi müdahaleden sadece 185'inin Türklere yapılmış olması manidardır. ³⁶⁴

1915 yılında hastane, Türkler tarafından devralınmıştır. 1918 yılına kadar Türklerin elinde olan hastane ve kolej, Ayıntap'ı işgaliyle tekrar Amerikalılara devredilmiştir. Eylül 1919'a kadar Doktor Dewey idaresinde olan hastane başkanlığına, Doktor Neril Shepard getirilmiştir. 1 Nisan 1920 yılında başlayan Ayıntap Muharebesi'nde hastane yoğun top atışlarında hasar görmüştür. 26 Ağustos'ta Dr. Shepard şehri terk ederek Lübnan'a gitmiştir. ³⁶⁵

ABCFM, yönetimi üzerine alınan Azariah Smith Memorial Hastanesi kısa süre sonra Amerikan hastanesi olarak anılmaya başladı. Daha sonra bu isim ana giriş kapısına yazıldı. 1930'lardan 1970'lere kadar ABD kökenli bir temsilcilik tarafından işletildi. Daha sonra yavaş yavaş Türklerin kuruma el koymasıyla hastane yeni bir kimliğe büründü. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Sağlık Bakanlığı hastanede tedbirler almaya başladı. Yabancı sağlık kuruluşlarına, sorumlu bir Türk müdür atamak mecburiyeti getirildi. 1934 yılında bu göreve Dr. Abdulkadir Görsel getirildi. 1942 sonbaharında da Türk Dr. Cemil Özbal ve Dr. Göksel beraber çalışmaya başladı. Dr. Kılıç Kale'nin oğlu Yılmaz Kale 1970'lerde yönetim kurulu üyesi olarak hastanede hizmet verdi. ³⁶⁶ 1973 yılında hastanenin başhemşiresi Muzaffer Kürkçü yönetiminde, tam donanımlı bir hemşirelik okulu olan Ayıntap Özel Sağlık Okulu açıldı. İlk yıl başvuran 20 kişi arasında 15 genç kadın, üç yıllık programı olan okula kabul edildi. ³⁶⁷

1997 yılında hastanenin yönetimi, Sağlık Eğitim Vakfı'na (SEV) devredildi. Hastane resmi işletme iznini 2000 yılında almıştır. 2002-2005 yıllarında hastane bölümleri yenilenmiştir. Acil servis, cerrahi, yoğun bakım ünitesi ve dahiliye bölümlerinin yanı sıra hastanede kardiyoloji, nöroloji, kadın doğum, fizik tedavi ve rehabilitasyon, plastik ve rekonstruktif cerrahi, radyoloji, göz hastalıkları ve diş hekimliği bölümleri mevcuttur. ³⁶⁸ Misyonerlerin önemle üzerinde durdukları alanlardan biri olan sağlık kuruluşları, Ayıntap'ta da kurulmuştur. Kurulan hastane ve sağlık kuruluşları sözde, insanlığı hizmet görüntüsü altında dini telkin ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin kılıfı olarak kullanılmıştır. Yardıma muhtaç

³⁶³ Barlas, a.g.e., ss.30-31.

³⁶⁴ Vahapoğlu, a.g.e., s.32.

³⁶⁵ Barlas, a.g.e., ss.30-32-33.

³⁶⁶ Johnson, a.g.e., ss.46-47.

³⁶⁷ Johnson, a.g.e., s.53.

³⁶⁸ Johnson, a.g.e., ss.54-55.

insanlar misyonerlerin hedefi olmuştur. Bu yolla faaliyetlerini hiçbir engelle karşılaşmadan rahatça gerçekleştirmişlerdir. Sağlık kuruluşlarına duyulan gereksinim de devletin bu kuruluşlarının kurulmasına ve faaliyetlerine izin vermesine neden olmuştur. İleriye göremeyen yetkililer bu kuruluşları gerektiği gibi denetleyememiş bu durum misyonerlerin deyim yerindeyse ekmeğine yağ sürmüştür.

3.3.5. Ayıntap'taki Misyonerlik Faaliyetlerinde Basının Rolü

Misyonerlerin faaliyetlerinde kullandıkları ve vazgeçemedikleri önemli bir saha da yayıncılıktır. Yayın faaliyetleri çok dikkatli bir şekilde yürütülmüştür.³⁶⁹ Gittikleri bölgelerde kurdukları matbaalarda başta dinî eserler olmak üzere çeşitli konularda ve dillerde eserler basıp yayınlamışlardır.³⁷⁰ 1799 yılında Londra'da kurulmuş olan Church Missionary Society adlı İngiliz Misyonerlik teşkilatı 1815 yılında Malta adasında değişik dillerde İncil ve diğer propaganda kitapları basmış ve dağıtmışlardır. Bu teşkilatın Osmanlı ve Doğu Akdeniz coğrafyasına göndermiş olduğu misyonerler, Yahudi, Müslüman ve Doğu kiliselerine mensup Hristiyanların dinî, sosyal, siyasî ve iktisadî durumlarını ortaya koyan eserler yazmışlardır.³⁷¹

1822 yılında Malta'da faaliyette olan misyoner matbaası 1831 yılında çalışmalarına üs olarak İstanbul'u seçmiştir. Amerikalı misyonerler yerel dilleri öğrenme faaliyetine hız vermişlerdir.³⁷² 1831 yılında matbaa İzmir'den Ayıntap'a taşınmıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, misyonerlerin faaliyetlerinin hızlanmasına yol açmıştır.³⁷³ Amerikalı misyonerler 1839'larda İzmir'de Yunanca bir gazete çıkarmışlardır. Gazete, misyonerlerden Van Lennep ve Calhoun tarafından idare edilmektedir.³⁷⁴ Malta'dan İzmir'e taşınan matbaanın mali bütçesi 10.000 doları bulmuştur. Bu matbaada 1833-1853 yılları arasında toplam yirmi milyon sayfayı bulan yayın gerçekleştirilmiştir.³⁷⁵ Board 1841 yılındaki yıllık toplantısında başlıca önceliklerini,

- 1) Eğitim,
- 2) Kitapların hazırlanması ve dağıtılması
- 3) İncilin öğretilmesi olarak belirlemiştir.³⁷⁶

³⁶⁹ Tozlu, a.g.m., s. 333.

³⁷⁰ Sezer, a.g.m., s.182.

³⁷¹ Turan, a.g.m., s.204.

³⁷² Kocabaşoğlu, a.g.e., s.341.

³⁷³ Gaziantep İl Yıllığı., s.342.

³⁷⁴ Tozlu, a.g.m., s.333.

³⁷⁵ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.342.

³⁷⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.341.

Ayıntap'a getirilen matbaada 1843 yılına kadar Türkçe İncil basılmış o tarihten sonra Tıp Fakültesi ve şehirdeki azınlık okullarına kitap vb basımında kullanılmıştır.³⁷⁷ Türkçe İncil basım işi Ayıntap'ta 12 yıl devam etmiş, yaklaşık 40.000 adet İncil basılmıştır. Bu matbaada bir büyük pedal, bir yarım pedal, bir bıçak, bir zimba, bir prova tezgâhı ile İngilizce ve ermeni hurufat vardı.³⁷⁸

1857'lere gelindiğinde yılda 35.091 eser basılıp dağıtılmıştır. Devletin hâkim unsuru olan Türkler'in henüz iyi bir basımevi yokken 1831'lerde devrin en modern matbaasını kuran Amerikan Board 12 yılda 40 bin adet Türkçe İncil basıp Merkezi Türkiye Misyon bölgelerinde dağıtmıştır. 19. Yüzyılının son çeyreğine gelindiğinde ABCFM dünya ölçüsünde 23 dilde yayın yapmıştır.³⁷⁹ Bunlardan yarısına yakınının Osmanlı ülkesi sınırları içerisinde olması oldukça manidardır. Bu yayınların içinde Türkçe olanların bir elin parmaklarıyla sayılacak kadar az oluşu ayrıca dikkate değer ve manidardır. 1881 yılında kadar Malta, İzmir, İstanbul matbaalarında toplam 725 adet kitap risale ve broşür basılmıştır. Bu yayınların %48'i Ermenice, %24'ü Rumca, %14'ü Bulgarca, % 6'sı İtalyanca, % 4'ü Osmanlı harfli Türkçe ve %4'ü ise (Ladino) Yahudicedir.³⁸⁰

1853 yılında İstanbul'a taşınan ve 1872 yılında Rıza Paşa yokuşundaki yeni binasına yerleşen matbaanın yanı sıra Ayıntap'ta da yeni bir matbaa kurulmuştur.³⁸¹ Basım işini ilerleten misyonerler, İzmir İnternational Kolej'in müdürü Van Lennep ve yardımcısı Calhoun'un gayretleriyle 1857 yılına kadar 35.091 adet eser basıp dağıtmışlardır. Bu kitapların çoğu dini ağırlıklı Hristiyan propagandasına yönelik eserlerdir. Dış devletlerin katkısıyla başlayan yayın faaliyetleri, azınlıklar tarafından yürütülmüştür. Galata'da Valide Vezir Han'daki matbaalarında harıl harıl kitap basarak propagandaya devam etmişlerdir.³⁸² Amerikan misyoneri Dr. Wheeler tarafından 1868 yılında Amerika'da basılarak getirilen kitaplar, azınlık okullarında ve yabancı okullarda okutulmuştur. Ancak tamamen siyasi propagandaya yönelik bir çalışma olduğu fark edilince kitaplar toplatılmıştır.³⁸³ Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa'nın 1898 yılında padişaha sunduğu raporda Ermeni ayaklanmasında Amerika'nın desteklediği Protestan okullarının büyük etkisi olduğu

³⁷⁷ Gaziantep İl Yıllığı. s.342.

³⁷⁸ Barlas, a.g.e., s.18.

³⁷⁹ Tozlu, a.g.m., s.333.

³⁸⁰ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.344.

³⁸¹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.342.

³⁸² Ertuğrul, a.g.e., s.236.

³⁸³ Necmettin Tozlu. (1991). *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Akça Yayınları, İstanbul, s.45.

bu okul öğretmenlerinin Ermenileri yetiştirdiği ve sürekli olarak zararlı yayınlar dağıttığı ve böylece haklı aldatıları ifade edilmiştir.³⁸⁴

Ayıntap'ta misyonerler tarafından yayınlanan gazeteler şunlardır. 1872 yılı başlarında "Ayıntap" adıyla yayınlanan ilk gazete bu matbaada basılmıştır.³⁸⁵ Ayıntap Amerikan Koleji tarafından yayınlanmış olan gazete haftalık olarak basılmıştır. Gazetede Dr. N. C. Clark'ın Kilikya ittiadı ile ilgili yazıları geniş yer tutmuş ve Protestan ermeni cemaati ile ilgili haberler yazılmıştır. Bu gazete İngilizce olarak Latin harfleriyle basılan Türkçe bir gazetedir.³⁸⁶

1886 yılında Ayıntap'ta Dr. Trowbridge önderliğinde Türkiye Tıp Departman öğrencileri tarafından "Avadaper" adıyla ve Latin harfleriyle Türkçe aylık gazete basılmış, gazete 1896 yılında kapatılmıştır. Daha sonra Harzetyen kardeşler tarafından 1907 yılında aynı isimle Ermenice-Türkçe olarak yayına başlayan gazete 1929 yılında tekrar kapatılmıştır.³⁸⁷

Kolej adlı gazete ise Ayıntap Amerikan Koleji öğrencileri tarafından 1901 yılında çıkarılmış, 1904 yılında kapatılmıştır. Aylık olarak Ermenice harflerle basılmış Türkçe bir gazetedir. Yine Amerikan Koleji öğrencileri tarafından 1908 yılında Rehnüma adlı bir gazete çıkarılmıştır. Haftalık olarak çıkarılan gazete 1909 yılında kapanmıştır.³⁸⁸ İkinci defa 1919 yılı başlarında C.İ. Merly tarafından çıkarılmıştır. Antep harbine kadar yayına devam etmiş olan gazetenin bir tarafı Ermenice bir tarafı Türkçe idi.³⁸⁹

Görüldüğü üzere misyonerler, amaçlarına ulaşabilmek için her yolu denemekten çekinmemişlerdir. Yayıncılık ve matbaa da kullanılan bir vasıta olarak önem verilen bir saha olmuştur. Ayıntap'ta da 1872'den itibaren matbaalarda basılan gazeteler ve okullarda okutulması için basılan kitap, dergi, broşür vb. materyaller ve İncillerle Ayıntap'ta yaşayan Ermeni gençler Protestanlaştırılmaya çalışılmıştır. Ermeniler bu yayınlarla Türk düşmanı olarak yetiştirilmeye çalışılmış ve isyana teşvik edilmişlerdir. Misyonerler bu yolla da hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Basın yayın organlarını sinsi emelleri için araç olarak kullanmışlardır.

³⁸⁴ Küçüköğlu, a.g.e., s.130.

³⁸⁵ Gaziantep İl Yıllığı. s.343.

³⁸⁶ Uğuroğlu Barlas. (1972). *Gaziantep Basın Tarihi*. Gaziantep Kültür Derneği Yay. , No:60, İstanbul, s.21.

³⁸⁷ Gaziantep İl Yıllığı. s.344.

³⁸⁸ Barlas, a.g.e., ss.22-23.

³⁸⁹ Barlas, a.g.e., s.25.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MİSYONERLER TARAFINDAN KURULAN MÜESSESELERİN DENETİM ALTINA ALINMA ÇALIŞMALARI

4.1.Okulların Denetim Altına Alınma Çalışmaları

Azınlık okulları ve yabancı okullar, Türk toplumunda yürüttükleri faaliyetlerde hep bir iş ve amaç birliği içinde olmuşlardır. Bu okullar özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde yıkıcı ve bölücü faaliyetlerde bulunmuşlar, bunu da açıkça yapmaktan çekinmemişlerdir.³⁹⁰ Azınlık ve yabancı okulların Osmanlı Devleti'ndeki faaliyet sebepleri okulları kendi çıkarları için kullanmak, kendi kültür ve inançlarının yaşatılması yanında, bunun Osmanlı toplumuna da aşılacak istenmesi gösterilebilir. Böylece Osmanlı toplumuna büyük zararlar vermişlerdir. Özellikle Amerika, İngiliz ve Fransız misyonerleri Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek yolları aramışlar bunu da bilhassa okullar yoluyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır.³⁹¹ Bu okulların en önemlileri, İstanbul'da 1863 yılında kurulan Robert Koleji ve Beyrut'ta kurulan Amerikan Protestan Koleji'dir. Özellikle Robert Koleji, Bulgar ayaklanmasının tertibinde çok önemli bir yere sahiptir. Kolej idarecileri, Bulgarları ihtilâle sevk ettikten sonra Bulgarların silahsız, masum ve günahsız olduklarını ve Türkler tarafından acımasızca katledildiklerini İngiliz elçisi Sir H. Elliot ile Amerikan temsilciliği danışmanı Eugene Sechuyler'in çabalarıyla bütün dünyaya yaymışlardır.³⁹² Beyrut Amerikan Protestan Koleji de Arap milliyetçilik hareketinin liderliğini yapan kimseleri yetiştirmiştir. Bu okul da Osmanlı Devleti'nin birliğinin ve bütünlüğünün parçalanmasında etkin bir rol oynamıştır. Arap dünyasını Osmanlı Devleti'nden koparmak ve Hristiyanlığı yaymak en büyük hedefleri olmuştur. Özellikle İngilizler Arapların hamileri rolünü oynamışlardır.³⁹³ Böylece yabancı okullar ve azınlık okulları Batılı emperyalist devletlerin emellerini gerçekleştirme yolunda kullandıkları en güçlü silah olmuş ve bu okullar, Osmanlı Devleti'ni yıkmak amacıyla etkin şekilde kullanılmıştır.

Misyonerler için eğitim, politikalarının hayata geçmesi ve kalıcı olması için en etkili araçtır. Amerikalı Protestan misyonerler, misyoner okulları ile Osmanlı

³⁹⁰ Ertuğrul, a.g.e., s.223.

³⁹¹ Özdeğer, a.g.m., s.468.

³⁹² Tozlu, a.g.m., s.226.

³⁹³ Haydaroglu, a.g.e., s.209.

Devleti'nde kendisine bir varlık alanı yaratmak için tanıma ve tanıtma alanında çaba sarf etmişlerdir. Tanımak nüfûz edebilmek için, tanıtmak ise nüfûz edişi haklı kılabilmek için gereklidir. Bu sebeple misyonerler kendi ülkelerinin görüş ve politikalarını benimseyen kuşaklar yetiştirmek ve nüfuz alanları oluşturabilmek için eğitimden yararlanmışlardır. Eğitim yoluyla Ermeniler Protestanlaşacak ve ayrı bir devlete sahip olacaklardır.³⁹⁴ Osmanlı Devleti topraklarında Amerikalı, Avusturyalı, Fransız, Alman ve İtalyan misyonerler okullar açmışlardır.³⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde Amerika ve diğer yabancı okulların kurulması kapitülasyonlara eklenen imtiyazlarla artmıştır. Bu imtiyazlar Berlin Antlaşması'na kadar Müslüman olmayanlara ve yabancılara uygulanmıştır.³⁹⁶ Ermeni ayrılıkçı hareketlerinde misyonerlik çalışmaları oldukça etkili olmuştur. Çünkü bu faaliyetler her iki tarafın da karşılıklı çıkarlarına hizmet etmektedir. Amerika ticarî ve siyasî nüfûz sağlarken Ermeniler de milli bilinç ve kendi kaderlerini kendilerini belirleme amacı gütmektedirler. Misyoner okullarında Ermeni tarih ve kültürü üzerine dersler verilerek bağımsızlık duyguları uyandırılmaya çalışılmaktadır.³⁹⁷ Derslerde kendilerine Ermenistan coğrafyası, yüceleştirilmiş edebiyatı ve efsaneleştirilmiş tarihleri öğretilmektedir.³⁹⁸ Bu okullar zaman içinde birer ayrılıkçı Ermeni üssü haline gelmiştir. Ermeni din adamları ile birlikte çalışan Amerikalı misyonerler Türk ve Müslüman düşmanı Ermeniler yetiştirmişlerdir. Ermenileri bu okullara çekebilmek için alışılmış uygulamaların dışında davranışlar örneğin kahve ve sigara ikramı ve görkemli okul açılışları yapmışlardır.³⁹⁹ Misyonerler, Türk topraklarında o kadar hür hareket etmişlerdir ki Cizvit papazı Emile Langard, Türkiye'deki rahatlıklarını anlatırken Hıristiyan ülke idarecilerine şöyle sitem etmiştir “gönül isterdi ki Katolikler Osmanlı padişahının ülkesinde olduğu gibi Hollanda'da da rahat etsinler.”⁴⁰⁰

³⁹⁴ Tahsin Fendoğlu. (2002). Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti. *Türkler*. c.14, Ankara, s.193.

³⁹⁵ Fendoğlu, a.g.m. , s.194.

³⁹⁶ Emine Dineç. (2009). Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Yeri. *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi 2. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Hazırlayanlar: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Erciyes Üniv. Yay. Kayseri, s.34.

³⁹⁷ Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, s.131.

³⁹⁸ Öke, a.g.e., ss.121-122.

³⁹⁹ Neşe Tozkoparan. (2009). Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Yeri. *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi 2. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Hazırlayanlar: Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Erciyes Üniv. Yay. Kayseri, s.388.

⁴⁰⁰ Necdet, Sevinç. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri Okullar, Kiliseler ve Yardım Kuruluşları*. Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, s.241.

Azınlık okullarının denetimi uzun yıllar ihmâl edilmiştir. Bu duruma, devletin eğitim konusunu görevleri arasında görmeyişinden kaynaklanan bir sorumsuzluk veya bu okulların faaliyetlerinin dikkat çekici bir hal alana kadar önemsenmeyişi sebep olmuştur. 1838’li yıllarda eğitimle ilgili olarak düzenlenmiş raporlarda, teftiş konusuna yer verilmiş fakat bu teftiş sadece Islahat Fermanı’nda yer alan hükümlere göre öğretmenlerin tayin ve tespitinde öğretmenlerin yeterlilikleri konusunda denetleme yapılmıştır.⁴⁰¹ İstanbul dışındaki okulların denetiminde Mekâtib-i Umumiye Nezareti bünyesinde kurulan ve İstanbul’daki okulları denetlemekle görevlendirilmiş Mekâtib-i Sıbyan Muinlerinden yararlanılmıştır. Ancak bu denetleme amacı doğrudan azınlık okullarına yönelik değildir.⁴⁰² Yabancı kullarının öğretim faaliyetlerinin, öğretmenlerinin, derslerinin kontrol edilememesinin bir başka sebebi de okulların kapitülasyonlardan yararlanan devletlerce açılmış veya himaye ediliyor olmasıdır. Kapitülasyonlar sayesinde yabancılar çok özel haklara sahiptiler. Bu hakları bilen Robert Koleji müdürü Cyrus Hamlin, Amerikan elçisi Edward Joy Morris’e okulun hakları fazlasıyla korunamadığı gerekçesiyle Amerikan hükûmetine şikâyet etmiştir.⁴⁰³

Azınlık okullarının olduğu gibi yabancı okulların da devlet tarafından denetlenmesi uygulaması ilk defa 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile başlamıştır. 1869 yılında ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi yalnızca azınlık ve yabancıların eğitim faaliyetleriyle ilgili hükümler getirmemiş aynı zamanda Türk eğitim sistemi açısından da oldukça kapsamlı düzenlemeler getirmiştir.⁴⁰⁴ Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi’nin çıkartılış sebebi 7 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi Hakkında Mazbata’da şöyle ifade edilmiştir: “Nizamnâme-i mezkûrun ahkâm-ı esasîyesi evvela tahsil-i ilm-i marifet için mecburiyet kaidesinin vaz’ı; saniyen mekatib-i umumiyenin aksam ve derecat-i muhtelifeye taksimi; salisen, usul-ı talimin tertip ve tanzimi; rabian, heyet-i talimiyenin tezyid-i malumat ve itibarını ve terfih-i halini mucib olacak vesailin tetmini; hamisen, maarif idare-i merkeziyesinin tensik ve tanzimiyle vilayatta dahi şubat-ı mukteziyenin teşkili; sadisen, talebenin şevk ve gayretini calip bazı kavaid-i

⁴⁰¹ Vahapoğlu, a.g.e., s.71.

⁴⁰² Vahapoğlu, a.g.e., s.72.

⁴⁰³ Vahapoğlu, a.g.e., s.81.

⁴⁰⁴ Ertuğrul, a.g.e., s.97.

imtihanienin vaz ile meratib-i muhtelif-i tahsilin istihkakını tayin için rüus itası usulünün ihdası; sabian, tesisat-ı ilmiyenin teksir ve tamimi.”⁴⁰⁵

Yukarıdaki mazbataya göre nizamnâmenin çıkarılış sebeplerini şöyle sıralayabilmek mümkündür:

1. Öğretimin zorunlu hale getirilmesi,
2. Okulların derecelendirilmesi,
3. Öğretimin düzenlenmesi,
4. Öğretim kadrosunun bilgisinin ve saygınlığının arttırılması, iyi hayat şartlarının sağlanması,
5. Vilayet maarif meclislerinin oluşturulması,
6. Öğrenciyi teşvik edici sınav kurallarının ve diploma usulünün kabul edilmesi,
7. İlmi kuruluşların tamamlanması, çoğaltılması ve yaygınlaştırılması,
8. Üç kısma ayrılan okulların nerelerde ve ne şartlarda açılacağını belirtilmesi

Çıkarılan nizamnâmenin işlerliğini sağlamak ve genel denetim vazifesini yerine getirmek için İstanbul’da Büyük Maarif Meclisi kurulması kararlaştırılmıştır. Büyük Maarif Meclisi, Daire-i Milliye ile Daire-i İdare olmak üzere iki ayrı alt birimden oluşmaktadır.⁴⁰⁶ Büyük Maarif Meclisi üyeleri arasında Osmanlı Devleti’nde mevcut olan dinî toplulukların liderleri de olacaktır. Bu organ “Meclis-i Kebir-i Maarif” adıyla Osmanlının son dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Büyük Maarif Meclisi üyeleri içindeki azınlıkların dinî liderleri hiçbir zaman boş durmamışlar ve Osmanlı eğitimini baltalamak için ellerinden geleni yapmışlardır.⁴⁰⁷ Büyük Maarif Meclisi’nin görevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Maarif Nezareti’nden alacağı emir ve talimatları yerine getirmek,
2. Maarif Nizamnâmesi hükümlerine uyulmasını sağlamak,
3. Okullar için gönderilen tahsisatı ve halktan toplanacak yardımı muhafaza etmek ve gerektiği şekilde sarfına dikkat etmek,
4. Vilâyetteki okul, kütüphane ve matbaa gibi kuruluşları denetim altında bulundurmak,
5. Okulların teftişi ile ilgilenmek,
6. Vilâyetin eğitim öğretim açısından durumunu bir raporla bildirmek ve alınması gereken önlemleri raporda belirtmek,

⁴⁰⁵ Haydaroglu, a.g.e., s.25.

⁴⁰⁶ Osman Tüzün. (1987). *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin Azınlık ve Yabancılarla İlgili Düzenlemeleri*. Elit Matbaası, İstanbul, s.96.

⁴⁰⁷ Ertugrul, a.g.e., s.97.

7. Öğretmen seçimini veya tayinini yapmak,
8. Sınavları yaptırmak ve diploma vermektir.

Büyük Maarif Meclisi'nin bir alt birimi olan Daire-i İlmiye kitap, program ve araştırma işlerini yürütmekte, yarısı gayrı Müslimlerden oluşmuş olan Daire-i İdare ise Osmanlı eğitimini ilgilendiren her türlü idari işlerin merkezden takibini yapmaktadır.⁴⁰⁸ Her vilâyet merkezinde açılacak olan maarif meclislerinin başkanı maarif müdürüdür. Bu meclislerde oluşturulacak heyetlerde ihtiyaca göre biri Müslüman diğeri gayrı Müslim iki yardımcı, sayıları 4 ile 10 arasında değişen ve eşit oranda Müslüman ve Gayr-ı Müslimlerin oluşturduğu üyeler ile bir kâtip, bir muhasebeci ve bir de sandık emini bulunmaktadır. Ayrıca vilayetlerde bir Müslim bir de Gayr-ı Müslim olmak üzere iki de müfettişin bulunması sağlanmıştır. Böylece meclislerde nüfus oranına bakılmaksızın Müslim ve Gayr-ı Müslim arasında tam bir denge sağlanmıştır.⁴⁰⁹ Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile okullar iki ana bölüme ayrılmıştır. Devlet, kendi okullarının her türlü sorumluluğunu üstlenirken, fert ve cemaate ait okulların kurulup gözetilmesi kurucularına bırakılmış, sadece denetleme görevi devlet üzerine alınmıştır. Nizamnâmede, her mahalle ve köyde gerekli olduğu hallerde en az bir sıbyan okulu (ilkokul) olması istenerek Müslüman ve gayrı Müslim çocukların gidecekleri okulların ayrı olması gerektiği ifade edilmiştir.⁴¹⁰

Nizamnâme ile okul açılması için 3 adet şart konulmuştur.

1. Öğretmenlerin merkezde Maarif Nezareti'nden, taşrada ise mahalli maarif idarelerinden aldıkları birer diplomaları olmalıdır.
2. Okutturulacak kitaplar listesinin ve ders programı çizelgelerinin Maarif Nezareti'nden veya mahalli maarif idarelerinden, taşrada ise vilayet maarif idaresiyle vali tarafından onayı gerekmektedir.
3. Maarif Nezareti'nden ruhsat alınmalıdır.⁴¹¹

Amerikalılar özellikle 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin yayınlanmasıyla okulların faaliyetlerine devam edebilmeleri için ruhsat almaları yükümlülüğünden sonra istedikleri rahat ortamı bulamamışlardır. Önceleri ruhsatsız ve izinsiz olarak rahatça açtıkları ve faaliyetlerini sürdürdükleri okullara nizamnamenin yayınlanmasından sonra ruhsat alma zorunluluğu ortaya çıkınca huzursuzluklarını resmi kanallar yoluyla Osmanlı hükümetine bildirmişler ve

⁴⁰⁸ Tüzün, a.g.e., s.101.

⁴⁰⁹ Ertuğrul, a.g.e., s.98.

⁴¹⁰ Tüzün, a.g.e., s.102

⁴¹¹ Haydaroglu, a.g.e., s.29.

hükümetten ayrıcalık istemişlerdir.⁴¹² Amerikan misyonerleri okul açma konusunda müşkülata düştüklerini, oysa bu müesseselerin Osmanlı padişahına sadık bir şekilde faaliyetlerini sürdürdükleri çalışanlar arasında herhangi bir fesada yol açacak kimsenin bulunmadığını belirtilmiş, Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkinin devamı için Amerika Başkanı tarafından gönderilen ve çekilen müşkülâtın kalkacağına inandıklarını belirten bir beyannâme gönderdiklerini belirtmişlerdir. Beyannamede Fransa mektebine tanınan müsaadenin Protestan tıp okuluna da tanınması, tanınmaması için bir sebep olmadığı, çünkü iki okul arasında bir fark olmadığı dolayısıyla diğer devletlere tanınan hakların Amerika devleti için de geçerli olmasının gerekli olduğu belirtilmiştir.⁴¹³

Amerikan misyonerleri tarafından 400'ü aşkın Amerikan müessesesine ruhsat almak için elçilik tarafından Maarif Nezareti'ne başvurulmuştur. Gönderilen izin talebine onay verilmemesi üzerine Amerikan misyonerleri 10 Amerikan okuluna ruhsat istediklerini bildirmişlerdir.⁴¹⁴ Bu 10 Amerikan müessesenin kurulacağı yerler şuralardır.

1. Kayseri ve Talas'taki erkek ve kız okullarına mahsus bahçe okulu, hastane, misyoner ikamet haneleri ve eczane,
2. Tarsus Koleji,
3. Selanik'te mabet, misyoner ikamet haneleri ve müştemilatı,
4. Van'da erkek ve kız mektepleri, yetimhane, hastane, misyoner ikamet haneleri ve müştemilatı,
5. Selanik'te sanayi ve ziraat mektebi,
6. İzmir'de erkek ve kız mektebi,
7. Adana'da misyoner ikamet ve kız mektebi,
8. Sivas'ta erkek ve kız mektepleri, mabet ve misyoner ikamet haneleri,
9. Maraş'ta kız koleji, ilahiyat mektebi ve misyoner ikamet haneleri,
10. Beyrut koleji ve müştemilatı⁴¹⁵

400 gibi bir sayıdan 10 müesseseye inilmiş olmasında politik ince bir hesap bulunmaktadır. Bu 10 maddede belirtilen kurumların niteliklerine ve faaliyetlerine

⁴¹² Haydaroğlu, a.g.m., s.635.

⁴¹³ Erol Kırşehirlioğlu. (1993). *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*. Bedir Yayınları, İstanbul, ss.155-158.

⁴¹⁴ Haydaroğlu, a.g.m., s.638.

⁴¹⁵ Sevinç, a.g.e., s.244.

bakıldığında çok yönlü faaliyetler veren bir değil birden fazla kuruluşun açılmak istendiği görülmektedir. Bu müesseselerin de misyoner amaçlarının sağlanması için yeterli desteği sağlayacak önemli istasyonlar durumunda olduğu, diğerleri olmasa da bunların istenilen hizmeti verebilecek kurumlar olduğu açıktır.

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile rüştiyeler konusunda da birtakım düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre bir yerleşim biriminde yaşayanların sayısı 500 haneyi geçerse rüştiye açılmasına izin verilmiştir. Bu nüfus Müslüman ise yalnızca Müslümanlara, Gayrı-ı Müslim ise yalnızca Gayr-ı Müslimlere uygulanacaktır. Nüfusun karışık olması halinde hane sayısı yüz civarında olanlara okul açma izni verilecektir.⁴¹⁶ Azınlık okullarının ders programları incelendiğinde dini ihtiyaçlara cevap veren masumane ahlaki bir eğitim yuvaları olmadıkları aksine çevreye uyum sağlamak ve siyasi bir misyonu yerine getirmek için öğretim yaptıkları görülmektedir.⁴¹⁷ İlan edilen Maarif Nizamnâmesi'ne göre okulda okutulacak kitapların bir listesi resmi makamlara verilmek zorundadır. Ayrıca bu kitapların konuları, hangi sınıfta okutulacağı ve nerede basıldığı da belirtilmek zorundadır.⁴¹⁸ Her okul tarafından böyle listeler gönderilmesine rağmen uygun olmayan kitapların okutulmasına devam edilmiştir. Bunun önüne geçmek isteyen Osmanlı Devleti, 1895 yılında tüm yabancı devlet elçiliklerine ve misyoner teşkilatlarına her türlü basılı materyallerin gümrüklerde kontrol edileceğini duyurmuştur.⁴¹⁹ Bu sıkı denetimlere rağmen kitap seçiminde okul müdürlerinin serbest bırakılmış olması istenilen kontrolü sağlayamamıştır. Kitapların yurtdışında basılarak gönderilmesi de kontrolü oldukça zorlaştırmıştır.⁴²⁰

Okul açmak için ruhsat almada zorlukların yaşanması sebebiyle misyonerler bu konuda kendilerine kolaylık sağlamanın yollarını aramışlardır. Örneğin okul açma ruhsatlarının bölgesel olarak Maarif Müdürlükleri'nden alınabiliyor olması nedeniyle aldıkları bir ruhsatı, daha sonra aynı bölgede açılacak yeni okullar için de kullanmışlardır.⁴²¹ Mersin'de Protestan Amerikan Mektebi ruhsatsız bir şekilde eğitim ve öğretim yapmaktadır. Yapılan soruşturmada Mersin'de açılan Protestan Amerikan Mektebi yöneticilerinin ruhsatnameyi kısmen doldurmuş oldukları

⁴¹⁶ Tüzün, a.g.e., s.62.

⁴¹⁷ Sevinç, a.g.e., s.192.

⁴¹⁸ Ertuğrul, a.g.e., s.142.

⁴¹⁹ Haydaroglu, a.g.e., s.70.

⁴²⁰ Ertuğrul, a.g.e., s.142.

⁴²¹ Dingec, a.g.m., s.35.

görülmüştür. Yöneticiler “neden ruhsat alınması için başvurulmadı” sorusuna çeşitli bahanelerle cevap vermişlerdir.⁴²²

Denetimler konusunda Osmanlı Devleti’nin yararlandığı dört rapor çok önemlidir. Bunlardan ilki, Osmanlı Devleti’nin isteği üzerine 1891 tarihinde Maarif Nazırı Ahmed Zühtü Paşa tarafından, ikincisi 1892’de Mihran Boyacıyan tarafından, üçüncüsü yine Osmanlı Devleti’nin isteği üzerine 1894’te Ahmed Zühtü Paşa tarafından, dördüncüsü ise 1898’de Şakir Paşa tarafından hazırlanan raporlardır. Ahmed Zühtü Paşa 1891 tarihli raporunda daha çok, konunun bu boyutlara ulaşmasındaki etkenleri sıralamıştır.⁴²³ Raporun ilk bölümünde Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa yabancıların Osmanlı ülkesinde okullar kurmaları ve idare etmeleri için kendilerine devletçe bir imtiyaz verilmiş olduğuna dair eski ve yeni antlaşmalara rastlanmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte bu okulların ruhsatlı ve ruhsatsız ne şekilde çalıştırıldığını izah etmiştir.⁴²⁴ Ahmed Zühtü Paşa’nın raporuna göre Gayr-ı Müslim tebaadan olan milletler kendi okulları vasıtasıyla birçok faaliyetler yapmaktadırlar. Hristiyanlık kavramı adı altında toplanarak, Hristiyanlık dininin gereklerine uygun faaliyetler sürdürüyor görünseler de hakikat böyle değildir. Bunlar bu maske altında kendi milletlerini güçlendirmek ve diğer Gayr-ı Müslim milletlerden ve İslam ahalisinden daha güçlü olmak istemektedirler. Bunun için Hristiyan yabancı devletler, kurdukları okullarda bu düşüncede insanlar yetiştirmek istemişlerdir. Yabancı devletler de kendi siyasi ekonomik emelleri için Osmanlı topraklarındaki azınlık okullarına teşvikte bulunmuşlar sonuçta da birçok zararlı faaliyetler içinde ortaya çıkmışlardır.⁴²⁵ 1892 tarihli Mihran Boyacıyan’ın raporu 2 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vilayetteki Fransızların politikası, İngiliz rekabeti, Alman mücadelesi, Cizvitlerin Beyrut’taki çalışmaları bu faaliyetlerin olumsuz etkileri incelenmekte ve alınması gerekli tedbirler belirtilmektedir. İkinci bölümde ise Beyrut’taki yabancı okullar tek tek ele alınmış ve haklarında bilgi verilmiştir.⁴²⁶

⁴²² Haydaroğlu, a.g.e., ss.34-35.

⁴²³ Haydaroğlu, a.g.e., s.36.

⁴²⁴ Şişman, a.g.m., s.175.

⁴²⁵ Şişman, a.g.m., s.176.

⁴²⁶ Haydaroğlu, a.g.e., s.35.

Ahmed Zühtü Paşa'nın 1894'de padişaha sunduğu raporda 398 Amerikan okulundan 341'inin ruhsatsız olduğu belirtilmiştir.⁴²⁷ Ahmed Zühtü Paşa'nın yazdığı ikinci raporda önerilen tedbirler şunlardır.

1. Yabancı fesatlarına ve tahriklerine engel olmak için Gayr-ı Müslim kasaba ve köylerindeki okullarda yabancı öğretmenlerin bulundurulmaması,
2. Yabancı devletlerin okul açacakları yerlerde yabancı uyruklu öğrenci olmadığı takdirde okulun açılmasına ruhsat verilmemesi,
3. Tebaa-i Osmaniye evladının bu okullara gönderilmemesi,
4. Gayrı Müslimlerin okullarında Osmanlı dilinin zorunlu tutulması,
5. Teftiş işlemlerinin sık yapılması,
6. Maarif bütçelerinin arttırılması⁴²⁸

Ahmed Zühtü Paşa'nın Sultan II. Abdülhamit'e sunduğu raporda 4049'u ruhsatsız olmak üzere toplam 4547 azınlık okulundan bahsedilirken, bu rakam 1897'de 6739'a fırlamıştır. Bu okulların 5982'si iptidaiye, 687'si rüştiye, 70'i de idadiyedir. 4450'si Rumlar'a, 922'si Ermeniler'e, 331'i Yahudiler'e ve 697'si Bulgarlar'a ait olan bu okullarda toplam 10.883 öğretmen, 404.168 genci ve çocuğu Türkiye ve Türkler aleyhinde kışkırtmışlardır.⁴²⁹

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi çıkmadan önce sadece bir izinle okul açılabilmektedir. Nizamnâmeden sonra okul açmak için ilk ve tek şart olarak ruhsat alma zorunluluğu getirilmiştir. Bunun için önce okul açmak isteyen kişi ya da kurumlar müracaat edecektir. Bu müracaat Maarif Nizamnâmesi'ne göre merkezde Maarif Nezareti'ne, taşra da ise yerel maarif idarelerine yapılacaktır.⁴³⁰

Ruhsat alınması için öncelikle okul yapılacak arsa hakkında bir kısım araştırmalar yapılmalıdır. Açıklığa kavuşturulması gerekli konular şunlardır.

1. Bu arsanın kime ait olduğu,
2. Arsanın boyutları,
3. Arsanın yeri,
4. Arsanın cinsi, yani mülk mü, vakıf arazisi mi ya da arazi-i emiriyyeden mi olduğu,
5. Vakıf arazisi ise mukaata-i zemine bağlanıp bağlanmadığı,
6. Arazi-i emiriyyeden ise bedel-i öşre bağlanıp bağlanmadığı,

⁴²⁷ Sevinç, a.g.e., s.244.

⁴²⁸ Haydaroğlu, a.g.e., s.38.

⁴²⁹ Sevinç, a.g.e., s.253.

⁴³⁰ Haydaroğlu, a.g.e., s.42.

7. Yapılacak binanın masraflarının inşaat ya da okulun devamı için gerekli masrafların kim ya da kimler tarafından karşılanacağı,
8. Binanın kullanım ve sağlık açısından durumunun ne olduğu,
9. Binanın boyutları,
10. Okulun kurucusu ve öğretim kadrosu hakkında güvenlik soruşturması yapılması,
11. Yönetici ve öğretim kadrosu ile ilgili bilgileri içeren listelerin hazırlanması,
12. Okulun derecesi,
13. Okul açılacak yerde Gayr-ı Müslim tebaanın nüfusu,
14. Okutulacak kitapların listesi⁴³¹

Bütün bu ileri sürülen şartlara rağmen bu şartlara pek uyulmamıştır. İstenen belgeler tam olarak verilmek şöyle dursun, önce okul açılmış sonra emrivaki ile ruhsat alınmak istenmiştir.

Tanzimat ve Islahat Fermanı'yla azınlık ve yabancı okulların elde etmiş oldukları haklar sonucunda, kontrolsüz bir şekilde artan faaliyetlerin, Osmanlı Devleti açısından olumsuz etkilerinin önüne geçilmesi ve belli bir disipline sokulmasında Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin belli bir rolü olmuştur. Fakat uygulamada bu nizamnamenin azınlık okullarını ve yabancı okulları kontrol altına aldığı söylenememektedir.⁴³² Okul arsasından binasına, öğretim kadrosuna, oluşturulacak kitaplara, ders programlarına öğrencilere ve hatta masraflarına kadar her türlü bilgi elde edilmiştir. Bütün bunlara rağmen amaçlanan hedefler pratikte tam olarak uygulanamamıştır.⁴³³ Bu tedbirler yabancı okullarda sürdürülen zararlı faaliyetlerin önünü kesmeye başlayınca “masumane çalışmalarımız engelleniyor” diye propaganda yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca yabancı okullar kendi ülkelerinde okutulan ders programlarını, kitapları aynen okutmaya, Türkler aleyhinde telkinde bulunmaya, Türk çocuklarını ayinlere götürmeye ve okullara müfettişleri sokmamaya devam etmişlerdir. Buna karşılık devlet, bu okullara Türk çocuklarının gitmesini yasaklamaktan başka fazla bir şey yapamamışlardır.⁴³⁴

Nizamnâme yayınlandıktan tam 17 yıl sonra 1886'da öngörülen tedbirlerin uygulanabilmesi için Milel-i Gayrimüslime ve Mekatib-i Ecnebiye Müfettişliği

⁴³¹ Haydaroğlu, a.g.e., s.43.

⁴³² Ertuğrul, a.g.e., s.100.

⁴³³ Ertuğrul, a.g.e., ss.140-141.

⁴³⁴ Ertuğrul, a.g.e., ss.213-214.

kurulmuştur.⁴³⁵ 1888’de hükümetten izin alınmadan açılan bazı misyoner okulları kapatılmıştır.⁴³⁶ Gerek Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu siyasi, iktisadi, askeri durum, gerekse Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti’ne yönelik politikaları ve diplomatik baskıları sonucu bu yabancı müesseselerin zararlı faaliyetlerinin önüne geçmek mümkün olmamıştır.⁴³⁷ 1900’lere kadar bir fermana bağlı veya fermansız olarak faaliyette bulunan yabancı okullar 1901 tarihli bir antlaşma ile yeniden tanınmış hatta tamir edilmelerine, genişletilmesine veya yeniden yapılmalarına izin verilmiştir.⁴³⁸ Yoğun dış baskılar sebebiyle Osmanlı Devleti 1901 yılında ruhsatsız da olsa bir önceki yıla kadar faaliyet gösteren okulları tanımış ve yenilerine izin verilmiştir.⁴³⁹ 1914’te “İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası Üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname” ile özellikle yabancı okullar denetim altına alınmaya çalışılmıştır.⁴⁴⁰ 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin kararın alınması üzerine, Osmanlı Devleti o güne kadar birçok zararını gördüğü faaliyetlerin önüne geçebilmek amacıyla yeni bir takım düzenlemeler yapılmıştır.⁴⁴¹ 1914 Ekim’inde kapitülasyonların ilgası sebebiyle yayınlanan yönetmeliğin Müessesat-ı Mezhebiye ve Tedrisiye ve Mekatib ve Emek-in-i Sıhhiye’ye mahsus kısmında şu maddeler yer almaktaydı.⁴⁴²

1. Yabancılar İrade-i Seniye ile Türkiye’de okul açabilirler; ancak önce Maarif Nezareti’ne başvuracaklardır ve nezarethane bunları gerekçe göstermeden red edebilecektir,
2. Elllerinde ferman bulunduran yabancı okullar, fermanlarını iki ay içinde Maarif Nezareti’ne kaydettireceklerdir. Nezarete kaydolun fermanlar ruhsatname yerine geçmez, ruhsatlı olmayan yabancı okullar 2 ay içinde Nezaretten ruhsat isteyeceklerdir.
3. Okul hizmetini parasız yapan kurumlardan emlak vergisi alınmayacaktır.
4. Hristiyan din adamlarını yetiştiren okulların binaları vergiye tabiidir.
5. Bütün okullar, istisnasız belediye rüsumuna tabiidirler.

⁴³⁵ Sevinç, a.g.e., s.243.

⁴³⁶ İlhan Tekeli. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans.*, c.3. , İstanbul, s.655.

⁴³⁷ Şişman, a.g.m., s.178.

⁴³⁸ Sevinç, a.g.e., s.243.

⁴³⁹ Turan, a.g.m., s.206.

⁴⁴⁰ Şişman, a.g.m., s.178.

⁴⁴¹ Vahapoğlu, a.g.e., s.94.

⁴⁴² Sevinç, a.g.e., s.245.

6. Bütün yabancı okullar 2 ay içinde Nezarete birer sorumlu müdür bildireceklerdir,
7. Şimdiden sonra yabancı öğretim cemiyetleriyle mezhep ve hayır kurumlarının okul kurmaları yasaktır.

Fermanlı ve ruhsatlı bütün yabancı okullar şu hükümlere bağlı kalacaklardır.

1. Türkçe, Türkiye Tarihi ve coğrafya dersleri Türkçe olarak okutulacaktır. Okulun programı Nezarete verilecek, Nezaret bu programa göre okulun derecesini belirleyecek ve diplomalarını geçerli sayacaktır.
2. Yabancı okullarda ve azınlık okullarında okutulan kitapların künyesi ve birer nüshası Nezarete sunulacaktır.
3. Okulun mensup olduğu din ve mezhebin o dinden olmayan çocuklara telkin edilmesi ve öğrencilerin dua ve ayinlerde bulunması yasaklanmıştır.
4. Sınıf sınavlarına Maarif Nezareti'nden memurlar gönderilecektir.
5. Türkçe öğretmenleri Maarif Nezareti'nden ehliyetnameli olacaklardır. Bu okullardaki memurların listesi bildirilecek, diplomalar ve ehliyetnameler Nezarete gönderilecektir.
6. Eğitim ve sağlık müfettişleri her zaman kabul edilecek, istedikleri tüm bilgiler verilecektir. Bu kararlara uymayan okullar kapatılacaktır.⁴⁴³

1915 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti bu konuya çok ciddi el atarak Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'ni çıkarmıştır.⁴⁴⁴ Bu talimatnamenin önemli maddeleri şunlardır.

1. Mekatib-i hususiye, mesarif-i efrad tarafından ve hükümetçe tanınmış Türk cemaat ve cemiyet ve şirketler canibinden tenim olunarak açılan mekteplerdir. Bir veya birkaç fen ve lisan veya san'at tahsiline mahsus olarak bu veçhile açılan dershaneler dahi mekatip-i hususiyeden ma'duttur.
2. Ecnebi cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvazaa tarikiyle mektep açmaları memnudur.
3. Hükümetçe tanınmış, Türkiyeli cemaatler tarafından açılan mektepler, cemaate mensup nüfusun sakin bulundukları mahalle veya karyeler dâhilinde olmakla beraber vüs'at ve gürültüleri mevcut sair mekatib ile diğer cemaat mabedinden işidilmeyecek derecede uzak bulunmak meşruttur.

⁴⁴³ Mustafa Ergün. (1997). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ocak Yayınları, Ankara, s.120.

⁴⁴⁴ Ertuğrul, a.g.e., s.145.

4. Tabaa-i ecnebiyeden olan efrad mektep açabilmek için mektep açacakları mahallerde devlet-i metbuaları tabasından mektebe ihtiyaç gösterecek raddede nüfus mevcut olmak ve o devletlerin memalikinde Türk tebaasının mektep açmasına müsaade usulü cari bulunmak meşrut olacak ve mektep binaları dahi üçüncü maddede münderiç kuyudata tabi bulunacaktır.
5. Ana mekteplerinden maada zükur ve inas için muhtelit mekatib-i eliyle açılmaz. Müsavi derecede inas mektebi bulunmayan yerlerde adat-ı milliyeleri müsait olmayan talimat kabul olunmamak şartıyla mekatib-i muhtelif de açılabilir.
6. Lisan-ı resmiden gayrı lisanla icray-ı tedrisat olunacak mekatib-i hususiyede Türkçenin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburidir. Türkçe, sınıf-ı ibtidaiyede haftada dört saatten ve sınıf-ı taliye ve aliyyede iki saatten dü olmayacaktır.
7. Türkiyeli efrad ve cemaat ve cemiyet ve şirketler tarafından açılan mekatib-i hususiyede Maarif Vekâleti'nden ruhsat istihsal olunmadıkça ecnebi müdür ve müdire, muallim ve muallime ile muavini ve muavine istihdam olunamaz.
8. Mekatib-i hususiye, kaim bulundukları mahallerin en büyük mülkiye memurları ve maarif müdür ve müfettişleriyle sıhhiye müfettişlerinin nezaret ve teftişine tabidir. İbtidai derecesinde bulunanlar bunlardan başka Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu'nda gösterilen sair memurin, il mecalisin azası tarafından dahi teftiş olunur.⁴⁴⁵

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile Osmanlı Devleti'nin azınlık ve yabancı okullarının denetim altına alınmasıyla genel anlamda yapılmak istenenler şunlardır.

1. Osmanlı eğitiminde yeni bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır.
2. İdari yapılaşma yanında, öğretim programlarında da beraberliğe gidişi amaçlayan ilk adımlar atılmıştır.
3. Öğretim mecburiyeti konulmuş, derecelendirmeyeyle birlikte öğretim kadrosunu ıslah etme çalışmaları başlatılmıştır.
4. Taşra teşkilatlanmasının tamamlanması amaçlanmış, taşrada Maarif Meclisleri kurulmuştur.

⁴⁴⁵ Vahapoğlu, a.g.e., ss.94-95.

5. Öğretim hayatı içinde öğrenci-okul ilişkisini düzenleyecek kurallar oluşturulmuştur.
6. İlmi kuruluşların, kuruluş amaçlarına uygun teşkilatlanma ve yaygın hale getirilmesi çalışmaları başlatılmıştır.
7. Öğretim kurumlarının açılış, öğretim kadrosu, öğretim programları, ders kitapları, denetlenmesi gibi konular açık şekilde dile getirilmiştir.⁴⁴⁶

Mekatib-i Umumiye Talimatnâmesi'nde yer alan Türk öğretmenlerin Türkçe, Türkiye tarihi ve coğrafyası derslerini Türkçe olarak okutma mecburiyeti ile devlet, okulların yönetiminde, ders tespitinde, öğretmen tayininde söz sahibi olmaya başlamıştır. Buna rağmen yabancı okulların yönetimi papaz veya rahibe heyetlerin elinden kurtarılamamıştır. Misyoner okulu hüviyetini terk etmeyen bu okullar Müslüman Türk öğrencilerini de dini ayinlerine katılmaya mecbur tutmuştur.⁴⁴⁷ Uzun yıllar Türk politik hayatında etkili olan Kasım Gülek'in Robert Koleji'ndeki hatırası bu konuda oldukça dikkat çekicidir. Gülek "Amerikan Koleji o vakit misyoner mektebiydi. Her gün İncil okuturlardı, kiliseye götürürlerdi. Biz Müslüman insanız, ben isyan ederdim"⁴⁴⁸ sözü o dönemde Robert Kolejin bir misyoner kolej olduğunu açıkça göstermektedir.

Alınmak istenen bu ve bunun gibi tedbir ve denetimlere rağmen azınlık ve yabancı okullar ülkeyi bir ahtapot gibi sarmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasıyla bir sonuca ulaşamamıştır. Cumhuriyet döneminde yeniden düzenlenen denetim sistemiyle, Türk müfettişlerince yapılan denetime rağmen azınlık okullarında objektif bir denetim yapılamamıştır.⁴⁴⁹

19. yüzyılın ikinci yarısında Ayıntap şehrindeki Gayr-ı Müslim kesimde yaşanan yoğun eğitim öğretim faaliyetleri Müslüman Türk kesimine de kendilerinin de harekete geçmesinin zamanının geldiğini göstermiştir. 1895'te Ayıntap'ta maarif işlerini idare etmek üzere bir Maarif Komisyonu bulunuyordu. Bu komisyon 6 kişiden oluşuyordu. Başkanı kaymakamdı. Ayıntap'ta Müslüman okullarının sayısını ve kalitesini arttırma istekleri sonucunda, devrin kaymakamının da öncülük etmesiyle özel bir Maarif-i Mahalliye idaresi kuruldu ve hemen bir nizamnâme

⁴⁴⁶ Vahapoğlu, a.g.e., s.96.

⁴⁴⁷ Vahapoğlu, a.g.e., s.97.

⁴⁴⁸ Karal, a.g.e., s.377.

⁴⁴⁹ Ertuğrul, a.g.e., s.145.

hazırlanmıştır. Nizamnâme gereğince bir idare heyeti seçilmiştir. İdare heyeti kendi aralarında hazırladıkları bir çalışma programı çerçevesinde harekete geçmişlerdir.⁴⁵⁰

Osmanlı Devletinin tam olarak göremediği ve denetimler konusunda tam anlamıyla etkili olamadığı bu tehlikeye karşı Ayıntaplılar da bazı tedbirler almışlardır. Ayıntaplılar 1895 yılında Maarif-i Mahalliye adı altında Kurtuluş Savaşı'nda Cemiyet-i İslamiye adını alacak olan özel eğitim derneğini kurmuşlardır. 1911'de Maarif-i Mahalliye'ye paralel olarak Özel Antep Öğretim Okulu'nu açan Ayn-ül Maarif Cemiyeti'ni ve Antep Özel Maarif Cemiyeti'ni faaliyete geçirmişlerdir.⁴⁵¹ Bu kuruluş Ayıntap halkı tarafından çok benimsemiş ve desteklenmiştir. Kurban derileri toplandı, zenginler mal ve para bağışında bulundular. Bu cemiyet kısa sürede şehrin en iyi yerlerinde arsalar almıştır. 30 dükkân yaptırmıştır. Bu suretle önemli bir gelir kaynağı elde etmiştir. Yeni açılan birçok okul bu cemiyetin eseridir.⁴⁵²

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde açılan misyoner kuruluşları, devlet tarafından bir dizi denetime tabi tutulmuştur. Fakat bu denetimler yabancılara tanınan ayrıcalıklar nedeniyle tam olarak istenilen neticeleri verememiştir. Bu durum misyoner teşkilatlarının işini kolaylaştırmıştır. Misyonerlik faaliyetleri artarak devam etmiş ülkeyi bir ağ gibi sarmaya devam etmiştir. Batılı büyük devletler tarafından maddi manevi desteklenen misyoner örgütler günümüze kadar gerek gizli, gerek aleni faaliyetlerine devam etmektedirler. Türk toplumunun kültürü medeniyeti üzerinde etkili olarak dini, sosyal, siyasi, ekonomik alanlara nüfuz etmektedirler. Gençler sözde Batıcılık ve ilericilik adına öz benliğinden, kültüründen uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu konuda ne hükümet ne sivil toplum kuruluşları ne de üniversitelerdeki akademisyen ve eğitimli kişiler gereken önemi maalesef verememektedir. Bu konuda yapılan çalışmaların artırılması gerekmektedir. Gençlerimizin bu faaliyetlere karşı uyarılması ve bilinçlendirilmesi öncelikli hedefimiz olmalıdır.

⁴⁵⁰ Şıvgın, a.g.e., s.78.

⁴⁵¹ Gaziantep İl Yıllığı. s.20.

⁴⁵² Şıvgın, a.g.e., s.79.

SONUÇ

Batılı ülkelerin Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetleri hakkında verilen bu bilgilerden sonuç olarak denilebilir ki, çalışma alanları, amaçları ve metotları göz önüne alındığında Osmanlı Devlet'i 19.yüzyılda yoğun ve çok yönlü misyonerlik faaliyetlerine sahne olmuştur. Ülke adeta bir baştan bir başa misyonerler tarafından açılan okullar, sağlık kuruluşları ve dinî kurumlarla donatılmıştır. Yabancı misyoner okulları olarak nitelendirilen bütün bu misyoner kuruluşlar eğitim, sağlık ve din adı altında dini, siyasi propagandalarını yoğun olarak yapmışlardır. Misyonerler kendi dil ve kültürlerini bu kurumlarda azınlıklara öğretmiş ayrıca Fransız İhtilâli sonrasında gelişen milliyetçilik ruhu azınlıklar üzerine aşılarmaya çalışılmıştır.

Son yüzyıllarda Batı karşısında sürekli gerileyen Osmanlı Devleti azınlıklar üzerinde hamilik iddia eden batılı büyük devletlerin baskılarına maruz kalmıştır. Başında güçlü idarecilerin bulunmadığı bu dönemde Osmanlı Devleti olumsuz faaliyetlerle zayıflatılmaya çalışılmıştır. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile azınlıklara tanınan siyasî ve hukukî hakların genişletilmesinden yararlanan misyonerler faaliyetlerini arttırmışlardır. Çeşitli dinî teşkilatlar hem dinlerini yaymak hem de Osmanlı'daki Hıristiyanları devlete karşı kullanmak için Osmanlı topraklarına gelerek yüzlerce okul, hastane ve yetimhane açmışlardır. 19.yüzyılda patlak veren ve devletin dağılmasına yol açan ayaklanmalarda da misyonerlik faaliyetleri ile bu faaliyetlerin tabii bir sonucu olarak kurulan çeşitli seviyelerdeki okul ve kolejlerin payı büyük olmuştur. Misyonerler, söz konusu eğitim faaliyetleri ile azınlıklar üzerinde bu şekilde etkili olurlarken, yabancı okullara devam eden Müslüman Türk unsurları da dinlerinden uzaklaştırma, kültürlerinden koparma ve çoğunlukla Batı hayranı insanlar olarak yetiştirmede etkin rol oynamışlardır. Bundan dolayıdır ki, devletin zayıfladığı dönemlerde azınlıkların ayaklanmaları sonucunda Batılı devletlerin de yardımlarıyla birer bağımsız devlet haline gelmelerinde misyonerlerin bu tür faaliyetlerinin etkisi oldukça büyüktür. Bu dönemde politika ile iç içe olan hatta politikanın emrinde çalışan misyonerler, ait oldukları ülkelerden gördükleri büyük destekler sayesinde dikkate değer başarılar göstermişlerdir. Faaliyet alanlarını köy kasaba gibi ülkenin en ücra köşelerine kadar götüren

misyonerler çalışmalarının sonuçlarını almaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti bu kurumları kapitülasyonlardan dolayı dış devletlerin müdahaleleri yüzünden denetlenemiyordu. Dolayısıyla anılan kurumlarda bir taraftan İslâm ve Türk aleyhtarlığı işlenmiş, diğer taraftan da Türkçe yetersiz olarak verilmiştir. Ayrıca devletin bazı bölgelerindeki eğitim ve öğretim kurumlarının yeterli olmaması misyoner okullarına olan ilgiyi arttırmıştır. 19. Yüzyılın son çeyreğinde nüfusunun yüzde yirmiye yakını Ermeni olan Ayıntab kazası da ayrılıkçı Ermenilerin en büyük destekçileri ve teşvikçileri arasında yer alan misyonerlerin oldukça aktif olduğu Anadolu kentlerinden biri olmuştur. Amerikan misyon merkezlerinden biri olan Merkezi Türkiye Misyonunun merkezi Ayıntap'tır. Bu misyonun ana hedefi Ermeniler olmuştur. Misyonerlerin yoğun ilgi gösterdikleri Merkezi Türkiye Misyonunda eğitim sağlık ve yardım faaliyetleri yapılmıştır. Daha çok Amerikalı misyonerlerin faaliyet gösterdiği bölgede misyonerler Ermeni halkı isyâna yönlendirmek için her türlü vasıtayı kullanmışlardır. Okullarında Ermeni tarihi edebiyatı okutularak milliyetçilik ihtirası aşılanmış, kiliselerde ayrılıkçı vaazlar verilmiştir.

Azınlık okullarının olduğu gibi yabancı okulların da devlet tarafından denetlenmesi uygulaması ilk defa 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile başlamıştır. 1869 yılında ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi yalnızca azınlık ve yabancıların eğitim faaliyetleriyle ilgili hükümler getirmemiş aynı zamanda Türk eğitim sistemi açısından da oldukça kapsamlı düzenlemeler getirmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla azınlık ve yabancı okulların elde etmiş oldukları haklar sonucunda, kontrolsüz bir şekilde artan faaliyetlerin, Osmanlı Devleti açısından olumsuz etkilerinin önüne geçilmesi ve belli bir disipline sokulmasında Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin belli bir rolü olmuştur. Fakat uygulamada bu nizamnamenin azınlık ve yabancı okulları kontrol altına aldığı söylenemez. Alınmak istenen bu ve bunun gibi tedbir ve denetimlere rağmen azınlık ve yabancı okullar ülkeyi bir ahtapot gibi sarmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasıyla da bir sonuca ulaşamamıştır. Cumhuriyet döneminde yeniden düzenlenen denetim sistemiyle, Türk müfettişlerince yapılan denetimlere rağmen azınlık okullarında ve yabancı okullarda objektif bir denetim yapılamamıştır.

KAYNAKLAR

- Açıkses, E. (1999). Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri İle İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler), *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.6, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.192-194.
- Al-Khatib, M. (1977). *İslam Âleminde Misyonerlik Faaliyetleri* Mütercim: Yusuf Uralgiray, Ocak Yay., Ankara, ss.20-22.
- Arda, B. (2010). *Gaziantep Kültür Dergisi*, Yıl.5, S.27, Gaziantep Yayınları, Temmuz, ss.16-20.
- Aytekin, H. (1999). *Antep'te Eğitim Kurumları (19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar)*. Gaziantep. (Editör): Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Kültür Yayınları, No:6, s.187.
- Barlas, U. (1971). *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*.Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, ss.7-69.
- Barlas, U. (1972). *Gaziantep Basın Tarihi*, Gaziantep Kültür Derneği Yay., No:60, İstanbul, ss. 21-25.
- Baytop, T. (2003). *Antep'in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi*. 1. Basım, Ayhan Matbaası, İstanbul, ss.12-42.
- Cevdet Paşa. (1968). *Tezakir*. c.21, Ankara, ss.200-225.
- Çadırcı, M. (1991). Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları. Ankara, ss.250-251.

Dingeç E. (2009). Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Yeri, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi 2. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Hazırlayanlar: M. Hülagü,Ş. Batmaz, G. Alan, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri, ss.34-35.

Erbaş A. (2004). *Hristiyanlık*. İnsan Yayınları, İstanbul, ss.11-47.

Ergün, M. (1997). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ocak Yayınları, Ankara,s.120.

Ertuğrul, H. (2002). *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*. Nesil Yayınları, İstanbul, ss.22-214.

Fendoğlu, T. (2002). Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti, *Türkler*, c.14, Ankara, ss.193-194.

Gaziantep İl Yıllığı. (2002). ss. 20-35.

Gaziantep Rehberi. (2000). s.72.

Göğüş, M.O. (1997). *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep*. Gaziantep Üniversitesi Kültür Yay. Gaziantep, ss.285-299.

Gündüz, Ş. (2004). *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi:43*. Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat, İstanbul, s.355.

Gürün, K. (1983). *Ermeni Dosyası*. T.T.K. Basımevi, Ankara, s.34.

Güzelbey, C. C. (1966). *Gaziantep Şerri Mahkeme Sicilleri*. c.145, Belge Tarihi 1269/1852, ss.37-39.

Güzelbey, C. C. (1966). *Gaziantep Şerri Mahkeme Sicilleri*. c.146, Belge Tarihi Şaban Sonu 1275/1858 Mart, s.38.

- Harman, Ö.F. (2004). *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*:43. Genel Olarak Misyonerlik, İslami İlimler Araştırma Vakfı Ensar Neşriyat, İstanbul, s.28.
- Haydaroglu, İ. P. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*. Ocak Yayınları, Ankara, s.134.
- Johnson B. (2008). *Şifahane Gaziantep’in Amerikan Hastanesi ve Bağlı Tarihi Kurumları Kısa Tarihçesi*. (Çev): Handan Cingi, Ofset Yapımevi, ss.3-55.
- Kırşehirlioğlu, E. (1993). *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*. Bedir Yayınları, İstanbul, ss.155-158.
- Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu’daki Amerika*. İmge Kitapevi, Ankara, ss.117-145.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları*. Arba Yayınları, İstanbul, ss.180-183.
- Kocabaşoğlu, U. (1992). *Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri*. T.T.K. Basımevi, Ankara, s.65.
- Küçükoglu, B. (2003). *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*. Kültür Sanat Yay. İstanbul, s.130.
- Öke, M. K. (2003). *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914-1923*. İrfan Yay. , İstanbul ss.121-122.
- Öke, M. K. (1993). *Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay. , c.12, s.204.
- Öztürk A. , Özgür Y. (2007). *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Türkiye’deki Faaliyetleri (1820-1938)*. Arka Oda Yayınları, Kayseri, ss.11-85.

- Parmaksızoğlu, İ. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (1299-1789)*.Başbakanlık Basımevi, Ankara, ss.59-61.
- Polat, İ. (1988), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme*, Belleten, c.LII, S.203, T.T.K Yayınları, Ankara, ss.627-638.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, Ayıntap Kazası,(1288/1871). s.168.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, Ayıntap Kazası, ,(1324/1906). s.169.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, Ayıntap Kazası, (1313/1895). s.187.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, Ayıntap Kazası, (1317/1899). s.207.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, Ayıntap Kazası, (1318/1900). s.221.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, Ayıntap Kazası, (1322/1904). s.248.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep, Ayıntap Kazası, (1324/1906). s.250
- Sevinç, N. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri Okullar, Kiliseler ve Yardım Kuruluşları*. Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, ss.241-253.
- Sezer A. (1999), Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.5 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.181-183.
- Solmaz, M., H. Yetkin, (1965). *Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz*. Gaziantep Kültür Vakfı Yayınları, Gaziantep, s.55.
- Sonyel, S. (1999), Hristiyan Azınlıkları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.143.

- Sonyel, S. R. (1986), *Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü*, Belleten, c.XLIX, Aralık S.195, T.T.K. Ankara, ss.647-652.
- Şıvgın, H. (1997). *19. Yüzyılda Gaziantep*. Gaziantep Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Ankara, ss.67-79.
- Şişman A. (2002), Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler, *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.173-329.
- Tekeli, İ. (1980). *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*. Ankara, ss.52-53.
- Tekeli, İ. (1980). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. c.3., İstanbul, s.655.
- Tozlu, N. (1991). *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Akça Yayınları, İstanbul, s.45.
- Tozlu, N. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları, *Osmanlı Ansiklopedisi*. c.7. , Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.329-335.
- Tozkoparan, N. (2009). Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Yeri, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler. *Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi 2. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Hazırlayanlar: M. Hülagü, Ş. Batmaz, G. Alan, Erciyes Ü. Yay. Kayseri, s.388.

- Tönük, V. (1945). *Türkiye’de İdare Teşkilatı*, Ankara, ss.111-131. Turan, Ö. (1999), Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.6, Editör: Güler Eren, YeniTürkiye Yayınları, Ankara, ss.204-206.
- Tuzcu A. (1993), *Merzifon’da Ermeni Ayaklanmaları*, Belleten, c.LVII. , T.T.K. S.220, Aralık, Ankara, ss.796-797.
- Tüzün, O. (1987). *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin Azınlık ve Yabancılarla İlgili Düzenlemeleri*. Elit Matbaası, İstanbul, ss.96-102.
- Vahapoğlu, H. (1992). *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. Boğaziçi Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, ss.18-97.
- Yetkin, H. (1986). *Gaziantep Tarihi ve Davaları*. Gaziantep kültür Vakfı Yayınları Gaziantep, s.3

EKLER

EK 1.

Resim 1: Antepli Katolik Ermeni Çocuklar

EK 2.

Resim 2: Antep Merkezi Türkiye Koleji (Aintap Central Turkey College)

EK 3.

Resim 3: Antep Amerikan Hastanesi (2011)

EK 4

۱۸۷

{ عینتاب قزاسنک نفوس جدولی }

نفوس ادارہ سی قیوداتندن چیقاریلان عینتاب قزاسنک
نفوس جدولی

یکون	ذکور	اناث
۶۸۰۱۳	۳۴۵۶۸	۳۳۴۴۵ اسلام
۰۰۳۲۹	۰۰۱۷۰	۰۰۱۵۹ ارمنی قتولک
۱۱۵۳۳	۰۶۰۱۹	۰۵۵۱۴ ارمنی
۰۳۵۲۸	۰۱۸۰۵	۰۱۷۲۳ پروتستان
۰۰۷۳۲	۰۰۳۷۲	۰۰۳۶۰ یہودی
۸۴۱۳۵	۴۲۹۳۴	۴۱۲۰۱ یکون

کچن سنہ ظرفندہ وقوعبولان تولدات ووفیات و مناکحات ایستاتستیق

تولدات	وفیات	مناکحات
۳۰۰۴	۲۰۶۵	۴۰۳

EK 5

{ ۲۲۲ } { عینتاب قضااسنک نفوس جا ولی }

نفوس 'داره سی قیود اتندن چیقاریلان عینتاب
قضااسنک نفوس جدولی

یکون	ذکور	اناث	
۶۸۵۳۱	۳۴۲۹۲	۳۴۲۳۹	اسلام
۰۰۳۸۳	۰۰۱۹۹	۰۰۱۸۴	ارمنی قتولیک
۱۲۳۴۲	۰۶۲۵۸	۰۶۰۸۴	ارمنی
۰۳۷۶۶	۰۱۸۵۸	۰۱۹۰۸	پروتستان
۰۰۰۶۹	۰۰۰۴۰	۰۰۰۲۹	لاتین
۰۰۰۸۳	۰۰۰۴۳	۰۰۰۴۰	قبطی مسلم
۰۰۷۱۴	۰۰۳۴۲	۰۰۳۷۲	یهودی
۸۵۸۸۸	۴۳۰۳۲	۴۲۸۵۶	یکون

EK 6

(٢٥٠)

(حلب ولایتی سالنامہ سی)

نفوس ادارہ سی قیود اتندن چیقاریلان عینتاب
قضااسنک نفوس جدولی

یکون	ذکور	اناث	
٦٩٩٢٠	٣٧٣٥١	٣٢٥٦٩	اسلام
٠٠٠٥٤	٠٠٠٢٧	٠٠٠٢٧	روم ارتودوکس
٠٠٤٧٧	٠٠٢٠٩	٠٠٢٦٨	ارمنی فتولیک
١٣٩٠٢	٠٧٤٠٢	٠٦٥٠٠	ارمنی
٠٠٣٣٦	٠٠١٨٨	٠٠١٤٨	لاتین
٠٠٠٠٩	٠٠٠٠٤	٠٠٠٠٥	سربانی
٠٤٥٨٤	٠٣٣٦٢	٠٢٢٢٢	پروتستان
٠٠٦٩٦	٠٠٣٦٤	٠٠٣٣٢	یهودی
٠٠٠١٦	٠٠٠١٦	.	قبطی
٨٩٩٩٤	٤٧٩٢٣	٤٢٠٧١	یکون

ÖZGEÇMİŞ

Semra Kızkın, 30 Mayıs 1982 yılında Adıyaman'ın Tut İlçesi'nde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Tut Merkez İlköğretim Okulu'nda, lise öğrenimini Tut Lisesi'nde tamamladı.

2004 yılında Kayseri Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 2008 yılında lisans öğrenimini tamamlayarak Gaziantep Üniversitesi'nde Pedagogik Formasyon eğitimini tamamlayarak öğretmenlik sertifikasını aldı. 2009 yılında Gaziantep Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi alanında Tezli Yüksek Lisans eğitime başladı. 2011 yılında Ayıntap'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Kurulan Sosyal Müesseseler adlı bir araştırma tezi hazırladı. Türkiyat Araştırmaları Vakfı ve Atatürkçü Düşünce Derneğine üyedir. Halen Gaziantep'te ikamet etmektedir.

VİATE

Semra Kızkın was born on May 30 1982 in Tut the district of Adıyaman. She completed her primary and secondary education in Tut Central Elementary School and high school education in Tut High School. She won University of Kayseri Erciyes Faculty of Arts and Sciences Department Of history in 2004. After completing undergraduate education in 2008, she received teaching certificate by completing the Pedagogical Formation Training .She began to her master education in General Turkish History Department Of History at University of Gaziantep 2009.

She prepared a research thesis in Ayıntap, 2011 whose name is Missionary Activities. She is a member of Foundation for turkish studies and kemalist thought association. Currently, she lives in Gaziantep.